

UNIVERZITET “DŽEMAL BIJEDIĆ” U MOSTARU
FAKULTET HUMANISTIČKIH NAUKA

ISSN 1840-1325



Mostar, 2012.

ISTRAŽIVANJA



FAKULTET HUMANISTIČKIH NAUKA MOSTAR

UNIVERZITET “DŽEMAL BIJEDIĆ” U MOSTARU
FAKULTET HUMANISTIČKIH NAUKA

ČASOPIS FAKULTETA HUMANISTIČKIH NAUKA
7/2012

Mostar, 2012.

Izdavač	Fakultet humanističkih nauka u Mostaru
Redakcija	dr. Elvira Dilberović; dr. Dijana Hadžizukić; dr. Senija Milišić; dr. Mirjana Popović; dr. Elbisa Ustamujić; dr. Adnan Velagić; dr. Adi Fejzić; dr. Belma Šator; mr. Faruk Taslidža; Edita Mulaosmanović; Emza Čelebić-Marić
Urednik	dr. Adnan Velagić
Sekretar	dr. Belma Šator
Za izdavača	dr. Adnan Velagić
Lektor	Edis Kuko
Korektor	Edis Kuko
DTP	Edin Džiho
Štamparija	IC štamparija Mostar
Za štampariju	mr. Ibro Rahimić
Tiraž	200

Časopis izlazi jedanput godišnje.

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke finansijski je potpomoglo izdavanje ove publikacije.

**DZEMAL BIJEDIC UNIVERSITY OF MOSTAR
FACULTY OF HUMANITIES**

**“RESEARCHING” – JOURNAL OF FACULTY OF
HUMANITIES
7/2012**

Mostar, 2012.

Publisher	Faculty of Humanities of Mostar
Editorial board	dr. Elvira Dilberović; dr. Dijana Hadžizukić; dr. Senija Milišić; dr. Mirjana Popović; dr. Elbisa Ustamujić; dr. Adnan Velagić; dr. Adi Fejzić; dr. Belma Šator; mr. Faruk Taslidža; Edita Mulaosmanović; Emza Čelebić-Marić
Editor	dr. Adnan Velagić
Secretary	dr. Belma Šator
For the publisher	dr. Adnan Velagić
Proofreading	Edis Kuko
Revision	Edis Kuko
DTP	Edin Džiho
Printing office	IC štamparija Mostar
For the printing office	mr. Ibro Rahimić
Circulation	200

The journal is published once a year.

The Federal Ministry of Education and Science has financially aided the publication of this journal.

SADRŽAJ

HISTORIJA – Rasprave i članci 9

Dr. Salih JALIMAM

Bogdančići - Ljubušići - Medvjedovići- jedna srednjovjekovna
vlastelinska familija..... 11

Mr. Adis ZILIĆ

Dvorska kancelarija Vlatkovića..... 31

Mr. Faruk TASLIDŽA

O posebnim okolnostima pod kojim su Mlečani osvajali tvrđave
Bosanskog ejaleta za vrijeme Morejskog rata (1684-1699)..... 41

LINGVISTIKA - Rasprave i članci..... 51

Dr. Elvira DILBEROVIĆ

Javni diskurs Alije Izetbegovića (na primjeru govora “Povratak na
čelo stranke”)..... 53

Dr. Adi FEJZIĆ

Jezik moderne animirane američke TV-komedije 63

Dr. Marijana SIVRIĆ

Ideological function of syntactic transformations in media
discourse 75

Alisa TRBONJA

Prepozicionalna fraza kao dopuna glagolu..... 87

Jasmin HODŽIĆ

Život je igra 99

LINGVISTIKA - Prikazi i osvrti..... 109

Dr. Alen KALAJDŽIJA

Rječnik stranih riječi bosanskog jezika, Institut za jezik, Sarajevo,
2011. 111

NAUKA O KNJIŽEVNOSTI - Rasprave i članci 117

Mr. Lejla ŽUJO

(De)konstruiranje sudbonosnih krugova života (na primjeru romana *Ho-ruk* Hasana Kikića)..... 119

Mr. Nedžad DEDOVIĆ

Subverzivnost romana *Derviš i smrt, Tvrđava i Krug*..... 133

Emza ČELEBIĆ-MARIĆ

Utjecaj porodice na formiranje ličnosti protagoniste djela *Lovac u žitu* autora J. D. Salingera..... 149

Mr. Amina ARNAUTOVIĆ

Discourses in the *Yellow Wallpaper* and their contribution to the narrator's insanity 155

NAUKA O KNJIŽEVNOSTI - Prikazi i osvrti 171

Dr. Elbisa USTAMUJIĆ

Žensko romaneskno pismo u bosanskohercegovačkoj književnosti, Azra Verlašević, u branjevini teksta: Bosanskohercegovački ženski roman, Gradačac, 2011 173

Dr. Dijana HADŽIZUKIĆ

Književna prošlost i poetika kulture, Sanjin Kodrić, Slavistički komitet, Sarajevo 2011. 179

KOMUNIKOLOGIJA - Rasprave i članci 183

Sanela KUKO

Retorički elementi u izjavama glasnogovornika..... 185

UPUTA AUTORIMA..... 203

PODACI O AUTORIMA..... 205

HISTORIJA
RASPRAVE I ČLANCI
Naučni i stručni tekstovi

dr. Salih JALIMAM

BOGDANČIĆI-LJUBIŠIĆI-MEDVJEDOVIĆI, JEDNA SREDNJOVJEKOVNA VLASTELINSKA PORODICA

Sažetak

Prema raspoloživim historijskim izvorima, materijalnim spomenicima kulture i dijelom usmene predaje na području srednjovjekovne župe Trebinje moguće je identificirati predstavnike svih slojeva društva, a posebno se izdvajaju “plemići iz Trebinja” (*nobilibus de Tribigne*). Neki srednjovjekovni vlastelinski rodovi (kao, npr, Ljubibratići, Starčići, Krasonirići i Kobiljačići), prema raspoloživim historijskim izvorima mogu se identificirati kroz više generacija, dok neki, među koje spadaju i Bogdančići-Ljubišići-Medvjedovići mogu se pratiti pojedinačno i prema dostupnim historijskim vijestima, identifikacija i revalorizacija njihovog mjesta u širim kontekstima u trebinjskom kraju, ali i mnogo šire prati se samo fragmentarno.

Razlozi za to su mnogobrojni, prije svega, sužen krug dokumentacije, kao i slabo ili skoro nikakvo traganje za predstavnicima vlasteoske porodice Bogdančić-Ljubišić-Medvjedović, te se, uglavnom, posrednim vijestima mogu identificirati njihovo mjesto i uloga u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: Vlastela, srednji vijek, Trebinje, Dubrovnik, trgovina, diplomatski odnosi, politički razvoj

U srednjovjekovnoj Bosni najčešća osnova za izvođenje prezimena je patronim, tj. ime oca. Pored patronima, prezimena se dobijaju po nadimcima, titulama, osobinama, podnebljima, kao i okruženju. Zato je teško praviti stabilna i “duga srednjovekovna stabla pojedinih porodica” (Rudić 2006: 176-177). Ilustrativan je primjer vlastele Radivojevića. Najstariji poznati član u ovoj lozi jest izvjesni Bogavac. Njegovi sinovi su Radivoj i Mrdeša Bogavčić. Sinovi Radivoja Bogavčića su Juraj i Vukić Radivojević. Sinovi

Vukića Radivojevića su Vukićevići, a “sinovi Jurja Radivojevića su Jurjevići. Sin Jurja Radivojevića je Vlatko Jurjević, a sin Vlatka Jurjevića je Ivaniš Vlatković” (Tošić 1998: 208).

Prema raspoloživim historijskim izvorima, najuglednije mjesto među srednjovjekovnom vlastelom u oblasti Trebinja i Konavla u XIV i XV vijeku zauzimali su Ljubibratići, koji su se vremenom izdijelili na dvije osnovne grane: “Kudelinoviće, kojima su pripadali ogranci: Radonjići, Mrđenovići i Miokušovići, i Bogdančiče, sa ograncima Ljubišići i Medvjedovići” (Tošić 1998: 208). Usljed hroničnog nedostatka historijskih izvora teško je, skoro i nemoguće hronološki pratiti prisutnost i djelovanje ove velikaške porodice te nekih njenih uglednih članova te će se prema postojećoj historijskoj dokumentaciji analogijom i općim uvidom u historijska dešavanja barem približno ukazati na mjesto i ulogu Bogdančića-Ljubišića-Medvjedovića u periodu s kraja XIV i tokom XV vijeka.

Prema istraživanjima, kao i mišljenjima u literaturi, Bogdančići su drugi ogranak Ljubibratića, a historijski se javljaju nešto kasnije od Kudelinovića, “ali će biti sa jačom ulogom u Trebinju” (Tošić 1998: 208). Prema raspoloživim historijskim izvorima, nemoguće je decidno identificirati prostor koji su zauzimali Bogdančići. Tek samo prema jednoj dubrovačkoj vijesti od 24. jula 1426. saznaje se da ova vlastelinska familija ima “svoje ljude i u Orahovom dolu” (DAD, Lam. di foris 7, fol. 37, Mišić 1996: 198). Kao jedan od posjeda ove porodice spominje se i teritorija oko Uskoplja (Ćorović 1927: 96).

Bogdančići, kao ugledna srednjovjekovna vlastelinska porodica, spominju se u jednom zanimljivom podatku iz dubrovačkog arhiva od 19. maja 1427. u kojem piše da je “kuća popa Bokčina i sinova bila je jedna od pet kuća” (DAD, Actii consilii rogatorum, vol. 4, fol. 22, Nilević 1990: 71); “ostale četiri su poznate trebinjske vlasteoske porodice: Bogdančići, Ljubišići, Rajkovići i Dragančići – za koje je bez uspjeha bilo predloženo 1427. da mogu u Konavlima ubrati tri četvrtine zasejanog žita” (Dinić 2003: 341). Kad se Dubrovčani žale na Ljubibratiće, onda se tu misli na Bogdančiče (Dinić 2003: 341).

U historijskim izvorima, prije svih iz Državnog arhiva u Dubrovniku, moguće je pratiti historijski razvoj vlastelinske porodice Bogdančić, posebno zato što je kod njih karakteristično da pripadaju onoj vlastelinskoj porodici koja se prepoznaje po imenu oca (patronim), vjerovatno zato da bi se izbjegla moguća zabuna ukoliko postoji više lica s istim imenom u okviru

istog roda (Tošić 1998: 208). Najvjerojatnije da se može i pretpostaviti da je rodonačelnik porodice Bogdančić neki nepoznati Bogdan, o kome nema nikakvih pretpostavki, kao ni o vremenu kad je živio.

Prema dostupnim historijskim izvorima, prvi poznati član porodice Bogdančić jeste Gojislav Bogdančić, koji se spominje u jednoj dubrovačkoj vijesti od 3. septembra 1382, vezanoj za prodaju robinje Živke, koju je kupio Matko Bokšić u Stabinji, u Bosni, od Gojislava Bogdančića i prodao Marinku Gunduliću za 7 dukata. “Anno domini MCCCLXXXII, ind. V, die III mensis septembris. Ego quidem Ziucha confiteor et contentor me esse ancillam et servam empticiam et perpetualem ser Marini dr Gondola eo quod Matchus q. Boxe emit me in Stabigna in Bosna a Goyslauo Bogdancich et vendidit me in Ragusio dicto ser Marino pro ducatis auri septem, quos ibidem dictus Mathchus fuit confessus et contentus se habuisse et integraliter recepisse ab ipso ser Marino pro completa solutione dicte venditionis dicte serve; promittens ipse Matchus dicto ser Marino de Gondola defendere et disbrigare ipsam servam ab omni persona ipsum de ipsa serva mollestare volente. Promittens ipsa Ziucha perpetualiter servire ipsi ser Marino de Gondola et res et bona eius fideliter custodire et salvare et de ipsis furtum seu aliquam aliam fraudem non facere nec volenti facere consen tire. Ser Lucas de Bona iudex et ser Matheus de Georgio testis.” Precrtano sa strane: “extracta” (DAD, Liber dotium II (1380-1392), fol. 8, vol. 87, Dinić 1967: 41).

Iz iste godine, samo pod datumom “2. oktobar”, ima podatak da je Miloslavu, kćer Ostoje Obrenovića iz Usore, kupio Žore Bokšić u Podvisokom od Gojislava Bogdančića i prodaje ju Marinu Gunduliću za 14 dukata. “Anno domini MIIILXXXII, ind. V, die secundo mensis octobris. Ego quidem Miloslaua filia Ostoye Obrenouich de Vsora confiteor me esse servam empticiam perpetualem ser Marini de Gondola de Ragusio eo quod Georgius q. Boxe emit me in Bosna in Poduisochi a Goyslauo Bogdancich et vendidit me dicto ser Marino de Gondola pro ducatis auri quatuordecim, quos ibidem dictus Georgius venditor fuit confessus et contentus se habuisse et integraliter recepisse a dicto ser Marino empore pro integra et completa solutione venditionis dicte serve promittens et se obligans dictus Georgius venditor dicto ser Marino emptori ipsam servam cum iustitia defendere et disbrigare ab omni persona ipsum contra iustitiam mollestare volente. Promittens ipsa Miloslaua perpetualiter servire dicto ser Marino suo patrono et obedire omnibus suis mandati eundo, stando et redeundo et res et

bona eius fideliter custodire et salvare et de ipsis furtum seu aliquam aliam fraudem non facere nec volenti facere consentire. Ser Petrus de Gondola iudex et ser Volce de Babalio testis.” Precrtano sa strane: “extracta” (DAD, Liber dotium II (1380-1392), fol. 8, vol. 123, Dinić 1967: 42).

Najugledniji član vlastelinske porodice Bogdančić jeste Ljubiša Bogdančić, o kome prvi poznati historijski podatak datira s kraja XIV vijeka u kojem se spominje kao čovjek Pavla Radenovića. Naime, riječ je o važnoj potvrdi značaja Ljubiše Bogdančića jer se pojavljuje kao svjedok na povelji od 25. marta 1397, napisanoj “u Konavlah na Ljutoj” (Stojanović 1934: 232). Historijski, riječ je o prodaji Konavla od strane Sankovića, te izdavanju povelje o trgovinskim slobodama na posjedu Sankovića, što je, prema relevantnim mišljenjima u historijskoj literaturi, izazvalo prilično nezadovoljstvo u srednjovjekovnoj bosanskoj državi, naročito “kod vrhunskih feudalaca koji to pravo nisu davali drugima” (Korać 1966: 135). Zbog toga su vojvoda Vlatko Vuković i knez Pavle Radenović upali u zemlju Sankovića sa dozvolom kralja Stjepana Dabiše (1391-1395). Uspjeli su zarobiti oba brata, a njihove posjede podijelili su između sebe. “Pavle Radenović je tada dobio Trebinje i Konavle” (Ćorović 1940: 366).

Knez Pavle Radenović bio je dubrovački građanin i kao takav izdao je Dubrovčanima privilegije o slobodnoj trgovini i zaštiti trgovaca na svom posjedu. Posebno treba ukazati na važnu činjenicu da je te 1397. godine zajedno s Vlatkom Vukovićem (kasnije i Sandaljem Hranićem) držao carinu u Ledenicama. Radenović se u osvojenim krajevima (Trebinje, dio Konavla, Bileća i Fatnica) osjećao kao potpuni i pravi gospodar i povezujući se sa Dubrovčanima, “nastoji da reguliše odnose svoje države s njima” (Korać 1966: 138). U tom je cilju i nastala povelja od 25. marta 1397.

Ovom poveljom knez Pavle Radenović daje slobodu trgovanja Dubrovčanima u svojoj zemlji. Na povelji su se kao svjedoci potpisali njegova vlastela “ot Primorja” Vukosav Kobiljačić, Ljubiša Bogdančić i Vukosav Poznanović (Stojanović 1934: 245). U latinskoj verziji to izgleda ovako: “1397, 25 Martii, Ljuta in Canali. Paulus Radinović, filios gaondam eomitis Radin Jablanić, permittit Ragusinos in terra sua mercaturam exercere. Testes: Goic Gaočić, Čepma Gradisalić, Vukša Gaočić, e parte maritima Vukosav Kobilačić, Lubiša Bogdančić, Vukosav Poznanović. Scripsit diaconus Radosav Milosalić” (Brković 2011: 71). Kako konstatira M. Dinić, “sve su to trebinjski velikaši, a Bogdančić je pripadao i rodu Ljubibratića koji su dominirali u Trebinju” (Dinić 2003: 339).

Odnosi Ljubiše Bogdančića sa Dubrovnikom “nisu bili uvek sasvim prijateljski” (Dinić 2003: 339). U pismu iz marta 1412. nastalom u Trebinju trebinjski plemić Ljubiša Bogdančić piše Dubrovčanima o premlaćivanju njegovog čovjeka Tvrdiše iz Bobovišta i dvojice dubrovačkih seljaka od strane dubrovačkih seljaka na Brgatu. Molio je dubrovačku vladu da se stvar “opravi” kako se “sebri” ne bi i na drugom mjestu tukli (Dinić 2003: 339, Tošić 2003:19).

Zanimljiv događaj desio se pred dubrovačkim sudom 1413. Naime, prema običajnom pravu, sodžbina, nagrada onome ko prokaže kradljivca, igrala je značajnu ulogu. Pred sudom u Dubrovniku Pribil Dobrenović, “čovjek trebinjskog vlastelina Ljubiše Bogdančića, imenovao je ljude iz Gomiljana koji su zaklali i pojeli jednog crnog vola” (Korać 1966: 177-178, Brković 2010: 305).

Tokom 1415. godine važnim se činilo pitanje kupoprodaje Konavla a rješenje konavoskog pitanja “steklo je i jednu od posledica kriminalnog reda” (Tošić 2003: 21). U augustu 1415, zajedno s kraljem Stjepanom Ostojom, svojim prijateljem, Sandalj Hranić pripremio je ubistvo Pavla Radenovića, računajući na prisvajanje ili diobu njegove polovine Konavla. Ubijen je u augustu 1415. nedaleko od Kraljeve Sutjeske, za vrijeme održavanja sabora bosanske vlastele, u vrijeme dok su bili na jahanju, kod Parene poljane, koja se nalazi u blizini Sutjeske. Na znak mačem vojvode Sandalja Hranića Zlatonosovići su napali kneza Pavla. Pavle je ubijen, a njegov sin Petar i poslanik Brailo Tezalović bili su zarobljeni. Svjedoci tih događaja bili su krstjanin Vlatko Tumurlić i dubrovački poslanik Nikola Gučetić. Postojali su planovi da se Pavlov sin, knez Petar Pavlović, oslijepi, te da se posjed kneza Pavla podijeli, pri čemu su Zlatonosovići računali da će dobiti bogato Olovo, ali to nije učinjeno. Proizlazi da je zbog učinjene nevjere odgovornost pripisana samo knezu Pavlu, tako da su njegovi nasljednici mogli preuzeti njegovu poziciju. Pavle je imao još jednog sina, kneza Radoslava Pavlovića U vrijeme ubistva vojvode Radenovića 1415. godine Dubrovčani odgovaraju pismom od 3. oktobra Ljubiši Bogdančiću i Vukoslavu Poznanoviću da mogu doći u grad te su im obećali sklonište “te su im s puno prijekora govorili” (Korać 1966: 181).

“Glavna nevolja je naletela od Osmanlija i to odmah u januaru 1420. Na poziv vojvode Sandalja Hranića, oni pod vođstvom osmanlijskog vojvode Ishak bega napadaju na one teritorije koje je držao kralj Stjepan Ostojić i vojvoda Petar Pavlović” (Ćorović 1940: 366). Ovog puta situacija

je bila veoma ozbiljna, a osmanlijski napad imao je za krajnji cilj ne samo pljačku već i uništenje protivnika vojvode Sandalja Hranića. 26. februara 1420. Dubrovčani, između ostalog, pišu knezu Vukosavu "...mi smo zato prvo gospodinu vojevoda Petru i potom Ljubiši Bogdančiću i njegovom bratstvu pisali, jer je Dubrovnik vzda otvoren bil i jeste tko ga nikom zloćom sebi ne bude izgubil..." (Grupa autora 1942: 456). Dubrovčani u jednom pismu obećavaju utočište za vojvodu Petra Pavlovića. "Vojno je vojvoda Pavlović bio sasvim potisnut od Osmanlija i ljúdi vojvode Sandalja Hranića, ali još uvijek je oklijevao da iskoristi ovu ponudu Dubrovnika vjerovatno očekujući neki preokret. To njegovo oklijevanje ga je na kraju i koštalo glave" (Grupa autora 1942: 456).

U jednoj tužbi od 2. maja 1420. govori se "supra... Glubissam Bogdancich et supra duos eius filios... more predonico" (DAD, Lam. di foris, vol. 4, fol. 185). Ljubiši Bogdančiću davana je vjera da dođe u Dubrovnik da se nagodi s općinom, pa je odlučeno "da se preda zaboravu sve što su Ljubiša i njegovi sinovi učinili ili gradu ili pojedincima" (Dinić 2003: 339). Jedan Konavljjanin tužio se 4. oktobra 1423. da mu je čovjek Ljubiše Bogdančića, po imenu Ostoja Popović, obećao da će mu za sodžbinu u iznosu od 6 perpera naći ukradenog konja. "On je Konavljjaninu poslije predao konja u svojoj kući, ali je baš on i bio kradljivac" (Jireček 1952: 129; Korać 1966: 178).

Uprkos čestim nepravdama koje je sa sinovima i podanicima nanosio Dubrovačkoj republici, Ljubiši Bogdančiću bilo je praštano, a ponekad i dozvoljeno da dođe u Dubrovnik, "gdje je nabavljao vino za svoje potrebe" (Tošić 1998: 209). Posljednja vijest o Ljubiši Bogdančiću je iz 14. juna 1424, a vezana je za dozvolu da iz Stona izveze 20 kvinta vina. (DAD, Actii Cons. Min, vol. 3, fol.149). Pred dubrovačkog kneza i sudije došao je 14. januara 1430. Radoje Ljubišić iz Trebinja i optužio nekog Pribitka, tražeći da mu se vrati kao sin robinje rođene u njegovoj kući. "Vjerovatno je njegovom ocu bila naložnica" (Korać 1966: 184).

Ljubiša Bogdančić imao je dva mlađa brata, Rajka i Medvjeda, koji se spominju u jednoj dubrovačkoj vijesti od 22. marta 1412. kad je podnesena jedna tužba "supra Glubissam, Raichum et Meduied Bogdancich et homines suos" (DAD, Lam. di foris, vol. 2, fol. 162, Dinić 2003: 341).

Medvjed Bogdančić imao je prvih decenija XV vijeka sporedniju ulogu od svog brata Ljubiše (Dinić 2003: 341). Prema relevantnim historijskim izvorima, prvi se put spominje u jednoj tužbi od 22. marta

1412. sa svojim bratom Rajkom (Dinić 2003: 341). U jednoj vijesti od 23. januara 1418. spominju se ljudi Medvjeda Bogdančića u Bobovištu (DAD, Div. Canc. vol. 41, fol. 216, 23. 1. 1418). Nešto kasnije, Medvjed Bogdančić spominje se u vijesti od 21. juna 1420 (DAD, Lam. di foris, vol. 4, fol. 208). Postoji i jedna tužba registrirana u dubrovačkom arhivu “supra Meduiedum Glubibratic” (Dinić 2003: 341). Medvjed Bogdančić spominje se i u jednoj dubrovačkoj vijesti iz 17. maja 1422 (DAD, Lam. di foris, vol. 5, fol. 47). Kad su Dubrovčani dobili Konavle od vlastelinske porodice Pavlovića, nagrađen je i “Meduith Bogdanzich sa 40 perpera i dozvoljeno mu je i da sa poseda u Konavlima izveze tri četvrtine zasejanog žita” (Dinić 2003: 341). Još u januaru 1429. tuženi su neki ljudi Medvjeda Bogdančića iz Trebinja “supra homines Medvith Bogdancich” (Dinić 2003: 341). Zanimljivo je mišljenje M. Dinića: “Pa i njegovi nasljednici manje daju glasa od sebe nego Ljubišini, i nije moguće ni uspostaviti svuda genealošku vezu” (Dinić 2003: 341).

Dubrovački dokumenti svjedoče da je Medvjed Bogdančić sa sinom ucijenjen na 100, odnosno 50 dukata. Kasnije su Dubrovčani preko Alekse Paštrovića poručili svojim poslanicima u Bosni 31. januara 1436 – 15. novembra 1438. da “ako bi Aleksa mogao da Radoje Ljubešić bude oslijepljen, mnogo bi nam bilo milo” (Dinić 2003: 341). Medvjed Bogdančić javlja se kao svjedok na nekim tužbama i dozvoljava mu se i da izvozi vino. 1442. godine boravi u Dubrovniku kao jedan od poslanika vojvode Stjepana Vukčića Kosače (Dinić 2003: 341).

Rajko Bogdančić, brat Ljubiše, spominje se u jednoj tužbi od 22. marta 1412. sa bratom Medvjedom (Dinić 2003: 341).

Medvjed Bogdančić imao je sinove Dobrosava i Radoja, o kojima nema nikakvih historijskih podataka. Po Medvjedu je nazvana druga grana Bogdančića, Medvjedovići (Dinić 2003: 341). Spominju se 1459. kao jedna od pet vlastelinskih kuća na Trebinju, ali Medvjed Bogdančić “nije imao u prvim decenijama XV veka ni ulogu ni ugled brata Ljubiše” (Dinić 2003: 341).

Ljubiša Bogdančić imao je pet sinova: Radoja, Radiča, Radosava, Mrđu i Ljubenka. Radoje Bogdančić, prvi od sinova, izrast će u jednog od najuglednijih trebinjskih plemića i “brzo će izbiti među najuticajnije ličnosti Trebinja. To je od svih Ljubibratića čovek koji će zauzeti najvidnije mesto” (Dinić 2003: 341). Dubrovčani jednom prilikom ističu da vojvoda Radoslav Pavlović “radi iz straha od svog čoveka Radoja Ljubišića i njegove rodbine”

(DAD, Lett. di Lev, vol. 10, fol. 136, 18. 5. 1430) (za Sandalja)...” che a tema e paura de Radoie Gliubisich e del parenta sua” (Dinić 2003: 339).

Vojvoda Radoje Bogdančić često se u historijskim izvorima spominje i po prezimenu Ljubišić i to je prva grana vlasteoske familije Bogdančić. U historijskim izvorima kao posjed familije Ljubišić (Bogdančić) s početka XV vijeka spominje se Uskoplje (Korać 1966: 201). Radoje Bogdančić, prema mišljenju M. Dinića, “već se za života očeva počeo isticati” (Dinić 2003: 339). Radoje je imao veoma visok rang, o čemu svjedoči titula vojvode, te česti i dragocjeni pokloni dubrovačke vlade “koji su njemu i braći mu dodijelila i svoje građanstvo” (Tošić 1998: 210).

U distribuciji testamenta dubrovačkog vlastelina Marina Kaboge (Kabuzića) 9. jula 1411. Radoje Ljubišić Bogdančić iz Trebinja predstavljen je kao čovjek kneza Petra, sina kneza Pavla Radenovića. “Radoye Glubisich Bogdancich de Tribinio homo comitis Petri filii comitis Pauli Radinouich fuit confessus habuisse et recepisse ab epitropis dicti ser Marini librum quinquaginta argenti quod ipso Radoye deposierat nomine dicti comiti Petri tempore vite dicti ser Marini” (DAD, Distributiones testamentorum, vol. 7, fol. 97; Dinić 2003: 339). Dubrovčani mu 5. maja 1420. daju znatne poklone i posudili su mu doboše. Prema jednoj dubrovačkoj vijesti od 5. augusta 1420, dubrovački knez bio je ovlašten da nešto pregovara s Radojem Ljubišićem Bogdančićem iz Trebinja (Dinić 2003: 343).

Dvadesetih godina XV vijeka vode se intenzivni pregovori oko Konavla između vojvode Radosava Pavlovića i Dubrovačke republike. Pregovori su bili dugotrajni, po mnogim svojim segmentima teški i zahtjevni. Razmjenjivana su poslanstva. Tako se jedno od dubrovačkih uputilo u julu 1423. na dvor vojvode Radosava Pavlovića i poslanicima su date instrukcije da potraže Braila Tezalovića ako za to bude potrebe, kao i Radoja Ljubišića i da s njim razgovaraju (Živković 2006: 129). Poklisari su o istim zbivanjima trebali upoznati i Radoja Ljubišića, koga su trebali uvjeriti da su oni s njim prijatelji, kao i s vojvodom Pavlovićem (DAD, Lett. di Lev, vol. 9, fol. 13, 25. 9. 1423; Živković 2006: 129).

U međuvremenu je došlo do novog spora u pregovorima, koji su naprasno prekinuti. Najvjerovatniji razlog bilo je zarobljavanje dubrovačkog građanina Paladina Gundulića od strane vojvode Radosava Pavlovića zbog neisplaćenog duga ovog Dubrovčanina prema vojvodi. Dubrovčani su napravili veliki propust pri pregovorima. Naime, dali su nova obećanja posrednicima, ovog puta knezu Vukcu Hraniću i Radosavljevom dvorjaninu,

isključujući time i Braila Tezalovića i Radoja Ljubišića “kod kojih se pojavio još veći gnjev i nezadovoljstvo. Stoga nije čudo da Brailo i Radoje Ljubišić postaju najveći protivnici i kočnice daljnjih pregovora s Dubrovčanima” (Živković 2006: 130). Dvojici posrednika u pregovorima, Vukcu Hraniću i Radosavljevom dvorjaninu, Dubrovčani su obećali nagradu od po 500 dukata ukoliko pregovori uspiju (Živković 2006: 130). Svaki prekid pregovora sa Dubrovčanima bio je popraćen novim napadima na dubrovačke trgovce u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini, posebno na teritorijama vojvode Pavlovića.

Početkom 1424. godine Dubrovčani su poslali Sandaljevog prijatelja, vlastelina Teodora Prodanelića, kod njega kao poslanika. Preko njega su se žalili Sandalju Hraniću na situaciju u Konavlima. Optužba je usmjerena naročito na Radoja Ljubišića, čovjeka Radosava Pavlovića, koji je bunio seljake protiv njihovih gospodara u kupljenom dijelu Konavala. S izrazima nade, Dubrovčani su pozivali Sandalja da intervenira protiv politike ovih postupaka. “...per nostra parte gli sporete quanta molestia et quanto inpacio ogni giorni riceuemo per quelli terreni di Canal che furono venduti et spetialmente da Radoe Jubisich. Dicendoli che saria una nuoua cosa che li villani potessono vendere li terreni deli suo signori et con quelle piu belle e aconceuoli parole che possete lo pregerete per nostra parte che a tal cosa debia prouedere come nella suo signoria speremo et habiamo piena fede. Et faciendo voi questo fatto come nela vostra prudentia et sapere speremo vene seguira grande honore” (22. 1. 1424, DAD, Lett. di Lev, vol. 10, fol. 136). Tada je, izgleda, Sandalj nudio Dubrovčanima da zakupe carinu u Drijevim, što saznajemo iz kasnijeg pisma: “ser Teodoro de Prodanello ne a ditto per parte della magnificencia sua per li gabella di Narente... confortaremo li mercatori nostri al comprar alla dicta gabella de Narente” (25. 3. 1424), (DAD, Lett. di Lev, vol. 10, fol. 136, Živković 2006: 130).

U toku 1424. vode se intenzivni pregovori oko prodaje Konavla, Dubrovčani su predlagali vojvodi Pavloviću da Radoju dadne dobru zamjenu za Uskoplje “jer će inače ostati kivan na republiku” (Ćorović 1942: 101). U daljem slijedu dešavanja zanimljivo je da se držanje vojvode Radoja Ljubišića “ranije primetno menjalo čas za, čas protiv republike” (Ćorović 1927: 98). Inače, Radoje Ljubišić početkom marta 1425. obratio se Dubrovačkoj republici da mu se “radi Turaka dade vera i pribežište na području republike u slučaju nevolje”. Republika je, čuvajući stav da je njoj svejedno hoće li doći do sporazuma ili ne, odgovorila Radoju kako ona

rado daje veru svima “sem onima, koji je izgubiše radi svojih zlih postupaka prema dubrovačkoj državi” (Ćorović 1927: 104). Radoje Ljubišić iskoristio je ovu priliku “da se što više približi republici i već u junu 1425. godine on je u novim poslovnim vezama sa dubrovačkim ljudima i izvozi iz grada vino u Trebinje i Cavtat” (Dinić 2003: 339).

U 1425. godini strah od Osmanlija zahvatio je i mnogo jače i značajnije ličnosti od Radoja Ljubišića i njegovih susjeda. Strah od velike osmanlijske opasnosti kao da je vidno popravio odnose Dubrovnik i vojvode Pavlovića te je sredinom oktobra 1425. u Konavlima boravio kao poklisar vojvode Pavlovića Radoje Ljubišić s ciljem da provede istragu o sukobima na granici te da provjeri dubrovačke optužbe. Učinio je to na intervenciju dubrovačkih poklisara Mateja Gradića i Tome Bunića, “koji su došli u Bosnu i najprije se obratili Radiću Ozrisaljiću i Brailu Tezaloviću, moleći ih za pomoć i savjet u cijelom tom slučaju” (Živković 2006: 84).

Vrijedna je pažnje konstatacija V. Ćorovića koji piše: “Već sâm taj izbor Radoja Ljubišića, za koga je vojvoda znao da se preko leta znatno približio Dubrovčanima, kazuje da je Radosav ovog puta hteo da se pokaže pažljiv prema republici i da smiri većito trvenje između suseda” (Ćorović 1927: 104).

U daljem slijedu dešavanja zanimljivo je ukazati i na činjenicu da su krajem 1426. i početkom 1427. počeli pregovori o prodaji Konavla, koje su u ime vojvode Radosava Pavlovića vodili knez Brailo, vojvoda Radoje Ljubišić, knez Radoslav Obradović i vojvoda Vukas Pribilović. Njih je sve, osim Radoja Ljubišića, Republika nagradila s po jednim imanjem u Konavlima i sa 200 dukata u gotovom, a knez Brailo je dobio još i svojih ranije obećanih 1.000, a njegov nećak Radič 100 dukata. Odmah po sklopljenom ugovoru Republika je tražila da izaslanici odu u Konavle na zbor svih stanovnika te oblasti. Dubrovčani su zahtijevali da se tu pojavi i vojvoda Radoje, kako su pisali, “koga svi znaju i poštuju i koji je sam bio gospodar jednog dijela prodanog Konavla” (Ćorović 1927: 107). Da bi vojvodu Radoja još više vezala za sebe, Dubrovačka republika, osim novčane nagrade, dala mu je još i svoje pravo građanstva. Radoja Ljubišić (Bogdančić) boravi u Dubrovniku 1427. kao poklisar vojvode Pavlovića.

Za dio Konavla Radosava Pavlovića primijenjen je princip da niko ne smije ostati “ko se ne da nekom patronu. Ostranjena je i vlastela sa težištem u susedstvu” (Dinić 2003: 426). Vojvoda Pavlović tražio je 19. maja 1427. od dubrovačkog Malog vijeća pet kuća, i to “Meduida Bogdanzicha, Radoie

Gliubissicha, prezbitera Bogcina cum filiis, i Vsiena Draganzicha mogu podići tri četvrtine žita sa svojih imanja, ali to nije prihvaćeno” (DAD, Actii con. Min, vol. 4, fol. 22).

U idućih nekoliko godina nema nikakvih vijesti o Bogdančićima-Ljubišićima niti o njihovom najpoznatijem predstavniku, vojvodi Radoju. Tek se u jednoj vijesti od 18. maja 1430. spominje kao najutjecajnija ličnost Trebinja, za koga Dubrovčani tvrde da je sam vojvoda Pavlović pod njegovim utjecajem i da ga se boji. Samo nekoliko mjeseci kasnije odnosi na relaciji Dubrovnik-vojvoda Radoje potpuno se mijenjaju. Naime, Dubrovčani su 18. augusta 1430. za vojvodu Radoja raspisali nagradu, “i to ko ga ubije dobija nagradu od 300 dukata, a ako ga živa preda 200 dukata” (Dinić 2003: 339). Njegov brat Medvjed sa sinom ucijenjen je na 100, odnosno 50 dukata (Dinić 2003: 339).

Trebinjska vlastela Ljubišići u prijelomnim vremenima 30-ih godina XV vijeka bili su predmet žestokih sukoba između bosanskog vladara i stanka. Naime, u proljeće 1432. održan je stanak u srednjovjekovnoj Bosni. Na njemu se raspravljalo i o pokušaju “da se jedna ugledna vlasteoska porodica (Bogdančići-Ljubišići; prim.: S. Jalimam) ukloni sa svojih poseda” (Dinić 1955: 25). Dubrovčani su za svoj sukob s vojvodom Pavlovićem okrivljavali trebinjsku vlastelu Ljubišiće, a posebno plemiće Radoja Ljubišića i Dobruška i zahtijevali su odlukom Vijeća Dubrovačke republike od 1. marta 1432. da ovi plemići sa svojim najbližim rođacima napuste Trebinje i odu sve do Čemerna, “kraja Radosava Pavlovića, s obzirom da su oni glavni začetnici čitavog zla koje ih je zadesilo” (DAD, Lett. di Lev, vol. 11, fol. 78; Živković 1981: 158).

U međuvremenu je došlo do novih incidenata u odnosima s vojvodom Pavlovićem, zbog čega su Dubrovčani 17. aprila 1432. ponovo tražili od kralja Tvrtka II Tvrtkovića da Ljubišići budu prognani iz dubrovačkog susjedstva. Zahtjev Dubrovčana naišao je na otpor i kralja Tvrtka II i vlastele. Dragiša Dinjičić u ime kralja Tvrtka II i “sve Bosne” – “per sua parte et di tutta Bosna” – saopćio je dubrovačkim poklisarima da se “Ljubišići nipošto ne mogu lišiti baština, što je potvrdila ostala vlastela, pa i sam kralj” (Dinić 2003: 268) ili, kako je to u jednom dubrovačkom dokumentu doslovno napisano, “...ne anche volemo çazar over rimover li nobili e antichi homeni per nullo modo di loro patrimonio; confirmando questa tal risposta tutti li altri zentilomeni et esso instesso Re...” (DAD, Lett. di Lev, vol. 11, fol. 86).

U odgovoru na ovo saopćenje Dubrovčani nalažu svojim poslanicima da na sljedeći način brane zahtjev Republike: “Ma a quello che la maista del Re et sui zentilhomeni antichi, li responderete per parte mostro cio esser ben fatto veramente se tali zentilhomeni non avesse fatto contra lo suo signor. Nello qual caso sa ben la maestra sua che non solamente lo patrimonio ma la persona propria et vita li vien dignamente tolta” (Dinić 2003: 268, nap. 7). Dubrovčani su, dakle, osjećajući koliko je njihov zahtjev u suprotnosti s utvrđenim poretom, težili prikazati “kako se ovde radi o slučaju ‘nevere’” (Dinić 2003: 268).

U najskorije vrijeme odnosi Dubrovačke republike i Bogdančića (Ljubišića) dijametralno se mijenjaju u pozitivnom pogledu. Tako su dubrovački poslanici u svojoj uputi od 25. juna 1432. pohvalili držanje ove vlastelinske porodice, “koja je imala svoje posede oko Uskoplja i bila neposredni sused Dubrovnika” (Ćorović 1927: 80). U uputstvu se posebno naglašava: “Oni su uvek bili dobre komšije i uvek su dobro pazili svaku našu korist i čast...” (Ćorović 1927: 80). Vojvoda Pavlović bio je početkom jula 1432. u svemu saglasan sa dubrovačkim poslanicima, te se, pored ostaloga, dogovorilo da “Radoju Ljubišiću daje u zamenu za Uskoplje neko mesto u Lugu” (Ćorović 1927: 80).

Već dogovorena podjela Konavla ipak se iskomplikovala, u čemu je određenu ulogu imao i vojvoda Radoje, za koga Dubrovčani pišu da “mesto da utiša duhove, izgleda da je sve okrenuo na gore. Ovaj čovek, koga su Dubrovčani još nedavno hvalili, obrće se polako u njihova protivnika; nešto pod uticajem raspoloženja na vojvodovom dvoru, a nešto s toga što mu Dubrovčani nisu nagradili ranije usluge” (Ćorović 1927: 93-94).

Kasnije su Dubrovčani 31. januara 1436. pokušavali preko Alekse Paštrovića razriješiti nastale sporove s vojvodom Radojem, i to na najgrublji način, što su jasno i poručili: “...ako bi Aleksa mogao da Radoje Ljubišić bude oslijepljen, mnogo bi nam bilo milo” (Dinić 2003: 268). Isto su Dubrovčani poručili svojim poslanicima u Bosni (Dinić 2003: 268). U jednom dokumentu od 15. novembra 1438. javlja se Radoje Ljubišić kao svjedok na nekim tužbama u Dubrovniku koji mu dozvoljavaju da izvozi vino. Dvije godine kasnije, 26. maja 1440, unesena je i jedna tužba “supra Merghiam fratrem de Radoe Liubisigh” (DAD, Lam. di foris, vol. 13, fol. 227). Svjedoci su bili dva čovjeka samog Radoja Ljubišića (Dinić 2003: 341). U jednom dokumentu iz 1440. navodi se da Radoje piše Dubrovčanima da šalje svog brata Mrđu radi nekog zlata (Dinić 2003: 341).

Radoje Ljubišić pisao je Dubrovčanima iz Trebinja 30. maja 1440. o nekoj založenoj čaši i molio ih da je oni otkupe (Korać 1966: 178). Radoje Ljubišić 1442. boravi u Dubrovniku kao jedan od poslanika vojvode Stjepana Vukčića Kosače (Dinić 2003: 341). Ovaj podatak je i posljednji spomen Radoja Ljubišića (Bogdančića) u historijskim izvorima.

Radič Bogdančić (Ljubišić), Ljubišin sin, ne spominje se često u dubrovačkim vijestima. Među prvim podacima nalazi se u vijesti od 28. oktobra 1429 (DAD, Lam. di foris, vol. 8, fol. 271). “Na njega se izgleda ne odnosi jedna tužba, supra Radiz Gliubissich et Dabisium Pribiwich da su oteli jednog vola, qui Radiz et Dabissius sunt homines Radossai comitis in Tribigna” (Dinić 2003: 341). “Povidi mi brat moj Mrđa”, piše Radoje Bogdančić dubrovačkom knezu kada ga je 1440. godine slao zbog nekog zaloga” (Dinić 2003: 341). Ali 8. novembra 1444. javlja se vijest da je neko dao vola na čuvanje “Radiuoi Ledich homini Radize Gliubissich”. Iste godine trebao se zakleti i Radič Ljubišić u poroti s nekim Starčićima, gdje se navode i dva njegova čovjeka iz Trebinja (DAD, Lam. di foris, vol. 18, fol. 135; Dinić 2003: 341). Radič se spominje u još dvjema dubrovačkim vijestima, 12. aprila i 22. novembra 1444 (DAD, Lam. di foris, vol. 18, fol. 89 i 147).

Radosav Bogdančić (Ljubišić), Ljubišin sin, optužen je sa svoja 4 čovjeka u Dubrovniku 3. augusta 1420. da je nešto učinio (Dinić 2003: 340). Nakon prodaje Konavla od Pavlovićevih ljudi on je prvi nagrađen poklonom od 60 perpera, dok su ostali dobili 40, 30 ili 25 perpera. U jednoj dubrovačkoj vijesti od 15. novembra 1446. vlastelin Radosav Ljubišić (Bogdančić) spominje se kao gospodar koji je, osim naturalne i radne rente, primao od trebinjskih seljaka “uobičajeni godišnji tribut od jednog dukata po ognjištu... pro petitione quam facit Radossaus Liubisich pro certis suis hominibus qui dicuntur cum ducatis aufugerunt ab ipso debendis per ipsos anuatim” (DAD, Actii con. Rog, vol. 10, fol. 38; Tošić 2003: 20, nap. 5). Među posljednjim podacima u kojima se spominje Radosav Ljubišić (Bogdančić) jest onaj iz 1447, kad se navodi među krivcima kao ljudima vojvode Radoja zajedno s Pribinom Metkovićem iz Luga (Dinić 2003: 341).

Mrđa Bogdančić (Ljubišić) sin Ljubiše, spominje se prvi put u jednom dokumentu iz 1440, u kojem Radoje Ljubišić (Bogdančić) piše Dubrovčanima da šalje svog brata Mrđu radi nekog zlata. Iste godine u Dubrovniku je bila jedna tužba protiv Mrđe Bogdančića, gdje su svjedoci bila dva čovjeka samog Radoja Ljubišića (Dinić 2003: 341). Historijski

izvori spominju Mrđu Bogdančića i njegovog brata Radiča da su učestvovali u nekim pljačkama, zbog kojih su bili optuženi u Dubrovniku (Tošić 1998: 210).

Najmlađi sin Ljubiše Bogdančića, Ljubenko Bogdančić, svakako je nadživio braću, uživajući često gostoprimstvo i druge oblike naklonosti dubrovačke vlade, a naročito u danima straha od Osmanlija. Tako je Veliko vijeće Dubrovačke republike odobrilo 25. juna 1462. "Gliubencho Gliubissich de Tribigna da može iz Stona izvesti vino" (Dinić 2003: 341). Vijeće umoljenih ovlastilo je kneza 7. augusta 1464. da odgovori "Gliubencho et aliis de Tribigne i ponudi im pribježište s porodicama i ljudima" (Dinić 2003: 341).

Ljubenko Bogdančić dočekao je uspostavu osmanlijske vlasti, što se može ustanoviti na osnovu sumarnog popisa sandžaka Bosna iz 1468/69, u kojem je upisan "Lubinko sin Lubišin kao spahija timara obavezan je da ide u rat. Dio sela Zg(k)onjeva domova 3, neoženjenih 4, prihoda 420" (Aličić 2008: 152). U popisu sandžaka Vilajeta Hercegovina iz 1475-1477. Ljubenkov se timar ne spominje (Aličić 1985: 499).

Historijski izvori spominju još jednog člana vlastelinske porodice Bogdančić-Ljubišić-Medvjedović. Naime, prema jednom dubrovačkom dokumentu, iz Rudina su se 50-ih godina XV vijeka dvojica uključila u proizvodnju sukna. Od njih Radmilo Ljubišić dolazi u Dubrovnik februara 1453. da tri godine radi kod Mila Pribilovića, uz nagradu od 10 perpera (DAD, Div. Not, vol. 38, fol. 20; Dinić 2003: 341).

U jednom dubrovačkom dokumentu spominje se Radiša Ljubišić sa braćom da, zajedno sa Dobruškom sa braćom, Bjeljakom sa braćom, Vraničićima i Vukšom sa sinovima, moraju biti istjerani iz Trebinja i Huma 3 ili najkasnije 6 mjeseci nakon zaključenja mira između vojvode Pavlovića i Dubrovačke republike "jer su oni najveće zlo koje je zadesilo Dubrovnik" (Živković 2006: 163).

Kao što je već napomenuto, po imenu Ljubišinog brata Medvjeda drugi ogranak Bogdančića prozvao se Medvjedovići. Iako s mnogo manje ugleda od Ljubiše, Medvjed je, ipak, "imao svoje ljude u Bobovištu i Trebinju" (Tošić 1998: 210). Njegovi sinovi su Radoje, Dobrosav i Rajko, "dok se za ostale Medvjedoviće ne može reći u kakvom su međusobnom srodstvu i stepenu srodstva s njima. To su u prvom redu Radovin, Vukašin, Tvrtko i Andrijaš Medvjedović, poznati ili kao gospodari ljudi, koji su pljačkali dubrovačke podanike, ili i sami kao pljačkaši" (Tošić 1998: 210).

U dubrovačkom dokumentu od 18. februara 1408. kazuje se da su svoje ljude na području Orahovog Dola, sela koje je pripadalo župi Popovo, imali vlasteličići Dobroslav Medvjedović i izvjesni Pokrajac. “Pocraize Nouachouich facit manifestum quod ipse vult et contentatum pro Nouacho Gergurich de Orachouo dol homo dicti Poghraize possit libere et secure ire ad standum et habitandum cum sua familia per terras Riparie vel Stagni” (DAD, Div. Canc, vol. 37, fol.10).

U drugom dokumentu od 2. decembra 1414. saznaje se da su svoje ljude na području Orahovog Dola imali vlasteličići Dobroslav Medvjedović i izvjesni Pokrajac. “Radogna Pripchouich de Oracouodol homo Dobroslaui Meduiedouich confessus est habuisse et recepissee a ser Blasio de Sorgo et a Bogdano Bagnich homine dicti ser Blasii dantibus eidem ad tenendum, pascandum et fideliter custodiandum capita nouem porcorum hinc ad annos tres proxime futuris” (DAD, Div. Canc, vol. 40, fol. 88). Historijski izvori spominju Rajka Medvjedovića, trgovca koji je imao iznos “zaduženja u 105 dukata i čije je učešće u ukupnom iznosu zaduženja iznosilo 2,58%” (Tošić 1998: 178).

Kao jedna od pet uglednih plemićkih porodica iz Trebinja (Ljubišići, Medvjedovići, Dabižinovići, Radivojevići i Dobruškovići) spominju se u dokumentu od 2. decembra 1459. U kojem se navodi da im je Dubrovačka republika ponudila sklonište u njenom gradu. Mogli su lično boraviti u gradskom distriktu, a svoje seljake i stoku skloniti u okolinu Dubrovnika (DAD, Actii Cons. Rog, vol. 16, fol. 88; Ćorović 1940: 534, Ćirković 1964: 239-240, Tošić 1998: 131).

Među posljednje spomene vlastelinske porodice Medvjedović spada dokument od 1. augusta 1475, u kojem se navodi da je u kući Radonje Radovinovića Medvjedovića iz Trebinja “furatus fuit ei unam taccam de argento” (DAD, Lam. di for, vol. 46, fol.76; Tošić 2003: 23).

ZAKLJUČAK

Druga polovina XIV i gotovo cijeli XV vijek na širem području trebinjskog kraja, prema raspoloživim dubrovačkim historijskim izvorima, dijelom materijalnih spomenika i usmene predaje, obilježeni su djelovanjem vlastelinske porodice Bogdančići-Ljubišići-Medvjedovići. Neki od njih postali su vrlo uspješni i utjecajni djelatnici, učestvovali su u

brojnim trgovačkim i diplomatskim aktivnostima. Neki su se isticali duži ili kraći period, kao, npr, Ljubiša Bogdančić svojim širokim kontaktima sa Dubrovačkom republikom, s kojom je održavao trgovinske, poslovne i diplomatske veze.

Nastanjena na širem prostoru srednjovjekovne trebinjske župe, vlastelinska porodica Bogdančić-Ljubišić-Medvjedović i u širim historijskim okvirima prisutna je i u sljedećim pobočnim linijama kroz cijeli XV vijek. Pratili su sudbinu i dešavanja i određeni broj historijskih izvora ukazuju na njihovo srednjovjekovno prisustvo. S političkim slomom srednjovjekovne Bosne i Hercegovine smanjuje se broj historijskih podataka, a time i interes za porodicu Bogdančić-Ljubišić-Medvjedović, no ne mora značiti da njihova prisutnost time i prestaje.

Bogdančići-Ljubišići-Medvjedovići, cubs one medieval castle owner's family

SUMMARY

The second half of XIV and XV almost full life in the wider area of Trebinje region, Dubrovnik, based on available historical sources, the material part of the monument and the oral tradition was marked by the action of aristocratic families Bogdančići-Ljubišići-Medvjedovići. Some of them have become very successful and influential professionals, have participated in numerous commercial and diplomatic activities. Longer or shorter ones stood out like Ljubiša Bogdančić wide contacts with the Republic of Dubrovnik, with whom he held trade, business and diplomatic contacts.

Life in the wider area of the medieval castle owner Trebinje parish family Bogdančići-Ljubišići-Medvjedovići in broader historical framework is present in these lateral lines throughout the fifteenth life. Track the fate of the events and a number of historical sources indicate the presence of their medieval. With the political collapse of the medieval United States reduce the number of historical data and thus the interest in the aristocratic family Bogdančići-Ljubišići-Medvjedovići, which does not necessarily mean that their presence and thereby cease.

Key words: Nobility, Middle Ages, Trebinje, Dubrovnik, trade, diplomatic relations, political development

IZVORI I LITERATURA

a) Neobjavljeni izvori:

Archivio di Stato Venezia, *Secreta consilii rogatorum*, vol. VII.

Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD)

DAD, *Actii Consilii Maius*

DAD, *Actii Consilii Minus*

DAD, *Actii Consilii Rogatorum*

DAD, *Debita Notariae*

DAD, *Distributiones Testamentorum*

DAD, *Diversa Cancellariae*

DAD, *Diversa Notariae*

DAD, *Lamenta di Foris*

DAD, *Letterae di Levante*

DAD, *Liber dotium*

DAD, *Testamenta Notariae*

Državni arhiv Zadar (DAZ), *Ducali e terminazioni*

b) Objavljeni izvori:

- Aličić, Ahmed S (2008), *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, Mostar, 315.
- Aličić, Ahmed S (1985), *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Orijentalni institut, Sarajevo, 658.
- Brković, Milko (2011), *Diplomatički zbornik srednjovjekovnih humskih i bosanskih isprava Dubrovniku*, Mostar, 254.
- Farlati, Daniel (1751), *Illiricum sacrum*, IV, Venecija.
- Fermendžin, Eusebio (1892), *Acta Bosnae, potissimum ecclesiasticus cum insertis editorum documentorum registis ab anno 925 usque ad annum 1752*, Zagreb.
- Jalimam, Salih (1997), *Izvori za historiju srednjovjekovne bosanske države*, Tuzla, 144.
- Lucius, Ioannes (1673), *Memoriae storiche di Tragurium ora detto Trau*, Venecija.

- Ljubić, Šime (1861-1891), *Listine o odnošajih između Južnog Slavenstva i Mletačke Republike*, I-X, Zagreb.
- Stojanović, Ljubomir (1934), *Stare srpske povelje i pisma*. knj. I, Beograd-Sremski Karlovci, 644.

Literatura:

- Babić, Anto (1972), *Iz istorije srednjovekovne Bosne*, "Svjetlost", Sarajevo, 325.
- Brković, Milko (2010), *Srednjovjekovna Bosna i Hum. Identitet i kontinuitet*, Mostar, 363.
- Ćirković, Sima (1964), *Istorija srednjovekovne bosanske države*, SKZ, Beograd, 415.
- Ćirković, Sima (1964), *Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba*, "Naučno delo", Beograd, 309.
- Ćirković, Sima (1997), *Rabotnici, vojnici, Duhovnici. Društvo srednjovekovnog Balkana*, "Equilibrium", Beograd, 516.
- Ćorović, Vladimir (1940), *Historija Bosne*, knjiga 1, SKA, Posebna izdanja, knj. CXXIX, Društveni i istorijski spisi, knj. 53, Beograd, 658.
- Ćorović, Vladimir (2001), *Istorija Srba*.-VI izdanje.-Izd. Zograf, Niš, 794
- Ćorović, Vladimir (1927), *Kako je vojvoda Radosav Pavlović prodao Konavle (1423-1427)*, Godišnjica Nikole Ćupića, XXXV, Beograd, 73-110.
- Dinić, Mihailo (2003), *Iz srpske istorije srednjeg veka*, Beograd, 822.
- Dinić, Mihailo (1978), *Srpske zemlje u srednjem veku. Istorijsko-geografske studije*, SKZ, Beograd, 446.
- Grupa autora (1953), *Istorija naroda Jugoslavije, knj. 1*, Beograd-Zagreb, 897.
- Grupa autora (1942), *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*, "Napredak", Sarajevo, 853.
- Jalimam, Salih (1999), *Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, Tuzla, 197.
- Jalimam, Salih (2002), *Historija bosanskih bogomila*, Tuzla, 240.
- Jireček, Konstantin (1952), *Istorija Srba. Prva knjiga do 1537. godine (Politička istorija)*, Beograd, 512.

- Klaić, Nada (1994), *Srednjovjekovna Bosna – politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.)*, Zagreb, 280.
- Klaić, Vjekoslav (1882), *Povijest Bosne do propasti kraljevstva*, “Matica hrvatska”, Zagreb, 352.
- Klaić, Vjekoslav (1972-1973), *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća III*, Zagreb.
- Korać, Vojislav J (1966), *Trebinje. Istorijski pregled. I. Period do dolaska Turaka*, Trebinje, 239.
- Kovačević-Kojić, Desanka (2007), *Gradski život u Srbiji i Bosni (XIV-XV)*, Istorijski institut Beograd, 491.
- Mišić, Siniša (1996), *Humska zemlja u srednjem veku*, Beograd, 384.
- Nilević, Boris (1990), *Srpska pravoslavna crkva u BiH do obnove Pečke patrijaršije*, “Veselin Masleša”, Sarajevo, 261.
- Novak, Grga (1961), *Povijest Splita, Knjiga druga*, “Matica hrvatska”, Split, 560.
- Prelog, Milan (s. a), *Povijest Bosne od najstarijih vremena do propasti kraljevstva*, Sarajevo, 78.
- Rudić, Srđan (2006), *Vlastela ilirskog grbovnika*, -Beograd, 387
- Tošić, Đuro (1998), *Trebinjska oblast u srednjem vijeku*, Istorijski institut, Beograd, 301.
- Tošić, Đuro (2003), *Život u srednjovjekovnom selu trebinjskog kraja*, Zbornik radova: *Srpsko selo. Mogućnosti i dalji pravci istraživanja*, Istorijski institut Beograd-Muzej na otvorenom “Staro selo” Sirogojno, Beograd, 19-30.
- Vego, Marko (1957), *Naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo, 157.
- Voje, Ignacij (1973), “Odnos Celjskih grofova prema političkim prilikama u Bosni i Hercegovini u XV vijeku”, Radovi sa simpozija *Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura*, Zenica, 53-67.
- Živković, Pavao (1982), *Bibliografija objavljenih izvora i literature o srednjovjekovnoj Bosni*, Travnik, 252.
- Živković, Pavao (2006), *Bosanski srednjovjekovni plemićki rod (Radanovića-Mikojevića-Tezalovića-Ozrisaljevića-Kopijejića)*, Osijek, 226.
- Živković, Pavao (1981), *Tvrtko II Tvrtković. Bosna u prvoj polovini XV. Stoljeća*, Institut za istoriju, Sarajevo, 247.

Mr. Adis ZILIĆ

DVORSKA KANCELARIJA VLATKOVIĆA

Sažetak:

Ovaj rad tretira povezanost jednog vlastelinskog roda s općim kulturnim tokovima u srednjovjekovnoj Bosni i širem okruženju. U kancelariji Vlatkovića nastali su brojni dokumenti, iz kojih se vidi da su i pojedini članovi porodice bili pismeni. Na osnovu malog broja sačuvanih pečata moguće je rekonstruirati grb porodice.

Ključne riječi: Vlatkovići, kancelarija, pismenost, pečati, grbovi.

Vlasteoska porodica Radivojevića-Jurjevića-Vlatkovića kroz čitavo XV stoljeće uporno se težila uzdići u rang velmoža, najviše društveno-političke kategorije u srednjovjekovnoj Bosni, što je ostavilo traga na način života porodice. Okružili su se dvorjanima, službenicima, diplomatama i nastojali se adekvatno predstaviti unutar svoje društvene kategorije.¹ Tako je i ova porodica, poput ostale bosanske vlastele, imala pisarsku kancelariju, prijeko potrebnu za diplomatsku prepisku. U službi porodice bili su profesionalni dijaci, o čemu svjedoči mnoštvo povelja, pisama, potvrda, nastalih kao proizvod njihovog rada u dužem vremenskom periodu.

Porodični dijaci u službi pismene braće

Saveznički ugovor između Vlatkovića i Dubrovnika protiv hercega Stjepana pisao je porodični dijak Radič Vukičević na Blagovijesti 1452.²

1 O težnjama bosanske vlastele za usklađivanjem načina života sa društvenim statusom, te o njihovim evropskim uzorima u: Sima M. Ćirković, "Odjeci dvorjansko-riterske kulture u Bosni krajem Srednjeg veka" u: *Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura*, Radovi Muzeja grada Zenice, knj. III, 1973, 37.

2 Я записахъ ѣ радичъ дѣкъ вѣкићевихъ по заповиди гдна ми воєводе иваниша и негове братье и братѣчеда више реченихъ. Franz Miklocich, *Monumenta Serbica spectantia*

Na kraju isprave braća Ivaniš i Žarko svojeručno su napisali po jednu rečenicu за веће вирование. Ivaniševa rečenica na kraju povelje je teško čitljiva, s “primitivno nespretnim i neispisanim slovima”. Žarkova rečenica je malo boljeg izgleda, ali nije napisana na istom mjestu gdje i ostatak teksta, u gradu Vrataru, nego naknadno, jer je pisana tamnijim mastilom.³ Priznanicu o primanju “provižiuna” iz 1458. napisao je Žarko, koji je lično došao po novac. Paleografsku analizu dokumentacije nastale u kancelariji Vlatkovića uradio je Čremošnik. Po njegovom sudu, “Žarkovo pismo na ovom poslovnom aktu veoma je brzopleto i spada među najružnije primjerke humskog pisma”⁴. Iako se Žarko potpisuje i u priznanici iz 1460. s tvrdnjom писахъ ѿ Жарько мовимъ рѣкомъ, ipak je rukopis drugačiji nego u prethodnoj priznanici, što znači da se izrazu мовимъ рѣкомъ ne može vjerovati i da je pisar neko drugo lice.⁵ I ovo pismo Čremošnik je okarakterizirao kao “ružnu minuskulu”.

U nedatiranom pismu iz 1482. svojeručno se potpisao vojvoda Ivaniš. Iako se pisar u ovom pismu nije potpisao, rukopis ukazuje na Nenada Ivanovića, jednog od tri Ivaniševa izaslanika, koji se potpisuje na sljedećoj priznanici od 4. X 1482: “ѿ ненадъ еданъ вѣдъ поклицара мовимъ рѣкомъ записахъ...” Dalje Ivanović za Vlatkoviće piše: “...а дрѣжба ми подѣписаше сваки мовимъ рѣкомъ”. Druga dvojica izaslanika, Ivan Radojević i Tomaš Petrović, također su pismeni jer se na ovoj priznanici nalaze i njihovi autogrami.⁶ Za dijaka Nenada Ivanovića Čremošnik navodi da piše “vrloružnu, razbacanu i neujednačenu humsku minuskulu, a zanimljiv je po tome da mu gotovo svako slovo svaki put ima drugi oblik”. U priznanici iz oktobra 1482. imamo indicije da su, osim Ivaniša i Žarka, pismena i preostala dva brata Vlatkovića, Augustin i Tadija, zbog tvrdnje dijaka da su se svi svojeručno potpisali.

historiam Serbiae Bosnae Ragusii, Graz, 1864, 451-453 (dalje: Miklosich, *Monumenta Serbica*). Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, књ. II, Београд-Сремски Карловци, 1934, 133-135 (dalje: Стојановић, *Повеље и писма*).

3 О породичним писарима, начину писања, те опћем изгледу написаног у: Gregor Čremošnik, *Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka. Humske povelje i pisma*, GZM (nova serija), sv. VII, Sarajevo, 1952, 323-330 (dalje: Čremošnik, *Bosanske i humske povelje*).

4 Isto, 324. О провиџуну, tributу који су Дубровчани исплаћивали Влатковићима у другој половини XV stoljeća, у: Михајло Динић, *Дубровачки трибути. Мозориш, светодмитарски и конаваоски доходак. Провиџун браће Влатковића*, Глас СКА CLXVIII, Београд, 1935, 203-257.

5 Čremošnik, *Bosanske i humske povelje*, 235.

6 Isto, 235-237. Čremošnik је исправно неке грешке ранијих издања овог документа.

Dvije nepotpisane priznanice od 19. IV 1488. pisane su od iste ruke. Moguće da su ih pisali izaslanici Marko Radoević ili Toma Elinić ili čak neko treće lice. Porodičnu priznanicu iz 1493. potpisuje Vukašin Gizdavić, po svemu sudeći, pomoćni pisar u dubrovačkoj kancelariji.⁷ U kancelariji Vlatkovića nije se mnogo vodilo računa o estetici i lijepom izgledu napisanog. Najbolji primjer za to jeste vjerovni list nepotpisanog dijaka o primanju provižiuna Žarka, Tadije i Jurja iz marta 1493. i konstatacija stručnjaka tim povodom: "...teško je opisati neizvježbanost i ružan izgled njegovog pisma. Svi potezi su ukočeni i pravi, zavirutosti u slovima nema, slova su nejednaka, od 1,5 do 6 mm visoka, uopće sav izgled je upravo varvarski. Isto tako teško je opisati izgled pojedinih slova..."⁸

Žarko je 26. V 1496. lično primio u Dubrovniku cjelokupan iznos provižiuna i tom prilikom napisao na priznanici: "се писахъ моимъ рѣкомъ... въ мои втворени листъ печатихъ моимъ верованомъ печатимъ". Priznanica je u međuvremenu izgubljena. Po mišljenju Čremošnika, koji nije imao uvid u nju, Žarko je i ranije pisao zajedničku priznanicu iz 1458, tako da nema mjesta sumnji u to da li je Žarko zaista napisao i opečatio svojim pečatom navedenu priznanicu o primanju provižiuna iz 1496.⁹ Iz navedenog vidimo da su pojedini među braćom Vlatković bili pismeni, poput Ivaniša i Žarka, ali nije isključena mogućnost da je neko od preostale braće također bio pismen, samo iz razloga što se ova dvojica često javljaju u diplomatskoj prepisci kao najautoritativniji među njima. Također možemo zaključiti da su porodični izaslanici bili pismeni ljudi.

Pečati Vlatkovića

Najstariji podatak koji nam indirektno ukazuje na postojanje dvorske kancelarije i pečata porodice datiran je na samom početku XV stoljeća, kad porodicu predvodi Juraj Radivojević. Dubrovačka vlada nalaže 27. IX

7 Стојановић, *Повеље и писма*, 142-144. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje*, 327-330. I ovdje Čremošnik ispravlja greške ranijih izdanja koja navode ispod teksta riječi *ѡгѣстинъ хѣмски*, kao da je riječ o potpisu. Po njegovoj pretpostavci, Karano-Tvrtković ih je prepisao s pečata, a onda su ih od njega preuzeli Miklosich i Stojanović u svojim izdanjima.

8 Čremošnik, *Bosanske i humske povelje*, 328.

9 Стојановић, *Повеље и писма*, 145. Gregor Čremošnik, *Studije za srednjovjekovnu diplomatiku i sigilografiju Južnih Slovena*, Građa ANUBiH, knj. XXII, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 18, Sarajevo, 1976, 50 (dalje: Čremošnik, *Studije*).

1404. svojim poklisarima da se obrate Hrvoju Vukčiću Hrvatiniću povodom spora oko sela Lisac, te se tom prilikom spominje i Jurjev pečat. Izaslanici su imali zadatak da podsjetе Hrvoja na sljedeće: “Ducha, echo la copia de la litera vostra vostro sigillo de Sandal et Jurech Radivoevich...”¹⁰ Iz ovog usamljenog podatka u diplomatskom materijalu vidi se da je Juraj imao vlastiti pečat. Međutim, ostaje nepoznato kako je izgledao, zato što nije ostao sačuvan nijedan primjerak.

Prilikom sklapanja saveza sa Dubrovčanima protiv hercega Stjepana 1452. godine, u porodičnoj kancelariji napisan je već citirani dokument, koji su braća **за веће виrowано** dala **печатити нашомъ великомъ виrowаномъ подъвисѣкѣ печати**. Viseći pečat, koji se spominje u tekstu povelje, otkinut je. Pečat je prvobitno bio utisnut, da bi nakon njegovog oštećenja na povelju stavljen viseći pečat.¹¹

Sljedeći podaci o porodičnim pečatima u mnogo većem obimu sačuvani su tek krajem XV stoljeća. Od 5 sačuvanih pečata 3 pripadaju vojvodi Ivanišu, 1 Augustinu, dok se za peti ne može sa sigurnošću reći kome je od braće Vlatković pripadao. Prilikom pečaćenja korišten je uvijek crveni vosak. Upotreba crvenog voska privilegija je vladara ili vlastele najvišeg ranga. Pravo na upotrebu voska crvene boje prilikom pečaćenja dokumenata dodjeljuje vladar. Po mišljenju Anđelića, Vlatkovići su samoinicijativno koristili crveni vosak, poput Sankovića na početku XV stoljeća.¹² Prije će biti da su tu vrstu privilegije dobili od vladara, što je također moguće, kao, npr, kad su pristupili koaliciji protiv hercega Stjepana i privremeno se oslobodili njegove vlasti. U koaliciji je bio i bosanski kralj, koji je tada mogao dodijeliti takvu vrstu privilegije. Nažalost, nemamo sačuvane pečate iz vremena koje je prethodilo pobuni, zbog čega ova teza i dalje ostaje nedokazana. Također, ne smijemo gubiti iz vida činjenicu

10 Josip Lučić, *Stjecanje, dioba i borba za očuvanje dubrovačkog Primorja 1399-1405*, Arhivski vjesnik XI-XII, Zagreb, 1968-69, 194-195, dokument br. 31 u prilogu.

11 Utisnuti pečat otpao je s pergamenta jer pergament nije adekvatna podloga za ovakvu vrstu pečata. Povelja je potom trebala biti opečaćena visećim pečatom, a pošto nije imala plike, pergament je pojačan tako što mu je s poledine položen drugi ovalni komad pergamenta, nakon čega su napravljeni prerezi, te je kroz ispisani pergament povelje i ovo pojačanje provučena vrpca za smještanje pečata. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje*, 324. Isti, *Studije*, 54, 85. Nije poznato da li je naknadno pečaćenje izvršeno na licu mjesta, u Dubrovniku, ili je povelja zbog toga vraćena u dvorsku kancelariju Vlatkovića.

12 Pavao Anđelić u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1966, 575.

da su braća Vlatković praunuci Stane, kćeri kralja Dabiše, te da im je duboko bila uvriježena svijest kako u njihovim žilama teče kraljevska krv, što ih je činilo istaknutim predstavnicima bosanskog plemstva. Iako je u njihovoj generaciji “plava krv” poprilično istančala, ipak je rodbinska veza s Kotromanićima vjerovatno bila podloga na osnovu koje su polagali pravo na korištenje crvenog voska za pečaćenje dokumenata. Svi sačuvani pečati Vlatkovića su utisnuti, dok od visećih, koje su također koristili, nijedan nije ostao sačuvan.

Veći pečat vojvode Ivaniša, promjera 2,9 cm, sačuvan je na 3 pisma njegove braće, i to: vojvode Augustina od 19. IV 1488, vojvode Žarka i Tadije, napisanog istog dana, te ponovo na vjerovnom listu Žarka i Tadije iz marta 1493. Na prvoj priznanici uz ovaj pečat vojvode Ivaniša utisnut je pečat vojvode Augustina, promjera 2,9 cm, iako je potvrda izdana samo u Augustinovo ime. I druga priznanica, napisana u ime Žarka i Tadije, opečaćena je na identičan način. Na kasnijem, trećem pismu, vjerovnom listu iz 1493, korišten je samo pečat vojvode Ivaniša. Na oba pečata legende okružuju porodični grb. Na Ivaniševom piše: † IOHANES VLATCHI VOIVODE CHULMI, dok na Augustinovom stoji: † AGVSTINI VLAT VOIVODE CHUMINI.¹³ Iz navedenog se može zaključiti da Žarko i Tadija tada nisu imali vlastite pečate, nego su se služili većim pečatom brata Ivaniša nakon njegove smrti. Ivaniš je kao predvodnik roda imao svoj pečat kojim je ovjeravao porodične dokumente. Bez obzira na to što je i Žarkova pozicija u porodici bila istaknuta, ipak nije definitivno utvrđeno da je imao svoj pečat. Činjenicu da je Augustin 1488. koristio vlastiti pečat objašnjava njegova služba Osmanlijama, zahvaljujući kojoj dobija i titulu vojvode.

13 Čremošnik, *Bosanske i humske povelje*, 328-330. Detaljan opis većeg pečata vojvode Ivaniša i pečata Augustina Vlatkovića sa grafičkim priložima i dešifriranim legendama u: Pavao Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, Djela ANUBiH, knj. XXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 23, Sarajevo, 1970, 66, 68 (dalje: Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*).



Veći pečat vojvode Ivaniša
(prema Anđeliću)



Pečat vojvode Augustina
(prema Anđeliću)

Sljedeći Ivanišev pečat je manji, osmougonaog uspravnog oblika, dimenzija $1,6 \times 2,2$ cm. Sačuvan je na priznanicama o primanju proviziuna iz marta 1458. i 1460¹⁴, po čemu je ovo najstariji sačuvani pečat braće Vlatković. Pošto je legenda na pečatu nečitljiva, Anđelić zaključuje da je i ovo Ivanišev pečat, s obzirom na njegovu istaknutu ulogu u porodici.¹⁵ Podržavajući njegov zaključak, dodat ćemo da skoro sva ostala braća ni kasnije nemaju vlastiti pečat, izuzimajući Augustina, koji je duži period bio u službi Osmanlija, i, eventualno, Žarka, mogućeg vlasnika pečata iz posljednje decenije XV stoljeća.

Manji Ivanišev pečat sačuvan je na dvjema priznanicama: od 4. X 1482. i 25. III 1493. Dimenzije su mu date kod Čremošnika ($1,6 \times 2,2$ cm), gdje stoji da je uspravnog ovalnog oblika, dok kod Anđelića stoji da je okruglog oblika, bez priloženih dimenzija. Prva priznanica iz 1482. opečaćena je u ime četvorice braće Vlatković četiri puta Ivaniševim pečatnjakom, od kojih je krajnji desni otpao. Sva braća se u to vrijeme služe istim pečatnjakom predvodnika roda. Legendu je poređenjem triju preostalih otisaka pročitao Anđelić: SI DOMINI IOANIS CHOM.¹⁶ Nekada braća sa bratićem Pavlom Petrovićem zajednički podižu novac, ali pečate samo jednim, također Ivaniševim pečatom, za razliku od ovog slučaja, gdje pečate četiri puta, služeći se opet samo jednim, Ivaniševim pečatom.¹⁷

14 Miklosich, *Monumenta Serbica*, 480. Стојановић, *Повеље и писма*, 139-140.

15 Analiza najstarijeg sačuvanog pečata u: Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 67.

16 Čremošnik, *Bosanske i humske povelje*, 327, 329. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 67-68.

17 Čremošnik, *Studije*, 60.

Na pismu vojvode Žarka, Tadije i Jurja iz 1493. sačuvan je još jedan manji okrugli pečat Vlatkovića, promjera 1,8 cm. Sličan je Augustinovom i malom Ivaniševom pečatu, ali samo sitni detalji ukazuju na to da je riječ o posebnom pečatu. Legende nema, iako je formiran prostor za nju u vidu dviju koncentričnih kružnica, zbog čega nije moguće odrediti kome od braće Vlatković ovaj pečat pripada.¹⁸ Na osnovu ranijeg izlaganja pouzdano znamo da preostala braća Vlatković do tada nisu imala vlastite pečate jer istog dana koriste Ivanišev pečat. Augustin je u međuvremenu umro, stoga on ne dolazi u obzir kao mogući vlasnik pečata. Postoje dvije opcije: prva je da je i ovo Ivanišev pečat, kojim se nakon njegove smrti služe preostala braća Žarko i Tadija, a druga da se ovdje radi o Žarkovom pečatu jer je jedino on mogao imati vlastiti pečat, s obzirom na istaknutu poziciju u porodici. Tri godine kasnije Žarko lično piše povodom ovjere već spominjane priznanice od 26. V 1496. na sljedeći način: “ОВѢ МОИ УТВОРЕНИ ЛИСТЬ ПЕЧАТИХЪ МОИМЪ ВЕРОВАНОМЪ ПЕЧАТИМЪ”. Ukoliko je u ovoj priznanici riječ o Žarkovom ličnom pečatu, onda ga on upravo te 1493. počinje upotrebljavati. Istog dana braća šalju dva pisma po izaslanicima Ivanu Petroviću i Tomi Jeliniću. Prvo pismo je ВѢРОВНИ ЛИСТ za podizanje provižiuna opečaćen starim Ivaniševim pečatom, a drugo usmena uputstva preko izaslanika Petrovića s novim pečatom.

Grb porodice

Nije poznato kako je izgledao porodični grb u ranijem periodu njene historije. Izgled grba poznat nam je samo na osnovu pet sačuvanih pečata porodice iz druge polovine XV stoljeća. Zbog toga znamo samo kako je izgledao grb Vlatkovića, ali ne i ranijih generacija porodice. Na svim sačuvanim pečatima Vlatkovića utisnut je potpuni grb sa sljedećim elementima: štit, kaciga s plaštom i čelenka. Ni na jednom grbu štit nije istog oblika, mada njegov karakterističan izgled ostaje identičan: tri kose desne pruge, u čemu se ogleda sličnost sa grbom Kosača. Na sačuvanim primjercima grba kaciga je dosta slična, ali ni u jednom slučaju nije ista. Na pozadini kacige spušta se plašt, koji se na četiri od pet grbova s obiju strana kacige grana u lozicu s listovima. Na vrhu kacige nalazi se čelenka različitog oblika, nekad u vidu zaobljenog buketa, a nekad kao dva dugačka povijena pera.

¹⁸ Opis pečata u: Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 68-69.

Zanimljivo je da u *Ilirskom grbovniku*, nastalom krajem XVI stoljeća, uopće nije zastupljen grb Vlatkovića, iako su u njemu prisutne neke sasvim beznačajne srednjovjekovne porodice. To je slučaj i kod brojnih prijevika grbovnika nastalih tokom XVII i XVIII stoljeća, kad se ispoljava veći interes za genealogiju, plemićko porijeklo i srodstvo sa starim porodicama.¹⁹

Pokušaj rekonstrukcije grba Vlatkovića uradio je Aleksandar Palavestra na osnovu sačuvanih pečata. Kao osnova za rekonstrukciju najviše mu je poslužio sačuvani pečat Augustina Vlatkovića.²⁰ Porodični grb izgledom je veoma sličan grbu Kosača, te je osnovana pretpostavka kako kose pruge na štitu Vlatkovića sigurno nisu crvene i srebrne boje jer su te boje zastupljene na grbu Kosača. Kako bi bio u skladu sa heraldičkim pravilima, grb Vlatkovića morao je imati naizmjenično zastupljene boje metala i emajla. Ne može se iz voštane podloge crvene boje, u koju je utisnut pečat Vlatkovića, izvršiti rekonstrukcija boja na grbu.

Zaključak

Vlasteoska porodica Vlatković imala je svoju kancelariju s potrebnim kadrom profesionalnih pisara. I među članovima porodice bilo je pismenih ljudi, poput Ivaniša i Žarka. Osim što se potpisivao na dokumentima, Žarko je lično napisao najmanje 2 priznanice o primanju proviziuna, iz 1458. i 1496. Na nekoliko dokumenata sačuvani su utisnuti pečati, na osnovu kojih je moguće rekonstruirati grb Vlatkovića. Iz diplomatičkog materijala saznajemo da je u vremenu Jurja Radivojevića postojao porodični pečat, ali nije poznato kako je izgledao. Isto se može reći i za grb u starijoj historiji porodice.

19 Prijepisi nastaju radi lične koristi. Cilj je uvijek isti: stjecanje plemićke titule, jačanje vlastitog ugleda i nada u dobitak posjeda na Balkanu u slučaju protjerivanja Osmanlija. Srđan Rudić, *Властела Илirског грбовника*, Историјски институт, Посебна издања, књ. 52, Београд, 2006, 59-91, 257.

20 Александар Палавестра у: *Родословне таблице и грбови српских династија и властеле*, Београд, 1991, 157-159.

The Court Office of the Vlatkovićs

Resume:

This paper treats the relation of a squire order with general cultural trends in the medieval Bosnia and wider surroundings. Many documents were born in the office of Vlatković, from which it is clear that some members of the family were literate. It is possible to reconstruct the family coat of arms on the basis of a small number of preserved seals.

Key words: The Vlatkovićs, office, literacy, seals, coats of arms

Izvori i literatura:

Izvori:

- Gregor Čremošnik, *Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka. Humske povelje i pisma*, GZM (Nova serija) sveska VII, Sarajevo, 1952, 273-336.
- Josip Lučić, *Stjecanje, dioba i borba za očuvanje dubrovačkog Primorja 1399-1405*, Arhivski vjesnik XI-XII, Zagreb, 1968-69, 99-201.
- Franz Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*, Graz, 1864.
- Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, књ. II, Београд-Сремски Карловци, 1934.

Literatura:

- Pavao Anđelić, "Doba srednjovjekovne bosanske države" u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1966.
- Pavao Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, Djela ANUBiH, Knjiga XXXVIII, Sarajevo, 1970.
- Gregor Čremošnik, *Studije za srednjovjekovnu diplomatiku i sigilografiju Južnih Slovena*, ANUBiH, Građa, Knjiga XXII, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 18, Sarajevo, 1976.

- Sima M. Ćirković, "Odjeci rittersko-dvorjanske kulture u Bosni krajem srednjeg veka" u: *Radovi sa simpozija "Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura"*, Izdanja Muzeja grada Zenice, knj. III, Zenica, 1973, 33-40.
- Михајло Динић, *Дубровачки трибути. Могориш, светодмитарски и конаваоски доходак. Провијун браће Влатковића*, Глас СКА CLXVIII, Београд, 1935, 203-257.
- Александар Палавестра у: *Родословне таблице и грбови српских династија и властеле*, Београд, 1991.
- Срђан Рудић, *Властела Илирског грбовника*, Историјски институт, Посебна издања, књ. 52, Београд, 2006.

Mr. Faruk TASLIDŽA

O POSEBNIM OKOLNOSTIMA POD KOJIM SU MLEČANI OSVAJALI TVRĐAVE BOSANSKOG EJALETA ZA VRIJEME MOREJSKOG RATA (1684-1699)

Sažetak: Ovaj rad ukazuje na posebne okolnosti pod kojim su Mlečani tokom Morejskog rata (1684-1699) osvajali tvrđave Bosanskog ejaleta. Razmatra se značaj mletačke špijunske mreže i uloga providurovih pouzdanika (agenata) na susjednoj osmanskoj teritoriji. Posebno je naglašena izdaja u osmanskim redovima koja je često bila ključni faktor za uspješnost mletačkih vojnih pohoda u ovom ratu.

Ključne riječi: Bosanski ejalet, Morejski rat, tvrđave, dizdar, providur, valija, pouzdanici/agenti (*confidente*), izdaja.

Dosta historijskih izvora svjedoči o dobro organiziranoj špijunskoj mreži koju su Mlečani iz Dalmacije tokom cijelog XVII stoljeća imali na susjednoj osmanskoj teritoriji. Mletačke vlasti su svoje pouzdanike (*confidente*) imali među sultanovim podanicima kršćanske/hrišćanske, ali i muslimanske vjere, čak i među osmanskim vojnim komandantima. Od njih su dobijali konspirativne izvještaje, kojima su blagovremeno informirani o svim važnijim dešavanjima na prostoru Bosanskog ejaleta.¹

U proljeće 1684. započeo je mletačko-osmanski oružani sukob, poznatiji pod imenom Morejski rat (1684-1699).² Otada se mletačka

1 Tokom cijelog XVII stoljeća obavještajnu službu u korist mletačke vlasti obavljalo je nekoliko osmanskih kapetana iz porodice Beširagić (Jusufa-aga, Ali-aga, Osman-aga, Sinan) koji su imali službu u Islamu, a isto vrijedi i za obrovačkog kapetana Jusuf-agu Hadžagića. O tome: Seid Traljić, *Tursko-mletačko susjedstvo na zadarskoj krajini XVII stoljeća*, Radovi JAZU u Zadru, sv. IV-V, Zagreb, 1959, 418-421.

2 Ovaj rat zapravo je dio većeg ratnog sukoba koji je poznat kao Veliki bečki rat. Mletačka republika ušla je u njega u proljeće 1684. na inicijativu pape Inocentija XI, pristupajući široj antiosmanskoj koaliciji (Habsburška monarhija, Poljska, kasnije

obavještajna služba na tlu Bosanskog ejaleta još više širi, a zadaci spomenutih pouzdanika postaju sve složeniji.³ Paralelno s tim, Mlečani su (uz pomoć Morlaka) u prvim ratnim godinama preuzeli određeni broj uglavnom napuštenih i slabo branjenih pograničnih tvrđava u Kliškom i Krčko-ličkom sandžaku.⁴ Već je tada bilo jasno da osmanski odgovor na mletačke vojno-obavještajne akcije neće biti adekvatan.⁵ Zapravo, za Visoku Portu tada je primarno bilo ugarsko i morejsko (kasnije i ozijsko) ratište, a to je uvjetovalo povremenenu nezaštićenost bosanskih granica, posebno onih na jugu i jugozapadu ejaleta. U takvim okolnostima olakšana je tajna djelatnost providurovih špijuna u Bosni. Na osnovu njihovih informacija i konkretne pomoći Mlečani su mogli temeljito pripremiti, te uglavnom i realizirati planove za proširenje svog relativno uskog teritorija u zaleđu dalmatinskih gradova.⁶ To je u daljem toku rata podrazumijevalo osvajanje i utvrđenijih gradova bosanskog krajišta. Konačan uspjeh tih pohoda često je zavisio od (tajnih) pomagača s osmanske strane.

*

Najugroženiji grad Bosanskog ejaleta ratne 1687. bio je **Novi**. Lociran je na samom ulazu u Bokokotorski zaljev. Ovaj grad je od početka

i Rusija). Morejski rat vođen je od Dalmacije do Egejskog mora, a ključne bitke odigrale su se na poluotoku Peloponezu (Moreji). Više o tome: Gaetano Cozzi, Michael Knapton, Giovanni Scarabello, *Povijest Venecije*, sv. II, Zagreb, 2007, 170-182.

- 3 Poznatiji mletački agenti na osmanskoj teritoriji tada su bili Mate Delongo (Sinj), Augustin Tartalja (Imotski), Osman-aga Velić, Ali-aga Vidimlić (Glamoč) i dr. Vidi: Hamdija Hajdarhodžić, *Dubrovačke i mletačke pripreme pred razgraničenje 1699. godine*, Anali, GHb, knjiga XI-XII, Sarajevo, 1985, 304.
- 4 Osjećajući ugroženost, naročito nakon vijesti o porazu osmanske vojske pod Bečom, muslimansko stanovništvo iz tog pograničnog dijela Bosanskog ejaleta počelo je napuštati isturene tvrđave i varoši i prelaziti u nešto sigurnija mjesta, poput Knina i Udbine. Do kraja 1683. napušteni su, a zatim od Morlaka opljačkani Ostrovica, Kula Atlagića, Perušić, Benkovac, Karin, Obrovac, Vrana, Skradin, Drniš. Vidi: Бошко Десница, *Историја котарских ускока*, I, Београд, 1950, 280, 290 (dalje: Б. Десница, *Историја*, I).
- 5 Zapis mostarskog kadije iz 1685. govori o dvojici kršćana iz sela Klobuk koji su u jeku ratnih dešavanja dolazili u Mostar da špijuniraju. Oni su kasnije prelazili na neprijateljsku stranu, gdje su se sastajali s odmetnicima i obavještavali ih o prilikama s osmanske teritorije. Za djelovanje ovih špijuna znao je nemali broj stanovnika Mostara. Arhiv HNK, *Sidžil mostarskog kadije 1635-1783*, Fragmenti, 33/b.
- 6 Jedan zarobljeni osmanski aga pisao je svome bratu iz zadarske tamnice krajem 1685. da "Mlečani imaju toliko doušnika da znaju sve šta se radi i u Sarajevu". Vidi: Бошко Десница, *Историја котарских ускока*, II, Београд, 1951, 121 (dalje: Б. Десница, *Историја*, II).

rata bio blokiran od strane hajduka, bez slobodne veze s unutrašnjim dijelom Hercegovačkog sandžaka. Uz to, okolna kršćanska sela, čiji su stanovnici ostali vjerni Osmanlijama, popaljena su po naređenju kotorskog providura Zena.⁷ Jedina veza preko koje je Novom mogla doći pomoć bio je Dubrovnik.⁸

Trogorodišnja blokada za Novljane je bila više nego iscrpljujuća. U augustu 1687. mletački Senat je odobrio i podržao plan generalnog providura G. Kornara za konačno osvajanje ovoga grada. U tom cilju pokrenuta je velika koaliciona flota i angažirane su brojne opsadne snage.⁹ Providur je mogao računati i na svoju "petu kolonu" jer je i u samom Novom imao ljude koji su djelovali u cilju njegovog interesa.¹⁰

Osmanska odbrana Novog koja je mletačke napade trpjela tokom čitavog mjeseca septembra 1687. bila je herojska, ali ipak uzaludna.¹¹ Ono što je zapečatilo sudbinu ovog grada do tada pod sultanovom vlašću, po svemu sudeći je izdaja koju su počinili četvorica buljubaša sa 230 tvrđavskih sejmena (albanskog porijekla), koji su u najtežim trenucima opsade stupili u kontakt sa generalnim providurom. Oni su u zoru 28. septembra napustili Novi i mletačkim brodom prevezeni na "albanski teritorij". Istog dana uslijedio je najžešći topovski napad koji je dodatno demoralizirao ionako oslabljenu odbranu.¹² Uslijedila je (30. septembra) "časna predaja", na osnovu koje su preživjeli stanovnici i branioци Novog zauvijek napustili svoj grad.¹³

7 Глигор Станојевић, *Југословенске земље у млетачко-турским ратовима XVI-XVIII вијека*, Београд, 1970, 323 (dalje: Г. Станојевић, *Југословенске земље*).

8 Dubrovčani su opkoljenim Novljanima tajno dopremali hranu, ali i municiju, barut, kremenje za puške i raznu drugu opremu. To nije moglo ostati skriveno, pa je takva dubrovačka politika izazivala gnjev Venecije. O tome: Grga Novak, *Borba Dubrovnika za slobodu* 1683-1699, Rad JAZU, knj. 253, Zagreb, 1935, 11, 13, 20, 21, 28.

9 Mletački opsadni korpus pod komandom providura Kornara u samom startu sastojao se od 150 brodova i oko 5.000 vojnika. Vidi: Srđan Musić, *Izvjestaji generalnog providura Dalmacije i Albanije Kornara o zauzimanju Herceg-Novog 1687. godine*, Herceg-Nowi, 1988, 21 (dalje: S. Musić, *Izvjestaji*).

10 Jedan od mletačkih agenata u Novom bio je izvjesni Jusuf Prekolović. ASV, Senato, Provv. da terra e da mar, f 666, A. Zen, 16. V. 1684.

11 U jednom svom izvještaju upućenom u Veneciju generalni providur Cornaro za branitelje Novog kaže da "oni spadaju u najhrabrije ljude koji postoje". Vidi: S. Musić, *Izvjestaji*, 83.

12 S. Musić, *Izvjestaji*, 71-72.

13 Nakon pada grada stanovnici Novog naselili su se u unutrašnji dio Hercegovine, dio je preseljen u Bar, a dio u Nikšić i okolinu. Vidi: Hivzija Hasandedić, *Muslimanska baština Bošnjaka II*, Mostar, 1999, 29.

*

Na izdaju u osmanskim redovima generalni providur Kornaro mogao je, izgleda, računati i u svom pohodu naredne 1688. godine. Providuru je bilo jasno da sigurnosti u Dalmaciji neće biti dok god Osmanlije kontroliraju **Knin**, ključni grad Krčko-ličkog sandžaka. Taktički mudro, Kornaro je Morlake rasporedio u širem okruženju, a on je već 29. augusta bio pod Kninom, gdje je započeo s napadom.¹⁴

Iako izgleda čudno, početak opsade za Osmanlije je bio iznenađujući, tako da, prema svjedočenju jednog izbjeglice iz Knina, značajan dio vojske nije ni stigao ući u tvrđavu. Grad je branio Mehmed-paša Atlagić sa četrdesetak aga i oko 500 boraca. Kolike su bile mogućnosti njihovog otpora ostaje otvoreno pitanje, ali je činjenica da je već 11. septembra uslijedila predaja. Komandant Atlagić, kao i brojna bosanska krajiška elita, završili su u mletačkom zatočeništvu, daleko od bosanske granice.¹⁵

U dosadašnjoj literaturi već je konstatirano da je Mehmed-paša Atlagić u odbrani Knina ispoljio nemarnost, te da je grad poslije kratke opsade predao Mlečanima u inat višim osmanskim vlastima s kojima nije bio u dobrim odnosima.¹⁶ Iako je providurov napad bio dobro organiziran i topovski podržan, ipak se Atlagićeva izdaja, zapravo, njegova nespremnost na borbu, može prihvatiti kao olakšavajuća okolnost za mletačko brzo i lahko osvajanje dobro utvrđenog Knina. Zanimljivo je da i narodna predaja Mehmed-pašu Atlagića označava kao izdajnika.¹⁷

*

U novembru 1690. pokazalo se koliko je za Osmanlije u toku ovog rata bilo prioriternije ugarsko ratište u odnosu na borbe s Mlečanima u dalmatinskom zaleđu. Cijenu te politike ponovo je platio Bosanski ejalet. Dok je tadašnji valija Topal Husein-paša s ejaletskom vojskom oslobađao osmansku Slavoniju, Mlečani su sa svojim Morlacima iskoristili povoljan trenutak i opsjeli tvrđavu **Vrgorac** u zapadnom dijelu Hercegovačkog sandžaka. Pomalo je čudno, ali ne i slučajno da je vrgorački dizdar u

14 Б. Десница, *Историја*, II, 237-238.

15 Isto, 239, 242-246.

16 Vidi: Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekit, *Povijest Bosne*, 1, Sarajevo, 1999, 405 (dalje: Muvekit, *Povijest Bosne*, 1); Joseph von Hammer, *Historija Turskog/Osmanskog carstva*, tom 3; prijevod i stručna redakcija: Nerkez Smailagić, Zagreb, 1979, 36 (dalje: J. Hammer, *Historija*, 3).

17 Alija Nametak, *Atlagići u povijesti i narodnoj tradiciji*, JAZU, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knjiga 42, Zagreb, 1964, 205-206.

najkritičnijem trenutku za svoj grad bio “službeno odsutan”. U takvim okolnostima malobrojna vrgoračka posada od 34 vojnika nakon kratkotrajnog otpora odlučila se na predaju, koja je garantirala siguran uzmak prema Ljubuškom.¹⁸

O izdaji vrgoračkog dizdara može se govoriti s velikom vjerojatnošću, pogotovo što mu se po padu Vrgorca u izvorima gubi svaki trag. Ipak, ključni “mletački čovjek” s osmanske strane ovog puta bio je gvardijan samostana u Zaostrogu, fra Pavle Kačić. On je prethodno za generalnog providura obavio sve potrebne vojno-obavještajne zadatke, a smatra se i idejnim tvorcem ovog mletačkog pothvata s kraja 1690.¹⁹ Takve su usluge mletačke vlasti znale cijeniti i obilno nagraditi.²⁰

*

U podmakloj fazi Morejskog rata sasvim je moguće postalo teritorijalno povezivanje mletačkih dalmatinskih i bokokotorskih posjeda. Značajnu smetnju tome predstavljala je osmanska tvrđava u **Gabeli** (Čitluk). Pogodna prilika za njeno osvajanje bila je očito inscenirani haos u dolini Neretve, gdje se vlaško stanovništvo usprotivilo naplati poreza (filurije). U takvim okolnostima, polovinom juna 1694. na Čitluk su napale mletačke pomorske i kopnene snage, podržane, naravno, morlačkim četama. Tom napadu prethodilo je zauzimanje mosta u Strugama i položaja na Tersani. Nakon toga su se branioci Gabele, prilično olahko, 18. juna 1694. odlučili na predaju.²¹ Tako su se obistinile slutnje stanovnika Gabele koji su u prethodnim ratnim godinama u brojnim peticijama (mahzarima) upućenim u Istanbul ukazivali na veliku opasnost koja im je prijetila s mletačke strane.²²

18 Gligor Stanojević, *Dalmacija u doba Morejskog rata*, Beograd, 1962, 99 (dalje: G. Stanojević, *Dalmacija*).

19 Karlo Jurišić, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, Zagreb, 1972, 25-26.

20 Generalni providur Aleksandar Molin već je 28. novembra svećenicima zaostroškog samostana “darovao” vrgoračku džamiju, koja je odmah pretvorena u crkvu. Dodijeljena su im i bogata imanja, koja su u prethodnom periodu pripadala vrgoračkim muslimanskim porodicama. *Acta Franciscana Hercegovinae*, svezak I, 1206-1699, Mostar, 2009, 587-588.

21 Trpimir Macan, *Iz povijesti Donjeg Poneretavlja potkraj XVII i na početku XVIII stoljeća*, Historijski zbornik, XXI-XXII, Zagreb, 1968/69, 207; G. Stanojević, *Dalmacija*, 104.

22 Gabeljani su u svojim mahzarima redovno potraživali vojno pojačanje, kao i to da se njihova tvrđava stavi pod komandu hercegovačkog alajbega. Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, Muhimme defter, knj. 19, 59, 124/II, 698/1, 1103/1692.

Tadašnji bosanski valija Mehmed-paša Korča ne može se smatrati krivcem za gubitak Gabele. On je neposredno pred mletački napad uspješno suzbio neprijatelje na livanjskom području, a potom se s većinom svojih snaga fokusirao na odbranu sjevernog dijela ejaleta. Na to je bio prinuđen zbog sasvim izvjesnog napada hrvatskih snaga u pravcu Banje Luke, Tešnja i Maglaja. Čim je saznao za mletačku akciju u dolini Neretve, valija je dio ejaletske vojske uputio ka jugu s ciljem spašavanja strateški važne gabelske tvrđave.²³

Po svemu sudeći, pad Gabele nije se mogao izbjeći iz jednog drugog razloga. Osmanski "izvještaj učenih i dobrih ljudi" ukazuje na to da je Gabela izgubljena zbog izdaje koju su počinili tamošnji dizdar i nekoliko aga. Oni su, kako stoji u izvještaju, gabelsku tvrđavu predali neprijatelju bez ikakve borbe i otpora, i to samo dan prije nego je stigla pomoć Mehmed-paše Korče. To je izazvalo veliku paniku u Hercegovačkom sandžaku, pa su stanovnici Stoca, Ljubinja, Nevesinja i Mostara bili prinuđeni tražiti pomoć iz glavnog grada ejaleta.²⁴

Padom Gabele potpuno se raspao osmanski odbrambeni sistem u pojasu između Neretve i Boke. Hajdučka pustošenja bila su uvertira za mletačko zaposjedanje osmanskih nahija Popovo, Trebinje i Korjenić u zaleđu Dubrovnika. Kruna te ofanzive iz augusta 1694. jest osvajanje izolirane tvrđave **Klobuk**, čiji se dizdar Alagić bez ikakvih kalkulacija odlučio na brzu predaju.²⁵

*

Zadovoljni dotadašnjim uspjesima Mlečani su se u naredne 3 godine posvetili uglavnom utvrđivanju dostignutih pozicija. Značajnije su se aktivirali tek u posljednjoj godini Morejskog rata. U februaru 1698. pod njihovom komandom hajduci su pokušali zauzeti i hercegovački grad **Stolac**. Mlečanima je, po već isprobanom receptu, kapiju grada otvorio njihov pouzdanik s osmanske strane. To je branioce Stoca dovelo u gotovo

23 Orijentalni institut u Sarajevu, inv. br. 95 a, 121, 85/1, 1105/1694, 195.

24 Isto, 85/2, 1105/1694, 197.

25 Г. Станојевић, *Југословенске земље*, 384. Prema Karlovačkom mirovnom ugovoru (1699), Mlečani su se morali povući iz zaposjednutih nahija Popovo i Trebinje. Požarevačkim mirom (1718) Bosanskom ejaletu vraćena je i Gabela. Vidi: Enes Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira (1699-1718)*, Sarajevo, 1989, 42, 254.

izgubljenu poziciju.²⁶ Ipak, ovog puta posada tvrđave i stanovnici Stoca maksimalnim zalaganjem odoljeli su napadu. Hajduci su istjerani iz grada, te prisiljeni na bijeg preko granice.²⁷ Time je mletačka ekspanzija u ovom ratu konačno zaustavljena.

Morejski rat (1684-1699) bio je veliko iskušenje za osmansku Bosnu, naročito za pogranične gradove ejaleta. Uspjesi Venecije na ovom dijelu ratišta ostvareni su u velikoj mjeri mudrom ratnom taktikom, u kojoj su nerijetko ključni faktor bili providurovi pouzdanici (agenti) s osmanske (bosanske) strane. Ta je mletačka strategija, shodno učinkovitosti, bila konstantna, te se nije mijenjala ni za vrijeme narednog ratnog sukoba, vođenog od 1714. do 1718, koji je, ustvari, predstavljao samo nastavak Morejskog rata. Potvrđuju to okolnosti pod kojima je Bosanski ejalet u ljeto 1717. izgubio i tvrđavu Imotski. Ponovo je, po već ustaljenom scenariju, uzrok bila izdaja dizdara tvrđave, koji je u kritičnom trenutku opsade “zanemario svoje vojničke dužnosti”.²⁸

Sve navedeno ukazuje na manjkavost osmanskog odbrambenog sistema u pograničnom dijelu Bosanskog ejaleta krajem XVII stoljeća. Očito je da tu nije bilo ozbiljne (kontraobavještajne) službe usmjerene na prepoznavanje i onemogućavanje tajnih djelatnosti mletačkih pouzdanika, koje su do izražaja došle naročito u doba Morejskog rata. Ipak, postepeno je uloga tih pouzdanika u vojnom smislu gubila na značaju jer je nakon Požarevačkog mira (1718) započelo doba stabilnih osmansko-mletačkih odnosa bez ijednog oružanog sukoba.

26 Prema venecijanskim izvorima, mletački petokolonaš u Stocu bio je “Turčin Kaplan”, koji je hajducima u toku noći otvorio kapiju i omogućio im ulazak u grad. Vidi: Г. Станојевић, *Југословенске земље*, 397.

27 J. Hammer, *Historija*, 3, 68; Muvekkīt, *Povijest Bosne*, 1, 428.

28 Posebno je zanimljivo da je isti dizdar svoju kolaboracionističku djelatnost nastavio obavljati i nakon ovog rata kad je došao živjeti i “raditi” u Mostaru. Ipak, razotkriven je i optužen za veleizdaju od strane mostarskog kapetana, Mehmeda Vučijakovića, koji je 1723. zahtijevao njegovo udaljšavanje iz grada. O tome: Enes Pelidija, *Banjalučki boj iz 1737 – uzroci i posljedice*, Sarajevo, 2003, 152-153.

ON SPECIAL CIRCUMSTANCES UNDER WHICH THE VENETIANS CONQUERED FORTS OF THE BOSNIAN EYALET DURING THE MOREAN WAR (1684-1699)

Resume: This paper indicates special circumstances under which the Venetians conquered forts of the Bosnian eyalet during the Morean war (1684-1699). It deals with the influence of the Venetian spy network and role of the proveditor's confidants (agents) in the adjacent Ottoman territory. It particularly stresses the betrayal in the Ottoman lines which was often the key factor for the success of the Venetian military campaigns in this war.

Key words: Bosnian eyalet, Morean War, forts, fort commander, proveditor, province governor, confidants/agents, betrayal.

Izvori i literatura:

- Arhiv HNK, *Sidžil mostarskog kadije 1635-1783*, Fragmenti, 33/b.
- Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, *Muhimme defter*, knj. 19.
- Orijentalni institut u Sarajevu, inv. br. 95 a.
- Бошко Десница, *Историја котарских ускока*, I, II, Београд, 1950, 1951.
- *Acta Franciscana Hercegovinae*, Svezak I, 1206.-1699., Mostar, 2009.
- Srđan Musić, *Izvjestaji generalnog providura Dalmacije i Albanije Kornara o zauzimanju Herceg-Novog 1687. godine*, Herceg-Novi, 1988.
- Alija Nametak, "Atlagići u povijesti i narodnoj tradiciji", JAZU, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knjiga 42, Zagreb, 1964.
- Gaetano Cozzi, Michael Knapton, Giovanni Scarabello, *Povijest Venecije*, svezak II, Zagreb, 2007.
- Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekit, *Povijest Bosne I*, Sarajevo, 1999.
- Joseph von Hammer, *Historija Turskog/Osmanskog carstva*, tom 3; prijevod i stručna redakcija: Nerkez Smailagić, Zagreb, 1979.
- Hamdija Hajdarhodžić, "Dubrovačke i mletačke pripreme pred razgraničenje 1699. godine", *Anali*, GHb, knjiga XI-XII, Sarajevo, 1985.

- Hivzija Hasandedić, *Muslimanska baština Bošnjaka II*, Mostar, 1999.
- Trpimir Macan, "Iz povijesti Donjeg Poneretavlja potkraj XVII i na početku XVIII stoljeća", *Historijski zbornik*, XXI-XXII, Zagreb, 1968./69.
- Grga Novak, *Borba Dubrovnika za slobodu 1683-1699*, Rad JAZU, knj. 253, Zagreb, 1935.
- Enes Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira (1699-1718)*, Sarajevo, 1989.
- Enes Pelidija, *Banjalučki boj iz 1737 – uzroci i posljedice*, Sarajevo, 2003.
- Gligor Stanojević, *Dalmacija u doba Morejskog rata*, Beograd, 1962.
- Gligor Stanojević, *Југословенске земље у млетачко-турским ратовима XVI-XVIII вијека*, Београд, 1970.
- Seid Traljić, *Tursko-mletačko susjedstvo na zadarskoj krajini XVII stoljeća*, Radovi, JAZU u Zadru, sv. IV-V, Zagreb, 1959.

LINGVISTIKA
RASPRAVE I ČLANCI
Naučni i stručni tekstovi

Dr. Elvira ĆEMALLOVIĆ-DILBEROVIĆ

JAVNI DISKURS ALIJE IZETBEGOVIĆA (na primjeru govora *Povratak na čelo stranke*)

Sažetak: U radu se daje jezički osvrt na javni diskurs Alije Izetbegovića na primjeru (usmenog) govora pod naslovom *Povratak na čelo stranke*. S obzirom na to da je javni diskurs Alije Izetbegovića zauzimao važno mjesto u sveukupnom bosanskohercegovačkom javnom diskursu, te značajno koncipirao i javni diskurs na svjetskoj političkoj sceni, pred istraživačem se postavilo nekoliko izazovnih pitanja u vezi s osnovnim karakteristikama Izetbegovićevog javnog diskursa u određenom društvenom kontekstu, i to, prije svega, koji jezički i nejezički diskursni elementi učestvuju u izgradnji Izetbegovićevog javnog diskursa i kakva je njihova kontekstualna funkcija.

Zanimljiva je činjenica da njegovi govori nisu podvrgnuti ozbiljnijoj naučnoj valorizaciji, bez obzira na to što je publicirano više sakupljenih govora i intervjuva.

Zadatak autorice ovog rada nije da sazna prirodu razloga zbog kojih se nije pristupilo valjanijoj lingvističkoj, sociološkoj, psihološkoj i ostalim analizama Izetbegovićevih govora, već da ukaže na osobitosti jednog diskursa koji je značajno koncipirao identitetsku sliku Bosne i Hercegovine u datom vremenu i koji su vanlingvistički faktori utjecali na njegovu jezičku formu.

Ključne riječi: diskurs, javni diskurs, kontekst, govor, vjerski identitet, demokratičnost, brojevi, leksička ponavljanja

1. Opće napomene

Općepoznato je da se diskursu kao fenomenu može prići s različitih aspekata, pa otuda i njegovo različito definiranje. Kako je diskurs predmet

analize različitih nauka, teorijsko određenje diskursa dosta je kompleksno. Otuda potreba da se, shodno prirodi nauke i vrsti istraživačkog rada, opredijelimo za jednu od njih.

Diskurs je, a tako je viđen i u ovom istraživanju, bilo koji vid *jezičke upotrebe*, kako usmene, tako i pismene. Preciznije određeno, diskurs je jezik u upotrebi koji reflektira društvenu stvarnost i društvene pojave, oblikuje ih i one oblikuju njega (Ćemalović-Dilberović 2010: 38). Fasold smatra da “izučavanje diskursa jest izučavanje bilo kojeg vida jezičke upotrebe” (1990: 65).

Također, Brown i Yule (1983: 1) zaključuju da je “analiza diskursa nužno analiza jezika u upotrebi. Kao takva, ne može se ograničiti na opis jezičkih oblika nezavisno od namjere i funkcije za koje su ovi oblici namijenjeni kako bi služili u ljudskim poslovima”.

Tako definiran diskurs nužno je određen *kontekstom* iako je unutar diskursnih studija teško uspostaviti jasnu granicu između pojma *teksta* i *konteksta*. Nekad se kontekst posmatra kao znanje, i to znanje o situaciji, barem ono što sudionici komunikacijskog procesa prepoznaju i razumiju (Schiffrin 1994: 365).

Slušalac ne konstruira veći kontekst nego što je to nužno za interpretaciju poruke. To znači da će on iz jezičke i izvanjezičke okoline izabrati samo ono što mu je neophodno za osmišljavanje iskaza i teksta. U tom se smislu može reći da svaka poruka sadrži tekstualnu (semantičku) i kontekstualnu obavijest.¹

U ovom radu pažnja je usmjerena na javni diskurs, usmeni govor, koji je u užem smislu usmjeren javnosti. Upravo se u tome prepoznaje njegova demokratičnost – krug čitalaca/slušalaca u javnoj jezičkoj komunikaciji je velik. Kako je jezik neraskidiv dio različitih društvenih djelatnosti, on je pogodno sredstvo za mnogolikost jezičkih izraza koje objedinjujemo kompleksnim pojmom *javni diskurs* (Badurina 2004: 154).

Kako je osnovna funkcija toga diskursa javna, govornik teži da slušateljstvo razumije poruku, oblikujući tako bitne jezičke karakteristike samog diskursa.

¹ Kontekstualna obavijest prepoznaje se u odnosu prema *nečemu drugom* što nije primarno u središtu naše pažnje, a šta je to *drugo* ovisi o tome koje ćemo “dijelove” konteksta prepoznati kao relevantne (Schiffrin 1994: 362 i dr).

U bosnistici manjka radova o osobitostima i funkciji javnog diskursa, kako individualnog, tako i kolektivnog. Posebno su minorne studije koje se tiču kognitivističko-kritičkog pristupa javnom diskursu (up. T. Silaski, N. Đurović, *Javni diskurs Srbije*, 2010) i analiza akustičkih, vizualnih i tekstualnih retoričkih aspekata govora kao tipa javnog diskursa (Liker, 2001, 2007).

S obzirom na društveno-politički milje u kojem se Bosna i Hercegovina nalazila tokom posljednjih decenija, te imajući u vidu složene socio-političke prilike danas, smatramo da postoje izvanredni korpusi za ista i slična istraživanja.

2. Javni diskurs Alije Izetbegovića

Alija Izetbegović (1925) zbog svog je političkog opredjeljenja i djelovanja dvaput zatvaran i osuđivan: prvi put od 1946. do 1949, a drugi od 1983. do 1988.

1989. osniva Stranku demokratske akcije (SDA), čiji je prvi predsjednik i koja pobjeđuje na prvim parlamentarnim izborima 1990. Krajem iste godine izabran je za predsjednika Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine. Objavio je veći broj publicističkih radova i studija, te knjige: *Islam između Istoka i Zapada*, *Problemi islamskog preporoda i Islamska deklaracija*. Knjige su mu prevedene na više jezika i objavljene u nekoliko zemalja.

Alija Izetbegović objavio je više osobnih govora i intervjua: *Čudo bosanskoga otpora* (odabrani govori, izjave, intervjui – 1994), *Godina rata i mira* (odabrani govori, intervjui, pisma – 1996), *Izetbegović – govori i pisma*.

Političko-religijska orijentacija imala je značajan udio u formiranju Izetbegovićevog javnog diskursa, kako usmenog, tako i pismenog. Ti ekstralingvistički elementi prisutni su u većini njegovih govora i intervjua, a ponajviše u govorima održanim u krugu Stranke demokratske akcije. To je bio jedan od osnovnih razloga zašto smo govor *Povratak na čelo stranke* uzeli kao polaznu osnovu za istraživanje. Istina je da bi se cjelovitija i jasnija slika o njegovom javnom diskursu dobila komparativnom analizom različitih tematskih govora, ali za to su potrebne mnogo obimnije i studioznije analize.

Navedeni razlozi za odabiranje jezičke analize ovoga govora bili su pojačani činjenicom da danas postoji naglašenija zainteresiranost za analizu

govora (Touati, 1995). Touati je analizirao predizborne i postizborne govore francuskih političara, pri čemu je povukao razliku između spontanog govora i spontanog laboratorijskog govora.

U ovom radu analizira se, kako smo već naglasili, jedan njegov govor, *Povratak na čelo stranke*, održan na konvenciji SDA u Sarajevu 1994 (dok je rat još trajao). Govor je preuzet iz knjige *Čudo bosanskoga otpora*, čiji je autor sam Alija Izetbegović. U knjizi su sabrana 33 govora i 11 intervju. Riječ je o govorima različite tematike, upućenih mješovitom auditoriju. Shodno tome, govori bi se mogli klasificirati na sljedeći način:

1. obraćanja vojnicima Armije Republike Bosne i Hercegovine;
2. obraćanja široj bosanskohercegovačkoj javnosti;
3. govori upriličeni povodom dobijanja nagrada i priznanja;
4. obraćanja na sjednicama Stranke demokratske akcije.

Vjerski identitet i javni diskurs. *Povratak na čelo stranke* je obraćanje na konvenciji SDA (Sarajevo, 25. 3. 1994, usmeno izlaganje). Većinu govora održanih na sjednicama SDA Izetbegović je započinjao sa “*Bismillahir-rahmanir-rahim*” i pozdravom “*Esselamu alejkum*”. Usmeno izlaganje koje je predmet analize ne počinje ustaljenom i očekivanom shemom već imeničkim sintagmama “*Draga braćo i sestre, dame i gospodo, dragi prijatelji, poštovani gosti*”.

Iako nije upotrijebljena *Bismilla* niti pozdrav “*Esselamu alejkum*”, u početnim riječima obraćanja moguće je iščitati vjerski identitet govornika, u koji ćemo se detaljno uvjeriti i u daljoj analizi. Naime, prema islamskom učenju, svi muškarci i žene su braća i sestre po vjeri. Semantičko jezgro imenica *brat* i *sestra* implicira krvno srodstvo, što u islamskom učenju pretpostavlja zajedničku pramajku (Havu) i zajedničkog praoca (Adema). Prema tome, koristeći sintagme “*Draga braćo i sestre*” (trebalo bi stajati i “...drage sestre”), Izetbegović pretpostavlja da većinski dio auditorija razumije kontekstualnu uvjetovanost navedenih iskaza jer i sam pripada istom religijskom svjetonazoru. Vjerski profil govornika očit je i u uvodnom dijelu obraćanja:

Prije no što vam se obratim, želio bih da kažem da ove moje slike, koje su nalijepljene na ovom zidu, nisu sa mojim pristankom stavljene i ja molim da budu uklonjene prilikom prve pauze. Nije u pitanju lažna skromnost, jednostavno – to nije naš adet. Mislim da ćete se složiti s tim.

Islamsko učenje zabranjuje bilo kakvu vrstu idolopoklonstva, te se stoga crtanjem i isticanjem ljudskoga portreta, na neki način, konotira na mnogoboštvo. Izetbegović prethodno navedenim tekstom implicira i govornikovo i slušaočevo poznavanje i sprovođenje vjerskih postulata. Završnom rečenicom *Mislim da ćete se složiti s tim* Izetbegović ne ostavlja prostor nerazumijevanju poruke jer govori s pretpostavkom religijskog predznanja članova auditorija. Iako su komunikacijske i jezičke karakteristike govornika i slušalaca povezane s njihovim sociokomunikacijskim obilježjima, kao što su područja djelatnosti i školska sprema (Pupovac, 1987: 121), religijski identitet “ublažava” šum u komunikacijskoj poruci.

Brojni su primjeri religijske leksike i citata iz Svete knjige u Izetbegovićevim govorima. Taj leksički sloj oslikava njegov identitet i, na neki način, služi kao diskursni konektor u povezivanju slojevitosti javnoga diskursa: *Baš tog dana sam čitao jedno sure iz Kur’ana i počinje riječima: “I kad Sunce potamni, i kada zvijezde padaju...”*; *“...crna sjenka toga grijeha proteže se preko prostora i vremena sve do Sudnjeg dana”*; *“...osim ako je čvrsti vjernik, pa kaže: ‘Tako je Bog htio’”*; *“I čeka nas, ako Bog da, mir”* itd.

Političke razgovore često metaforički poredi sa Božijom riječju:

Naš zahtjev (svjetskoj javnosti) je matematički jasan i po tome liči na jednu od Božijih zapovijedi. Znae kako su Božije zapovijedi kratke i jasne.

Filozofiju svog kreativnog življenja i političkog djelovanja Izetbegović gradi na osnovama Božije objave, pretačući ih u konkretna ostvarenja na intelektualnom nivou, uključujući i emocije. Govori Martina Luthera Kinga, okićeni bogatom kognitivnom metaforikom, također su prepoznatljivi po izrazima utemeljenim u osnovi Božijeg karaktera (Đurković 2010: 19).

Demokratičnost Izetbegovićevog izlaganja daje se iščitati iz sintagmi koje slijede nakon *“Dame i gospodo, dragi prijatelji, poštovani gosti”*. Bez obzira na to što se javni diskurs u komunikacijskom lancu odnosi na jednog govornika a više slušalaca, on je gotovo uvijek izdiferenciran, ograničen na grupu primalaca poruke koji će snažnije doživjeti i razumjeti poruku. Dakle, onaj dio auditorija koji se ne osjeća “bratom” ili “sestrom” osjećat će se damom, gospodinom, prijateljem i sl, ovisno o svom identitetu i uvjerenjima, te vrsti relacije sa govornikom. Nizanjem navedenih sintagmi Izetbegović je, ustvari, pomakao granicu ograničenosti svog javnog diskursa i nastojao obuhvatiti što širi auditorij. Time je zadovoljio i izvjesnu notu demokratičnosti javnog diskursa.

Dio njegove izjave kojim smo pokazali ulogu vjerskog identiteta u formiranju javnog diskursa predstavlja i nastojanje da se pokaže demokratski princip međuljudske jednakosti.

Upotrebom pridjeva *dragi, poštovani* Izetbegović uspostavlja prisniji, intimniji odnos prema auditoriju, umanjujući tako diskursnu dihotomiju na relaciji “ja-vi/oni”. Time je pojačano želio izraziti demokratičnost u komunikacijskom lancu, demokratičnost kao princip ličnosti i kao princip ideologije.

Imenica *narod* u Izetbegovićevom javnom diskursu zrcali demokratičnost, te se javlja na nekoliko mjesta u govoru:

U političkom životu ljudi nisu smislili ništa pametnije nego da imaju političke stranke. Bez tog se ne može rukovoditi narodom na demokratski način. Može se, naravno, nekim diktaturama, a mi to nećemo. Mi hoćemo da to ide s narodom, da bude konsultiran i posljednji čovjek u mjesnoj zajednici. Mi kao stranka treba da budemo i ostanemo u kontaktu s narodom.

Hoću da kažem da će Bosna i Hercegovina, a naša stranka treba da bude garant, biti tako uređena da se u njoj više nikada neće ponoviti genocid nad narodom. Nema razoružanja naroda...

Lične zamjenice i upotreba prvog lica jednine i množine. Međutim, shodno svom političkom i društvenom statusu, Izetbegović oblikuje javni diskurs “blagim” isticanjem moći u odnosu na ostale. Dakako, tu bi se moglo govoriti i o uvijek prisutnom odnosu moći u različitim vidovima diskursa, naročito javnom, političkom i dr.

Ispreplitanje diskursa moći u njegovom javnom diskursu nazire se upotrebom prvog lica u glagolu (*očekivao sam, zadržavam pravo, želio bih* itd), 1. lica lične zamjenice *ja* (*ja ću govoriti*), prvog lica prisvojne zamjenice (*moje slike, mojim pristankom* itd).

Izetbegovićevi govori prepoznatljivi su po nekoj vrsti besjedničkoga tona, pričanju događaja iz historije Bosne i Hercegovine i svijeta i iz ličnog života, te je u takvim govornim pasusima uvijek prisutno kazivanje u prvom licu (bilo ličnom zamjenicom ili u glagolskom obliku): “Šta je Bosna danas? *Ja bih* posigurno *mogao reći* šta ona nije. Ponekad *razmišljam*: da *sam se rodio*, recimo, u prošlom vijeku, *izbjegao bih* mnoge događaje...”; “*Mislim da mogu da kažem*, bez preuveličavanja, da je onaj Proglas četrdesetorice značio odluku da po prvi put u zadnjih sto godina...”

Ipak, preovladava upotreba zamjenice prvog lica množine: “Kada *smo* se *mi*, dakle, prije četiri godine...”, “...da *smo* ga *mi* izazvali”, “*mi smo* pokušavali”, “*mi nećemo* raditi protiv sebe”, “*mi se borimo* da očuvamo Bosnu”, “*mi ćemo* praviti takve zakone” itd.

Brojevi. Česta zastupljenost brojeva u Izetbegovićevom javnom diskursu zanimljiva je iz više razloga; brojevi prestaju biti samo morfološka jezička kategorija, te u kontekstualnom okruženju doprinose kreiranju stavova o događajima i akterima događaja, oblikujući tako ne samo “činjeničnost” i “pravednost” Izetbegovićevog javnog diskursa i ulogu žrtve već i sliku o “drugima”.

“...navršavaju se *četiri* godine od onog Saopćenja za javnost kojim je *40* naših intelektualaca objavilo da osniva političku stranku, *prvu* takve vrste nakon *40* godina jednostranačkog sistema”; “Imao sam običaj da im (strancima) s ponosom ukazujem na onaj slavni *četverokut* koji svjedoči o ljudskosti i toleranciji što je ovdje vladala *stotinama* godina”; “Vojna bolnica je granatirana *160* puta”; “*1300* ljudi, žena i djece opiralo se *10* i po mjeseci u Starom Vitezu”; “ubijeno je *200.000* ljudi, *600.000* ih je, po najskromnijim procjenama, protjerano iz svojih domova, *800* džamija je porušeno” itd.

Leksička ponavljanja. Leksička ponavljanja doprinose nefunkcionalnosti i beznačajnosti teksta, a u čitaočevom pamćenju ostaju kao lekseme koje nose “težinu” poruke i koje utječu na emotivno stanje njenog primaoca.

Protivno tome, Izetbegovićev govor obiluje leksičkim ponavljanjima koja ne gube svoju funkcionalnost, u težnji da se rekonstruira slika o proteklom događajima i kreira slika o “drugome”. Ona nose negativnu konotaciju i boje identitet kategorije na koju se odnose, a diskursnu kategoriju *mi* definiraju kao *diskursni model žrtve*.

Ponavljana riječ postaje prozirna prema značenju, a mnogobrojni i različiti konteksti snabdijevaju tu riječ značenjima od kojih čitalac treba izabrati jedno ili više. Ponavlja se riječ koja je, prema adresatu, ključna u samoj poruci, dok se značenje ostalih riječi zamagljuje (Ćemalović-Dilberović 2010: 136).

“Imao sam *osjećaj* da historija teče jako brzo. *Događaja* je bilo mnogo i *osjećala* se neka gustina *događaja*... istovremeno se dogodio još jedan

krupan *događaj*...”; “Bilo je prisutno neko *osjećanje*...”; “Da mi je bilo *suđeno* da se rodim u sljedećem vijeku... bilo nam je *suđeno*...”; “Dakle, bilo je našoj generaciji *suđeno*... bilo je upravo nama *suđeno* da nosimo taj teret...”

Izuzev navedenih vanjezičkih i jezičkih karakteristika Izetbegovićevog javnog diskursa, primjetna je i upotreba konceptualnih metafora, sentenci i fraza.

Niz Izetbegovićevih metaforika upućuje na uže, neposrednije kognitivno usmjerenje, ali i na općije, univerzalnije (dobro/zlo, pravda/nepravda i dr).

Primarna funkcija metaforike, fraza i poslovice jeste da se moralno istakne cilj i opravdanost stava, borbe i uvjerenja, te da se apelativno utječe na kognitivni aparat auditorija.

S obzirom na prostornu ograničenost, samo ćemo pobrojati neke od njih ne ulazeći detaljnije u analizu njihove kontekstualne primjene niti u njihov kognitivni efekat:

“*Neko daleko svjetlo vidi se na kraju tunela*”; “*izaći na vrh planine*”; “*Bosna je scena nevjerovatnih kontrasta*”; “*Bosna je šutke pala*”; “*smrtnim sjemenom zemlja posijana*”; “*povući za nos javnost*”; “*kabanica se proba na kiši*”; “*u siru tražiti rupe*”; “*šminkanje vojne situacije*”; “*pomračenje uma*”; “*grmljavina našeg otpora*”; “*lošija strana medalje*”; “*vrata su im otvorena*”, “*u čijim se glavama rodio rat*” itd.

3. Zaključak

Javni diskurs Alije Izetbegovića na primjeru analize govora *Povratak na čelo stranke* uobličen je osobitim vanjezičkim i jezičkim elementima. Od izvanjezičkih su to, prije svega, vjerski identitet, te princip demokratičnosti svojstven njegovoj ideologiji.

Kada su, pak, lingvističke karakteristike u pitanju, Izetbegović u javni diskurs unosi dosta brojeva, koji prestaju biti puka morfološka kategorija, prerastajući u bitan emotivno-apelativni dio diskursa.

Kao i kod većine javnih govora (bilo usmenih, bilo pisanih), i u Izetbegovićevom govoru prisutna su leksička ponavljanja kako bi se istakao stav, emocija i kako bi se utjecalo na auditorij. Inače, leksička ponavljanja daju njegovom govoru spontanost, tečnost. Imajući u vidu tu činjenicu, složili bismo se s prof. Midhatom Ridanovićem, koji je u svojstvu službenog

prevodioca imao priliku u više navrata prisustvovati Izetbegovićevim govorima i pregovorima da je Alija Izetbegović govorio sigurno i tečno.²

Ovaj pokušaj jezičke analize javnog diskursa Alije Izetbegovića zasigurno je necjelovit jer jedino višestruko ponuđena antropološka, kulturološka, lingvistička i slična teorijska uporišta mogu dati kompleksniju sliku o složenom fenomenu javnog diskursa.

Stoga se nadamo da je ovaj rad tek polazna osnova za ista i slična istraživanja.

PUBLIC DISCOURSE OF ALIJA IZETBEGOVIĆ (on the example of his speech *Return to the Head of the Party*)

Abstract:

This paper gives a linguistic overview of the public discourse of Alija Izetbegovic on the example of his (oral) speech entitled *Return to Head of the Party*. Since public discourse of Alija Izetbegovic has had an important place in the overall Bosnian and Herzegovinian public discourse, and moreover it has been successful in shaping a worldwide public discourse in politics, the paper will explore some important features of Izetbegović's public discourse in a particular social context. Thus, special attention in this paper will be given to the following questions: which linguistic and non-linguistic discourse elements are the parts of Izetbegović's public discourse and what is their contextual function.

Interestingly enough, his speeches have not yet been seriously and scientifically analyzed, even though many collected (Izetbegović's) speeches and interviews have already been published. The aim of the author of this paper is not to find out the reasons why Izetbegović's speeches have not been analyzed linguistically, sociologically, psychologically, or from some other point of view, but to bring attention to the characteristics of one discourse that significantly shaped an image of identity of Bosnia and Herzegovina in a given time as well as to give prominence to non-linguistic elements that made an impact on his linguistic form.

2 Midhat Ridžanović, *Jezik kojim (ne) govorimo*, intervju; www.bhsj.blogger.ba

Literatura:

- Badurina, L (2004), *Slojevi javnog diskursa*, Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na slovenskem – Metode in zvrsti, Obdobja 22, Ljubljana.
- Brown G, Yule G (1983), *Discourse Analysis*, Univerzitet Cambridge, Cambridge.
- Čemalović-Dilberović, E. (2010): *Jezičko-stilske osobitosti političkog diskursa (na primjeru printanih medija u BiH 1992-1995)*, doktorska disertacija, Univerzitet “Džemal Bijedić”, Fakultet humanističkih nauka, Mostar.
- Đurković, G (2010): *Kognitivna metaforika Martina Lutera Kinga*, Filozofski fakultet Nikšić.
- Fasold, R (1990), *Sociolinguistics of Language*, “Blackwell”, Oxford.
- Liker, M, Vrban Zrinski, K (2001), *Analiza oratorskog glasa Martina Lutera Kinga*, “Glas/Voice/”, Gordana Varoševac-Škarić (ur), Hrvatsko filološko društvo, Zagreb – Opatija.
- Liker, M. (2007), Ritam u govoru Martina Lutera Kinga, Zbornik radova sa IV. znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem “Istraživanje govora”/Ivas, Ivan, Škarić, Ivo (ur), “FF Press”, Zagreb.
- Pupovac, M (1987), “Komunikacijske i jezične karakteristike članova SKJ u Zagrebu u usporedbi s istim karakteristikama nečlanova”, *Jezik politike – istraživanja i rasprave*, edicija Centra za idejno-teorijski rad GK SKH, Zagreb.
- Shiffrin, Deborah (1994), *Approaches to Discourse*, “Blackwell”, Oxford.
- Touati, P (1995), “Pitch range and register in French political speech”, *Proceedings of the XIIIth International Congress of Phonetic Sciences*, Stockholm, sv. 4, 244-247.

Dr. Adi FEJZIĆ

JEZIK MODERNE ANIMIRANE AMERIČKE TV-KOMEDIJE

Sažetak:

Animirana komedija kao vid pop-kulture dugo vremena bila je rezervirana za djecu i kao takva prilagođena dječijem uzrastu, kako sadržajem i jezikom, tako i vremenom prikazivanja na TV-u. Treba naglasiti da svaki animirani program nije i ne mora biti komičan, tj. uklapati se u žanr komedije. Zbog toga program koji je nekad bio dječiji nije ni mogao biti ozbiljnije tematike. Na kraju krajeva, postoji cijela kultura “crtanih filmova za odrasle”, koji obrađuju seksualne teme, kao u porno filmovima ili *underground* sceni. U ovom radu pokazat će se kako je jezik moderne animirane američke TV-komedije doživio promjene u odnosu na jezik tog žanra na njegovim počecima.

Ključne riječi: animirana komedija, jezik, *South Park*, *Family Guy*.

South Park

*South Park*¹ je nastao kao eksperiment dvojice studenata, Matta Stonea i Treya Parkera, koji su se paralelno proslavili niskobudžetnim filmovima *Orgasmo* (1997) i *Baseketball* (1998). Zanimljivo je da je *South Park* stekao popularnost prije no što se pojavio na TV-u. Od 1995. pilot-epizoda kružila je internetom u formi *viralnog videa*², tako da je TV-premijerom 1997. *South Park* već imao izgrađenu reputaciju među, za producente, najpoželjnijom demografskom grupom, studentima, umjetnicima, liberalno orijentiranom srednjom klasom. Također, dva navedena filma Parkera i Stonea, iako rađena skoro u *indie*-produkciji³, nagovijestila su dolazak mladih scenarista čiji je

1 http://en.wikipedia.org/wiki/South_park (preuzeto: 4.9. 2009)

2 http://en.wikipedia.org/wiki/Viral_video (preuzeto: 4. 9. 2009)

3 Ovdje se misli na kategoriju programa koji nije urađen u produkciji neke od velikih korporacijskih TV-kuća (prim. A. F)

cilj da prvo šokiraju, a da se kasnije pravdaju, što je postalo stalna praksa otkad postoji *South Park*. Bitan aspekt *South Parka*, a koji slijedi Marcovu formulu o pouci, jeste da djeca na kraju svake epizode donesu zaključak i očituju se o temi ili zapletu te epizode. Dok je u standardnom sitkomu uobičajeno da se takvi događaji drže na nivou porodice i da simboliziraju odrastanje i životna pitanja, u *South Parku* se razmatraju društveni događaji koji su postali dio američke svakodnevnice, bilo da se posmatraju formalno ili suštinski.

Od neobjavljane pilot-epizode, u kojoj se sukobe Isus i Djeda-Mraz i koja je u istom tonu nazvana "Duh Božića", Parker i Stone počinju sa svojim ličnim ratom protiv konzumerizma u Božiću, koji je glavna nit kojom je protkana ta epizoda. Naime, inspirisani Dickensovom pričom i po uzoru na Monty Pythonov film *Life of Brian*⁴, epizoda govori o sukobu Isusa, kao religijskog simbola Božića, i Djeda-Mraza, kao komercijalnog simbola. Ironično je da je ova epizoda, u stilu reakcije na njen uzor, izazvala mnogo polemike, iako se u epizodi, što direktno, što indirektno, ukazuje na komercijalnu stranu Božića čiji se kvalitet mjeri kupovnom moći prosječnog Amerikanca.

Stan: I think I've learnt something today... Christmas is still about one important thing... Presents!⁵

Stan: *Mislim da sam naučio nešto danas... Božić se i dalje vrti oko jedne važne stvari... Poklonâ!*

Eksplozija svih vrsta medija koji se bave tračem, *reality* programa i raznih oblika žute štampe u 90-im godinama 20. stoljeća potvrđuje da javnost prihvata otuđenje tuđe javnosti i proizvode te vrste kao vrijednu robu koje nikad ne može biti dovoljno. Tako su skandali, oni stvarni, kao i oni namješteni, postali novi izražaj konzumerizma novog milenija. U tom slučaju roba je ljudski život, odnosno takva roba traženija je i skuplja što je osoba aktuelnija i poznatija. Upravo je to ono po čemu je *South Park* prvi prešao granicu. Isto kao što su holivudski brakovi, javni nastupi holivudskih zvijezda i činjenice iz njihovih života bitan dio programa kao što je *Red Carpet* ili *E! Online*, tako su sitkomi počeli koristiti prednosti što nova

4 U svoje vrijeme jedan od najkontroverznijih filmova, predmet mnogih polemika, cenzura i zabrana. Dugo vremena smatran bogohulnim, iako se u filmu nigdje direktno ne ismijava lik Isusa Krista, već samo ljudska glupost i zanesenost dogmom (prim. A. F).

5 <http://www.imsdb.com/transcripts/South-Park-A-Very-Crappy-Christmas.html> (preuzeto: 4. 9. 2009)

ciljna publika sada može prepoznati referencu po imenu, događaju ili samo ključnoj riječi.

Da bismo pojasnili kako je *South Park* postao jedna od najgledanijih i najcitiranijih serija 21. stoljeća, važno je naglasiti heteroglosičnu stranu njihovih dijaloga. Bahtin je naglašavao da postoji povezanost između dimenzija govora i govornika (Bahtin 1986: 87), pa je tako očekivano da je određen diskurs predisponiran za određenu govorničku grupu s određenim spolnim, dobnim i inim karakteristikama. Zbog toga su dječaci iz *South Parka*, koji su u 2. razredu osnovne škole (na početku serije, nešto kasnije prelaze u 3. razred, gdje i ostaju; prim. A. F) potpuno neuklopljivi sa dijalozima koji su im dodijeljeni. To je izraženo zbog uloga koje njihov lik predstavlja jer je kroz Stana (neslužbenog vođu grupe, izrazito emotivnog), Kylea (Jevreja koji vrlo često nosi križ odgovornosti svoje nacije), Cartmana (krajnjeg negativca, iskompleksiranog zbog svoje debljine, promiskuitetnosti svoje majke i nedostatka oca) i Kennyja (siromašnog dječaka iz radničke klase, čiji je glas zamaskiran kapuljačom i koji gine na kraju skoro svake epizode) zadovoljen svaki sociološki profil prosječne grupe dječaka njihovih godina, ali i grupa odraslih ljudi. Zbog toga je diskurs *South Parka* uvijek na granici onoga što djeca kažu, a ne bi mogla ili smjela reći i onoga što bi odrasli trebali reći, a što ne smiju zbog lažne demokratije i političke korektnosti, što se djeci zbog njihovih godina može oprostiti. Plasiranjem diskursa zrelih osoba u likove djece iz osnovne škole prikazuje se, opet, bahtinovska vizija o tendencioznosti za metajezikom likova koji mogu govoriti samo diskursom onoga što nisu i dokazivanjem da *South Park*, konačno, i nije samo još jedan program za djecu.

South Park je tako postao alternativno ogledalo tumačenja skandala i onoga što je aktuelno u medijima, interpretiran u njihovom programu pokazuje još kontroverznije. Počet ćemo njihovim obrušavanjem na poznate ličnosti iz njima poznatih razloga. U 1. sezoni, epizoda 12, glumica Barbra Streisand dobila je svoj lik ultranegativca u *South Parku* u obliku mehaniziranog čudovišta koje želi porobiti svijet. Razlog zbog kojeg je Barbra postala anatemizirana na ovaj način jeste njena želja za samopromocijom davanjem glasa podrške bojkota čuvenog zimskog odmarališta Aspenu, u Coloradu, koje je tada imalo anti-gej politiku. U seriji se Barbra javlja još dvaput, prvo kao epitom zla u 2. sezoni, epizoda 15, gdje se njen lik nalazi u sva 4 ugla TV-ekrana, a drugi put u dugometražnom animiranom filmu: *South Park: Bigger, Longer, Uncut*, gdje se, između ostalog, polemizira o

ugrađivanju V-čipa, koji kontrolira ponašanje djece. Potreba za kontrolom direktno je uzrokovana projekcijom kanadskog filma *Asses of Fire* (*Vatrene guzice*, prev. A. F), koji nije ništa drugo nego kolekcija neukusnih i izuzetno vulgarnih psovki. Navedeni film je, ustvari, direktna preslika percepcije stvarnog društva o *South Parku* i na taj način se daje poseban društveni komentar u obliku samog društva. Treba naglasiti da je problem bio u tome jer je film bio kanadski, što, opet, govori o ksenofobičnoj strani američkog društva. Nakon što glavni likovi odgledaju film, postaju opčarani tom *lingua nuovom*, što je, ustvari, psovka, i što počinje mijenjati njihovu percepciju. Jedan od dječaka čak i brani psovke riječima da su one ipak samo riječi:

Cartman: What's the big deal? It doesn't hurt anybody! Fuck, fuckity-fuck-fuck-fuck!⁶

Klimaks filma je apokalipsa u kojoj sotona i Saddam Husein pokušavaju pokoriti svijet i kad jedan od dječaka, Eric Cartman, na kojem su testirali V-čip, dobije moć da ispaljuje električne impulse iz ruku kada psuje i što je psovka gora, to je struja jača. Poslije niza vulgarnih riječi, Cartman izgovara ime Barbre Streisand, kao najgoru psovku i munjom ubija Sadama Huseina:

Cartman: NOT! [takes a deep breath] FUCK, SHIT, COCK, ASS, TITTIES, BONER, BITCH, MUFF, PUSSY, CUNT, BUTTHOLE, BARBRA STREISAND!!!⁷

Barbra Streisand bila je samo uvertira za slična eksponiranja u stilu *South Parka*. Tako je George Clooney dobio svoje mjesto kao jedan od odgovornih za globalno zagađenje jer svojim zalaganjem za hibridna vozila ispušta toliko nadmenosti da to nadomješta korištenje automobila na fosilno gorivo – “Smug Alert” (“Opasnost od nadmenosti”, sezona 10, epizoda 2, prim. A. F). Paris Hilton je, poslije silnih skandala i porno snimaka, dobila cijelu epizodu, vrlo provokativnog naziva – “Stupid Spoiled Whore Video Playset” (“Videomaterijal glupe razmažene kurve”; prev. A. F; sezona 8, epizoda 12; prim. A. F), a Michael Jackson posebnu epizodu o sklonostima prema djeci školskog i predškolskog uzrasta, pod intrigantnim nazivom “The Jeffersons” (naziv sitkoma iz 70-ih o prominentnom crnom paru; ime “Jefferson” je metafora za uspjeh crnog

6 http://en.wikiquote.org/wiki/South_Park:_Bigger,_Longer_%26_Uncut (preuzeto: 4. 9. 2009)

7 http://en.wikiquote.org/wiki/South_Park:_Bigger,_Longer_%26_Uncut (preuzeto: 4. 9. 2009)

čovjeka u Americi; prim. A. F). Od svih poznatih ličnosti možda je najpristrasniji komentar *South Parka* bio na Osamu bin Ladenu u epizodi "Osama bin Laden Has Farty Pants" ("Osama bin Laden se pokakio", prev. A. F; sezona 5, epizoda 9), u kojoj dječaci pomažu u hvatanju Bin Ladena. U klimaksu epizode otkriva se da je glavni razlog za Ladenov terorizam njegov izuzetno malen penis, što uzrokuje devijantno ponašanje u obliku bestijalnosti. Ta epizoda, što je najveća ironija, i nije bila o hvatanju Bin Ladena, već o pokušaju slanja pomoći američke djece afganistanskoj, što je kasnije rezultiralo eskalacijom sukoba u Afganistanu. Tu je primjetna direktna kritika službene američke politike gdje se na jedan dio Afganistana bacaju bombe, na drugi suhi dnevni obroci – popularni lanč-paketi, dok se u trećem dijelu pokušava promovirati demokratija na američki način kroz otvaranje kino-sala.

South Park je i danas program koji ima visoku stopu gledanosti i u pripremi je 14. sezona. Osim navedenih primjera njihove ekskluzivnosti, ovdje moramo navesti još jedan koji je promijenio stepen podijeljenosti društva o korištenju psovki i "pogrdnih" riječi. Dugometražni film, koji smo već spomenuli, nije samo produžena verzija epizode. On je planski napravljen kako bi se mogla prikazati necenzurirana verzija serije u kojoj se određene riječi ne smiju čuti u pravom obliku. Također, radnja filma usmjerena je na licemjernost američkog društva, u kojem su neke stvari normativno prihvatljive, a druge, opet, nisu, bez nekog konkretnog objašnjenja. Jedan od likova iz serije i filma, majka jednog od dječaka, Kylea, Sheila Broflovski, to kaže u jednom od svojih vatrenih istupa:

Remember what the MPAA says; horrific, deplorable violence is okay, as long as people don't say any naughty words!⁸

Upamtimo šta nam MPAA (Udruženje za film i TV u SAD-u, prim A. F) kaže; grozno, neprihvatljivo nasilje je u redu sve dok ljudi ne koriste nevaljale riječi! (prev. A. F)

Isti lik je i predsjednica udruženja *Mother against Canada* (*Majke protiv Kanade*, prev. A. F), koje djeluje kao tijelo koje štiti njihovu djecu od prostačkih programa koji dolaze iz Kanade. To udruženje je direktna referenca na FCC, koje regulira leksički materijal koji se distribuira u TV-programima. Dok djeca počinju otvoreno koristiti pune, necenzurirane oblike psovki, njihovi roditelji i dalje koriste prihvatljive, ublažene oblike.

8 <http://www.imdb.com/title/tt0158983/quotes> (preuzeto 5. 9. 2009)

**KYLE'S MOTHER: What did my son say, principal Victoria?
Did he say the S word?⁹**

KYLEOVA MAJKA: *Šta je moj sin rekao, direktorice Victoria? Je li rekao riječ na S? (prev. A. F)*

Nakon pojavljivanja filma 1999. prošle su 2 godine do sljedećeg slučaja, koji je ušao u historiju TV-komedije jer se prvi put, necenzurirano, u programu koristila riječ "shit".¹⁰ Cijela epizoda zamišljena je s ciljem da se dokaže pravilo o indeksu frekventnosti, gdje će određena leksema dobiti ili izgubiti na značaju u odnosu na pozitivni ili negativni aspekt indeksa, a inspirisana je epizodom policijske serije u kojoj će se upotrijebiti ta riječ. U toj epizodi korišten je čak i brojač ponavljanja navedene riječi u uglu ekrana koji je na kraju epizode pokazao 162 puta i tako sugerirao da će neka riječ, bez obzira koliko je vulgarna, opscena ili nepodobna, izgubiti na važnosti i kontraverzi ako se dovoljno puta iskoristi. Ovo napominjemo zato što sada, u 2009. godini, već možemo čuti otvoreno korištenje lekseme "shit" u komičarskim programima, dok se ostale, kao što su "fuck" i "cunt" i dalje cenzuriraju.

Ne želimo klišeizirano dokazivati da je *South Park* glas neke nove generacije niti da je to neka vrsta liberalnog buntovništva, ali je činjenica da je ta serija jedna od najgledanijih i najcitiranijih svoje vrste. Štaviše, pažljivijom izoliranom analizom diskursa te serije možemo razložiti epizode *South Parka* na one koje se namjenski prave kao komentar na određeni događaj ili osobu, na one koje se odnose na društveni stav ili praksu i na epizode koje imaju za cilj isprovocirati reakciju. Ta klasifikacija može se primijeniti na skoro sve animirane serije, međutim, *South Park*, zbog svoje jeftine animacije i skoro nepostojećih specijalnih efekata uspijeva dokazati da se ne radi samo o još jednom animiranom programu.

Već smo spomenuli epizodu koja je nastala kao komentar jednog kontroverznog filma, a takvih je komentara bilo još, pa ih nećemo više spominjati. Upozorenje koje se nalazi na početku svake epizode postavljeno je kako bi se stavilo do znanja da serija nema nikakav stvarni kvalitet i funkcionira kao "disclaimer"¹¹, tj. ograđivanje od nepoželjnih reakcija ili efekata, a u stvarnosti je samo doprinijelo kvalitetu serije jer je preduhitilo sve cenzore i kritičare i na taj način postavilo temelj da će serija biti sve samo ne prosječna:

9 <http://www.dailyscript.com/scripts/south-park.html> (preuzeto 5. 9. 2009)

10 http://en.wikipedia.org/wiki/It_Hits_The_Fan (preuzeto 5. 9. 2009)

11 <http://en.wikipedia.org/wiki/Disclaimer> (preuzeto 5. 9. 2009)

ALL CHARACTERS AND EVENTS IN THIS SHOW – EVEN THOSE BASED ON REAL PEOPLE – ARE ENTIRELY FICTIONAL. ALL CELEBRITY VOICES ARE IMPERSONATED... POORLY. THE FOLLOWING PROGRAM CONTAINS COARSE LANGUAGE AND DUE TO ITS CONTENT IT SHOULD NOT BE VIEWED BY ANYONE.¹²

SVI LIKOVI I DOGAĐAJI U OVOM PROGRAMU – ČAK I ONI BAZIRANI NA STVARNIM LJUDIMA – U POTPUNOSTI SU IZMIŠLJENI. GLASOVI SVIH POZNATIH LIČNOSTI SU IMITIRANI... LOŠE. PROGRAM KOJI SLIJEDI SADRŽI JEZIK ZA ODRASLE I ZBOG SVOG SADRŽAJA NE BI GA TREBAO GLEDATI NIKO (prev. A. F)

7.2. *Family Guy*

Drugi originalni animirani program koji je značajan za našu analizu odnosa društva i jezika jeste FOX-ov *Family Guy*. Ovdje naglašavamo da se radi o programu druge TV-kuće, za razliku od *South Parka*, koji emitira *Comedy Central*. Ta razlika nije samo u izboru producenata i scenarista, već i profilu određene TV-kuće o kojem smo već govorili. Naime, reputacija FOX-a je do pojave *Family Guya* već bila definirana programima koji su obilovali nasiljem i eksplicitnim sadržajem, za razliku od ostalih TV-kuća koje su imale porodični profil (ABC, NBC, CBS...). *Simpsoni* su dotad već izazvali dovoljno polemike, pohvala i osuda da se moglo očekivati kakav će novi animirani program moći izaći iz te kuće. U biti, *Family Guy* dosta sličí *Simpsonima*, pogotovo zbog sličnosti između glavnih muških likova, Petera i Homera, ali je *Family Guy* zamišljen kao manje inteligentna, više kontroverzna ili uvredljiva serija. Također, lik Petera Griffina može biti i evolucija lika Homera Simpsona i Hanka Hilla, lika iz još jedne animirane serije, *King of the Hill*¹³, iako pravac evolucije definitivno ne ide u pozitivnom smjeru, jer svaki naredni animirani otac pokazuje veći stepen porodične degradacije. Zbog toga je sam naziv serije zamišljen kao komentar na mikrostub društva, tj. porodicu, odnosno njenog stereotipno fundamentalnog člana, oca. Porodični čovjek, kako prijevod kaže, više ne mora biti glava porodice, već je njegova odluka da bude dio društvene strukture kao što je porodica definirana očekivanjima koje društvo u njega polaže. Zbog toga su uvodni stihovi i uređeni kao odgovor običnih ljudi na kolaps američkog društva:

12 <http://www.imdb.com/title/tt0121955/crazycredits> (preuzeto 15. 8. 2009)

13 http://en.wikipedia.org/wiki/King_of_the_hill (preuzeto 15. 8. 2009)

It seems today that all you see is violence in movies and sex on TV, but where are those good ol' fashioned values, on which we used to rely? Lucky, there's a family guy, lucky, there's a man who'll positively can do all the things that make us laugh and cry, he's a family guy.¹⁴

Čini mi se kako je danas na TV-u samo nasilje i seks, al' gdje nestadoše one stare dobre vrijednosti, na koje se nekad oslanjamo? Srećom, tu je porodični čovjek, srećom, tu je čovjek koji će sigurno uraditi sve stvari zbog kojih se smijemo i plaćemo. On je porodični čovjek (prev. A. F).

Ovi stihovi istovremeno su i ironičan i sarkastičan komentar američkog društva koje, kako stih kaže, favorizira seks i nasilje na TV-u i kako je jedini spas iz toga povratak porodičnim vrijednostima, koje su, opet, dokazano bili utopijska tema sitkoma 70-ih i polovine 80-ih. *Family Guy* nije preslika *Cosby showa* ili *Brady Buncha*, već prikaz alternative koja može biti nova stvarnost američkog društva.

Svaka epizoda *Family Guy* počinje kao gornja slika, familija na okupu, pred TV-om. Svaki program koji oni gledaju zasebna je poruka društvu koju je postalo preokupirano TV-om, kao i nama samima, direktnim konzumentima te serije. Npr, popularna sapunica *Touched by an angel* (*Dodir anđela*, prev. A. F) bazira se na običnim ljudima u svakodnevnim situacijama, gdje anđeo u ljudskom obliku pomogne ljudima da postanu sretniji u životu. Pošto naziv serije sugerira i fizički i metaforički kontakt, a u isto vrijeme propagira čistoću ljudskog tijela i duha, *Family Guy* pravi parodiju u kojoj anđeo zloupotrebljava ljudsko povjerenje, tj. odnos čovjeka i anđela-čovjeka je poremećen. Tu se, naravno, misli na skandale vjerskih dužnosnika koji su u vrijeme kad je ta epizoda napravljena bili aktuelni u vijestima. Tako se anđelu sudi u stilu sudskih drama:

**Announcer: We now return to *Touched by an Angel*
[courtroom scene; a boy is on the stand]**

Prosecutor: [shows the boy a doll] Now, where exactly did the angel touch you?

Boy: [points at the doll's crotch] Here.

Angel: Oh, come on, who are you gonna believe? I got a freakin' halo!¹⁵

14 <http://www.lyricsdownload.com/family-guy-theme-song-correct-lyrics.html> (preuzeto 15. 8. 2009)

15 http://en.wikiquote.org/wiki/Family_Guy/Season_3 (preuzeto 15. 8. 2009)

Spiker: Vraćamo se u *Dodir anđela*.

[scena iz sudnice, dječak je na mjestu za svjedoke]

Tužilac: [pokazuje dječaku lutku] Dobro, reci mi tačno gdje te anđeo dirao?

Dječak: [pokazuje lutkino međunožje] Ovdje.

Anđeo: Ma daj, kome ćete vjerovati? Imam prokleti aureol na glavi!
(prev. A. F)

Ne zaboravimo da je prvi i osnovni motiv nove generacije animiranih sitkoma društvena kritika i u tom pogledu *Family Guy* prednjači jer ona, za razliku od ostalih već navedenih serija, koje koriste kulturološke reference, fizički razdvaja reference u obliku postupka koji se zove “cutaway gag” (kratki prekid u glavnoj radnji epizode, u obliku skeča, kako bi se pojasnila poenta; prim. A. F). Takva odstupanja od radnje često su i najinteresantniji dio epizode jer na svojstven način definiraju ono što bi trebalo biti rečeno, za razliku od onog što jeste rečeno. Osim toga, pomoću te taktike cijela epizoda može biti definirana prema tom skeču, bez obzira kakva je stvarna radnja, i tako postići željeni efekat. Suština tog skeča može uključivati bilo koju referencu, pa čak i one koje gledaoci ne moraju prepoznati. Npr, česte su reference na Bibliju, u kojima je Isus predstavljen kao dio neke druge reference – kombinacija filmova *Pasija* i *Gas do daske*, gdje je Isus prikazan kao osvetnik zbog nečega što mu se desilo u prvom dijelu, tako da se cijeli skeč zove: *Passion of the Christ II – Crucify this (Pasija II – Razapni ovo;* prev. A. F), koji je urađen u stilu akcionog filma, gdje je Isus naoružan automatom, nosi tamne naočale i vozi sportski auto uz reklamni slogan koji je parafraza i parodija stvarnih Kristovih riječi:

“Let he who’s without sin kick the first ass.”¹⁶ *Neka onaj što je bez grijeha izbije prve zube.* (prev A. F)

Epizoda s navedenim citatom vrti se oko kontroverznog filma Mela Gibsona *Pasija*. Pošto je Gibson kao glumac sklon akcijskim filmovima s komercijalnim nastavcima (*Pobješnjeli Max 1-3, Smrtonosno oružje 1-4*), ovdje se aludira na mogućnost da će Gibson, koji je inače vatreni kršćanin, zbog komercijalne zarade napraviti akcijski nastavak biblijske priče.

Popularnost tog filma može se pratiti u obliku reference kroz sve tri navedene serije: *Simpsoni*, *South Park* i *Family Guy*, gdje svaka serija

¹⁶ <http://www.planet-familyguy.com/pfg/episodes/54/NorthByNorthQuahog/> (preuzeto 15. 8. 2009)

daje drugačiji komentar, kroz drugačiju percepciju. U *Simpsonima*, njihov komšija vjernik, Ned Flanders, pravi amaterske filmske uratke u stilu *Pasije*¹⁷; *South Park* ima epizodu "Passion of the Jew", koja se najozbiljnije bavi naglim porastom antisemitizma nakon prikazivanja originalnog filma, dok je *Family Guy* ponudio navedeno tumačenje. Zanimljivo je da je *South Park* prvi napravio referencu na *Pasiju* u navedenoj epizodi od 31. 4. 2004, što je malo više od mjesec dana nakon prikazivanja *Pasije* u SAD-u; epizoda *Simpsona* prikazana je 6. 2. 2005, a *Family Guya* tek 1. 5. 2005. Toliko kašnjenje *Family Guya* možemo pripisati njihovom otkazivanju 2002. koje je uslijedilo nakon što je program doživio previše negativnih kritika, ali je 2005. ponovo počeo s prikazivanjem zbog impozantnih brojki prodanih DVD-ova. Negativne kritike, moguće stvarne reakcije neslaganja publike s materijalom ili načinom na koji je prikazan, u ovom su slučaju zanemarene zbog pozitivnih kritika u obliku gledanosti programa nakon što je bio otkazan, što je čvrsto ustoličilo buduće epizode.

Među nekoliko kontroverznih epizoda *Family Guya* moramo izdvojiti 14. epizodu 4. sezone, koja je sigurno najbitnija za pravilno razumijevanje koncepta serije. Epizoda pod nazivom "PTV" (metabola; Peterova TV, privatna TV, TV koja se posebno plaća...; prim A. F) bavi se već spominjanim problemom cenzuriranja od Federalne komisije za komunikacije. U epizodi Peter pokušava riješiti problem nezadovoljstva TV-programom tako što pokreće svoju TV-kuću u kojoj će emitirati samo program koji se njemu sviđa. Naravno, taj program je u Peterovoj viziji obilovao mnogim temama koji će izludjeti i stvarnu i fiktivnu FCC, koja je nakon skandala na dodjeli nagrada na "Red Carpetu" odlučila promijeniti američku TV-realnost jednom zauvijek. Tako se korekcije prave na programima koji se nisu korigirali ni u vrijeme najstrožije kontrole tokom 50-ih godina prošlog stoljeća. Zbog žargonskog¹⁸ značenja leksema "dick" (kita) i "dyke" (lezba), program koji se prikazivao 50-ih *Dick van Dyke Show* dobio je u najavi oblik: zvučna cenzura – van – zvučna cenzura:

Announcer: It's "The [beep] Van [beep] Show", starring [beep] Van [beep]"¹⁹,

17 http://en.wikipedia.org/wiki/The_Simpsons_%28season_16%29 (preuzeto 15. 8. 2009)

18 Žargon (fra. *jargon*), govor jedne sredine koji je za druge nerazumljiv. Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod matice Hrvatske, Zagreb, 2004, str. 1452.

19 http://en.wikiquote.org/wiki/Family_Guy/Season_4#PTV (preuzeto 15. 8. 2009)

dok je zaštitni slogan Ralpa Kramdena iz serije *The Honeymooners*, gdje prijeti da će jednog dana lansirati svoju ženu na Mjesec, preoblikovan tako da ima korisnu, bezopasnu društvenu poruku:

Jackie Gleason: *[as Ralph Kramden from the Honeymooners]* **One of these days, Alice, one of these days... [man's voiceover] I'm going to help stimulate the economy by buying an American car!**²⁰

Jackie Gleason (*kao Ralph Kramden iz "The Honeymoonersa"*): *Jednog od ovih dana, Alice, jednog od ovih dana... [narrator] Pomoći ću stimulirati državnu ekonomiju tako što ću kupiti američki auto!* (prev. A. F)

Zaključak

U radu se pokazalo kako je dugo vremena dječiji žanr postao, barem po jeziku, žanr za odrasle. Teme koje se obrađuju u animiranoj TV-komediji, kao i jezik kojim se one prenose u medij, i po strukturi, kao i po naravi, sve su samo ne dječije. Ovaj žanr postao je popularan kao medij nove generacije i još će dugo vremena dominirati alternativnom scenom zbog jednostavnosti mladih kritičara poretka i sistema vrijednosti, a zbog njegove je naizgled bezazlene prirode, poruka koja se odašilje javnosti i efikasnija. Moderna animirana američka TV-komedija svog koncepta, a jezik, kao njen najupečatljiviji faktor, i dalje će pružati dovoljno materijala za analizu, kao i prostora za manipulaciju.

THE LANGUAGE OF MODERN ANIMATED AMERICAN TV COMEDY

RESUME

Animated comedy as a form of pop-culture has been reserved exclusively for children for a long time, and, as such, adjusted to their level, both in content and TV airing. We should stress that every animated program is not necessarily comical, that is, understood as a form of comedy. That is why any children's program could not have been considered as adult. Finally, there is an entire culture of "adult cartoons", which deals with sexual topics, as in porn movies or underground art. This paper aims to show how the language of modern animated American TV comedy has undergone changes in relation to the language of the respective genre in its very beginnings.

Key words: animated comedy, language, *South Park*, *Family Guy*.

²⁰ Isto.

LITERATURA

1. Bakhtin, Mikhail, *Speech genres and other late essays*, University of Texas Press, Austin, 1986.
2. Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod matice Hrvatske, Zagreb, 2004.
3. Marc, David, *Comic Visions: Television Comedy and American Culture*, 1989, "Blackwell".

Dr. Marijana SIVRIĆ

IDEOLOGICAL FUNCTION OF SYNTACTIC TRANSFORMATIONS IN MEDIA DISCOURSE

Abstract

The paper deals with the analysis of syntactic transformations – passivization and nominalization regarding their ideological use. Within the ideological discourse analysis, we want to show how syntactic transformations can be used for manipulative purposes. First of all, we describe the changes within sentences through their transformation from deep into surface structure, e.g. the ellipsis of agent, claiming that sentences do not keep the same meaning in their deep and surface structure. Image schemas conditioned by different perspectives of the given situation enable such manipulations and can possibly explain the ideological use of syntactic transformations.

Key words: syntactic transformations, passivization, nominalization, ideological discourse analysis, image schemas

Introduction

Syntactic transformations can have many functions and can be used for different purposes. However, we rarely think of their ideological use.

This paper deals with two typical kinds of syntactic transformations – passivization and nominalization, special emphasis being not on their syntactic or grammatical function specifically, but how their syntactic and grammatical function is purposefully related to their semantic function.

We have tried to integrate the use of syntactic transformations into discourse analysis confirming thus that even such structures can be ideologically used.

For this purpose, we analyzed some examples from news discourse, especially the texts referring to Osama bin Laden and Saddam Hussein, which are ideologically colored being the texts about two world known terrorists.

We will shortly explain the ideology in news discourse expressed through van Dijk's (1998) idea of "ideological square".

A standard "ideological square" is presented in the following diagram:

Emphasized	Emphasized
<i>Our</i> good sides/actions	<i>Their</i> bad sides/actions
<i>Our</i> bad sides/actions	<i>Their</i> good sides/actions
Mitigated	Mitigated

The contents and the structure of ideology are difficult to define, but we know that many ideological groups present themselves through the polarization *Us* vs. *Them* – *We are good, They are bad*.

As van Dijk (1998: 32) puts it: "That fundamental proposition of positive self-presentation and negative presentation of others can influence many opinions and attitudes that *We* have about *Them* in special social domains."

Such ideological analysis of media discourse can be, and mostly is, based on lexical-semantic or rhetorical devices, but we do not usually speak of the ideological use of syntactic transformations.

Theory of transformations is one of the fundamental categories of syntactic analysis (Chomsky, 1965).

Within the ideological analysis of language there are two aspects which refer to syntactic transformations – **passivization** (transformation of the active form of a sentence, at a deep structure level, to a surface passive) and **nominalization** (transformation of a verbal phrase into a nominal form).

In general, transformations include numerous operations on basic language elements: ellipsis, substitution, change of word order within the sentence or its elements etc.

Transformations have two main functions: economy and change of position of particular elements within sentence, but they are frequently so intertwined that even the speaker who produces them is not sure how to define them.

They are also important from the ideological aspect, as Fairclough (1989: 132) puts it: “Typical function of transformation is distortion and mystification through characteristic dysfunction between the surface structure and implicit deep meanings”.

Standard (or preferred) word order within a sentence in English suggests putting a subject in the initial position, e.g. *NATO forces arrested a high-positioned Al-Qaeda official*.

However, from the ideological point of view, opinions of the responsibility for socially positive or negative actions can be differently expressed in other syntactic forms. So, the "action" of subject can be mitigated if subject is demoted to the end of the sentence, or if we omit it using a passive construction, e.g. *A high-positioned Al-Qaeda official was arrested (by NATO forces)*.

In this way, an agent can be made implicit as in *The insurgents were arrested* or in a nominalization example *The arrest of the insurgents*.

1. Passive transformation

Traditional linguistic literature claims that active and passive forms have the same propositional meaning, they differ only in their syntactic ordering. However, in his paper on passive sentence Belaj (2004) argues that such sentences do not always have the same propositional meaning. There are many reasons for this that we are going to discuss later.

Passive constructions redirect the story and allow omitting of the parts of sentences or doer of the action, which leaves the responsibility for the action unspecified. When we speak of media discourse, passive structures are typical for newspaper headlines as they save space but make the topic of the story explicit.

The most important linguistic changes within passive transformations are:

- a) change of the position of doer of the action and the object of the action, i.e. agent and patient;
- b) agent is not linked to the verb directly, he/she can be omitted;
- c) surface structure of the sentence is expressed through the construction:

noun + verb to be + past participle, which is a transformation from deep into surface structure.

However, the passive structure that we see as a surface structure does not have the same propositional meaning, especially when it is ideologically used, i.e. used for specific communicative intent.

In Croatian, the frequency of passive incidence depends on the type of passive structure. Passive with omitted agent appears regularly in the situations when agent is too general, when we do not have enough information about the agent to name him/her, when we cannot name the agent as he/she is unknown, or when we do not want to name the agent from any other reason (Ham, 1990).

This last possibility gives some space for manipulation in the use of passive, both in English and Croatian, especially regarding its ideological function.

What enables us to offer information in two ways, either active or passive, using the same elements of meaning, is a specific movement of lexical-semantic structure towards a syntactic one, which is the basis of the active-passive relation. But this transformed syntactic structure does not necessarily have the same meaning as the structure it is derived from. Such use shows a communicative intent of a speaker to "stand by"¹ a patient or an agent.

The choice of different empathy relations does not mean that the informativity of the utterance will be higher, but our attitude is changed, i.e. the position from which we look at a particular situation.

This position is reflected in creating different, so called, "image schemas", which moves the explanation of ideology in language from purely syntactic to the realm of cognitive grammar. And this is the only way to explain the ideology in the use of certain grammatical forms, precisely transformation processes.

Image schemas are conditioned by different perspectives from which we look at certain situation, e.g. different relationships between what we will promote to the initial position or theme of a sentence or demote to the final position in a sentence. Therefore, two sentences may have the same conceptual basis but different image schemas (Langacker 1986).

Agent is rarely expressed in passive sentences, and when it is concretized, it is on the lowest focus degree, which is one of the basic functional characteristics of passive.

1 "Standing by" is the notion of empathy in modern linguistics.

Ideologically, the agent is usually omitted if we speak about negative actions of *Our* group, and it is emphasized if we speak of negative actions of *Their* group and vice versa.

To illustrate the ideology in media discourse, we are going to consider some examples of news headlines.

Headlines are regularly elliptical passive constructions, with an agent omitted, e.g.

- *Osama Bin Laden killed in Pakistan.*

Such structures are expressed as *patient + past participle* construction. Or in Croatian

- *Ubijen Bin Laden,*

where we have similar construction as in English, but with reversed word order. Namely, the structure is expressed as *past participle*² + *patient*, in which case there is an inversion of informative subject and informative predicate. This is typical for news and journalistic style.

Why is the agent omitted? When we compare these examples with their active forms, we can find the sentences like the following ones:

- *??? killed Osama Bin Laden in Pakistan.*

- *??? ubili Bin Ladena*

Syntactically, the reason could be that the doer of the action or the agent is unknown. However, our general knowledge based on the information acquired from other sources, would tell us that the murderers are Americans. The omission of the agent puts emphasis on the act of killing of the world most famous terrorist, whereas the doer (the Americans) is omitted.

The aim which is achieved this way is directing readers' attention from negative actions of *Our* group, which is a typical example of manipulation within the "ideological square". Although the agents are recognizable from the text or some other sources, they are not explicitly mentioned.

On the other hand, in some non-US newspapers we find headlines, such as:

- *US forces kill Osama Bin Laden* or

- *Obama killed Osama.*³

2 In Croatian: glagolski pridjev trpnji.

3 This headline is also an example of metonymy (the ruler stands for the state) which is frequent in media discourse, but which will not be further discussed here.

The idea is to emphasize the agent's negative action expressing it through the use of active – the agent of an active sentence.

This leads us back to what we earlier said about image schemas, which we create from different positions, being a member of one or the other group (*Us* or *Them*).

What we create is a *construal* – “a cognitive strategy by which the speaker decides on a particular linguistic alternative in portraying a given conceptualization e.g. use of passive rather than active → focusing on object of action rather than agent” (Langacker 1991: 88).

There are also examples of passive constructions in which person or persons from *Their* group are made explicit as agents. The idea is to change the focus of emphasis, e.g.:

- *Thousands of bodies slain by Saddam's forces.*
- *Insurgents trained and paid by Al Qaeda and Bin Laden.*

Such examples are rare in Croatian, as the construction *glagolski pridjev radni + od* is not frequently used, i.e. instead of

- **Bin Laden ubijen od Amerikanaca.*

we find the sentence such as

- *Amerikanci ubili Bin Ladena.*

It is evident that passive transformations enable a range of manipulations, but they are more frequent in English, as passive can be replaced by some other structures in Croatian, e.g. active verb form with reflexive pronoun *se* (which we did not discuss here) or change of word order.

2. Nominalization

Another transformation which can show ideology in its use is nominalization. The term refers to the transformation of verb from action into state, i.e. the change of verb into nominal unit or noun.

Predicates, verbs and adjectives are often syntactically realized as derived nouns, e.g. *allegation* is derived from *allege*, or *development* of *develop*.

Nominalization and use of noun for actions is in fact rare, especially in official and formal types of discourse, however it represents a radical syntactic transformation of sentence, which has wide structural consequences and offers a possibility of ideological manipulation.

In the process of nominalization, according to Fairclough (1995) the following changes happen:

- a) a noun is created, usually very complex verbal structures are transformed into simple nominal forms;
- b) one or more participants in the whole model or proposition are omitted;
- c) new nominalizations can appear in new constructions and they can become stable units and new noun entries in lexicons;
- d) nominalizations do not have a category of tense, therefore they are out of time and modality indicators;
- e) newly derived nominal form can appear in active-passive transformations, which means that it can undergo two transformations.

Transformed nouns or noun phrases frequently take the initial position in a sentence functioning thus as sentence themes but also as arguments of discursive themes.

Belaj's claim that deep structure sentences and surface structure nominalization transformations do not have and cannot be interpreted with the same meaning, which we discussed in the chapter on passive, can be applied here as well.

As for Croatian, Pranjković (2001) claims that nominalization is a way to make one structure static, deprocessed, depersonalized and deconceptualized.

According to him there are several types of nominalization: 1. *condensation*, 2. *decomposition*, 3. *prepositionalization*, 4. *intensification*.

Condensation is the type of nominalization which can be found both in English and Croatian and will be mostly discussed here. Those are the constructions which are, as Pranjković suggests, semantically equivalent to the structures containing finite verb forms. This type of nominalization denotes change from finite into non-finite verb form, i.e. from verbs into nouns, e.g.

- *Bin Laden's **killing***
- *Bin Ladenova **likvidacija** udarna vijest u arapskom i europskom tisku.*

Nevertheless, we cannot say that *Bin Laden's killing* has the same propositional value as *American forces killed Bin Laden*, but its propositional value is close to the sentence *Bin Laden killed*, which confirms that transformed structures (passive and nominalization) are semantic equivalents, but their active deep structures are not equal to their surface forms.

As the other types of nominalization ⁴ are not specific for the ideological use, but are more typical for journalistic or administrative style in general, they will not be discussed here.

Transformations like nominalization, and passivization, can be ideologically motivated as they allow omission of participants, especially doers of the action. If doer of the action is systematically omitted in certain types of texts, like news, manipulation within news discourse is obvious.

Nominalizations are frequently used in newspaper headlines, with agents usually omitted, e.g.

- *Saddam's **execution***
- *Bin Laden's **killing***
- *Bin Ladenova **likvidacija***
- *Sadamovo **smaknuće***

Here are some examples of nominalization from American newspapers:

- *Bin Laden **killing** left 'uncomfortable feeling'.*
- ***Killing** unarmed Osama bin Laden 'doesn't serve justice'.*
- *He was sentenced to death **by hanging**.*
- *They agreed that **the hanging** could go ahead without reference to the country's three-man presidency council.*

In the above examples, nominalizations denote negative actions of someone else against Osama Bin Laden/ Saddam Hussein.

The nominal forms *killing* or *hanging* are used as transformed forms

4 Decomposition refers to decomposing of verb into verbal and nominal parts, e.g. in Croatian: *biti u sukobu*, instead of *sukobiti se* or in English: *to make a demand* instead of *to demand*. In prepositionalization, verbal nouns function as variants of conjunctive forms, e.g. *Nije se opirao uhićenju* instead of *Nije se opirao kad su ga uhitili*. Or in English, *As he refused to do it, we had to change the plans* → *Due to his refusal, we had to change the plans*. Intensification is a process of broadening of the existing noun constructions with new nominal elements, e.g. *u politici* → *u oblasti politike*. Or in English, *in economics* → *in the field of economics*. Such constructions are also called pleonasms, which is the use of more words than are required to express an idea - redundancy.

of verbs *to kill* and *to hang*. If finite verb forms had been used, the action described would not have been neutralized, because the doer would have been mentioned. We say that the expression is neutralized, as doers of the action are not mentioned either explicitly or implicitly.

The other thing is that the action is negative, and that negativity is in a way neutralized by putting negative propositions about the executed person.

There are similar examples from Croatian newspapers:

- *Obama je **ubijanje** Bin Ladena pratio uživo.*
- *U Bijeloj kući uživo pratili **smaknuće** Bin Ladena.*
- *Hoće li **pogubljenje** Sadama Huseina vratiti Iraku stabilnost i sigurnost?*

It is obvious that the given nominalizations mostly refer to execution (*smaknuće* or *pogubljenje*). Such nominalizations are highly functional as they disable mentioning of doer of the action and they easily comply with the negative notion of terrorists' names.

Whereas the above examples refer to the omission of agents within nominalized constructs (because they belong to "Our group"), the following examples offer the opposite impression, e.g.:

- ***Bin Laden's attacks** among the most lethal, according to study.*
- ***Saddam's invasion** of Kuwait, on August 2 1990 was an act of political desperation.*

Nominalizations in the mentioned examples denote negative actions of Osama Bin Laden/Saddam Hussein, and are, therefore, more explicit in meaning, comparing to the earlier examples, which refer to the "opposite side".

When we compare the transformations of the given propositions, the difference is quite clear:

- *Bin Laden's **killing** ← someone **killed** Bin Laden*
- *Bin Laden's **attacks** ← Bin Laden **attacked** someone.*

Negative agent is concretized together with his negative action because he belongs to "Their group". However, negative agent is not concretized when he belongs to "Our group".

On the other hand, when positive actions of *Our* group are described, the doer is present, e.g.

- *He survived **the US-led liberation** of Kuwait thanks to the refusal of president George Bush Sr. to pursue regime change in Baghdad.*

The doer is here introduced within participial construction modifying the nominalization which follows, e.g. *US-led liberation*.

There are similar examples in Croatian:

- *Američkoj potrazi i pokušajima atentata odolijevao je osam mjeseci da bi napokon bio pronađen u jednom podrumu u blizini Tikrita.*
- *Koalićijsko oslobađanje Kuvajta uslijedilo je ubrzo nakon toga.*

Instead of modified nominalization as in English examples, there are adjectives used as modifiers, e.g. *američkoj potrazi* ili *koalićijsko oslobađanje* instead of *potraga od Amerike** or *oslobađanje od koalicije**, which would be syntactically ambiguous structures if held in that form.

Finally, there are examples of double transformation – passivization and nominalization, e.g.

- *Osama bin Laden killed in US raid on Pakistan hideout.*
- *Saddam's execution was welcomed.*

First, there was a process of nominalization and that nominalized structure is used as a patient in a passive structure. Doer of the action or actions is omitted.

Similar examples can be found in Croatian newspapers:

- *Presuda vješanjem prešutno je podržana.*
- *Likvidacija je pretvorena u "barbarsku predstavu" pred televizijskim kamerama.*

Instead of genitive form of predicate, nominalizations in the given examples have instrumental form of predicate (*presuda vješanjem*), which is not a frequent example.

Both, in English and Croatian, such double transformations offer further possibilities of ideological manipulation, mostly based on media position on the given propositions.

3. Conclusion

Generally, passivization and nominalization are grammatical processes or transformations which allow significant manipulation, especially when emphasizing positive actions of *Our* group and mitigating bad actions of *Our* group, or vice versa, mitigating positive actions of *Their* group and emphasizing bad actions of *Their* group.

The most frequent constructions are those with agent omitted, especially if patients are from the opposite group. On the other hand, if

the members of *Their* group are agents, the active structures with them as subjects are used.

Transformations confirm the most striking example of "ideological square" function in the media – manipulation of readers.

Ideological manipulation lies in the fact that image schemas are conditioned by different perspectives from which we look at certain situation. Therefore, transformations in media discourse cannot be seen as exclusively syntactic processes.

As we can find many examples of ideological function of transformations in different languages, not only English and Croatian, their universal use in media discourse cannot be disputed.

Literature:

1. Belaj, B (2004): *Pasivna rečenica*, Filozofski fakultet Osijek
2. Chomsky, N (1965): *Aspects of the Theory of Syntax*, "MIT Press"
3. Garrett, P, Bell, A (1998): "Media and Discourse: a critical overview" u: Peter Garrett i Allan Bell (ur.), *Approaches to Media Discourse*, "Blackwell Publishers Ltd.", Oxford
4. Fairclough, N, Wodak, R (1997): "Critical Discourse Analysis" u: *Introduction to Discourse Analysis*, van Dijk, T. A. (ur.), London, 258-284.
5. Fairclough, N (1995): *Media Discourse*, Arnold – a member of the Hodder Headline Group, London.
6. Fairclough, N (1989): *Language and Power*, "Longman", London.
7. Ham, S. (1990): "Pasiv i norma", *Jezik* 37/3, 65-76.
8. Langacker, W. R (2008): *Cognitive grammar: a basic introduction*, "Oxford University Press".
9. Langacker, W. R (1991): *Concept, Image, and Symbol*, "Mouton/ de Gruyter", Berlin.
10. Langacker, W. R (1986): "Space Grammar, Analysability, and the English Passive", *Language* 58, 22-88.
11. Pranjković, I. (2001): *Druga hrvatska skladnja: Funkcionalni stilovi i sintaksa*, Hrvatska sveučiliša naklada, Zagreb.
12. Van Dijk, T. A (2005): "Critical Discourse Analysis", *Discourse in Society*; www.discourses.org

13. Van Dijk, T. A (2001): "War rhetoric of a little ally: Political implicatures and Aznar's legitimization of the war in Iraq", *Discourse in Society*; www.discourses.org
14. Van Dijk, T. A (1995): "Ideological discourse analysis" u: *Discourse in Society*; www.discourses.org
15. Van Dijk, T. A (1998): "Opinions and Ideologies in the Press" u: A. Bell i P. Garrett (ur.), *Approaches to Media Discourse*, "Blackwell Publishers Ltd.", Oxford.

Sources:

- *New York Times*; *New York Post*; *Washington Post* (on-line)
- *The Daily Telegraph*; *The Guardian* (on-line)
- *Večernji list*; *Dnevni list*

IDEOLOŠKA FUNKCIJA SINTAKTIČKIH TRANSFORMACIJA U MEDIJSKOM DISKURSU

Sažetak

Rad se bavi analizom sintaktičkih transformacija – pasivom i nominalizacijom, u smislu njihove ideološke uporabe. Želimo pokazati da u okviru ideološke analize diskursa, čak i sintaktičke transformacije mogu imati manipulacijsku svrhu. Prije svega, opisujemo promjene koje se događaju u rečenici transformacijom iz dubinske u površinsku strukturu, npr. izostavljanje agensa, pri čemu rečenice ne zadržavaju isto značenje. *Image schemas* (predodžbene sheme) koje su uvjetovane različitim perspektivama na određenu situaciju omogućuju takve manipulacije i njima je moguće objasniti ideološku uporabu sintaktičkih transformacija.

Ključne riječi: sintaktičke transformacije, pasivizacija, nominalizacija, ideološka analiza diskursa, predodžbene sheme

Alisa TRBONJA

PREPOZICIONALNA FRAZA KAO DOPUNA GLAGOLU

SAŽETAK

Ovim radom pokušava se dati uvid u kompleksnost njemačke prepozicionalne fraze, pri čemu se fokus stavlja na prepozicionalnu frazu kao dopunu glagola. Teoriju ovog rada potvrđuju primjeri iz dvije priče "Rote Korallen" i "Hurrikan (Something farewell)" iz književnog djela *Sommerhaus, später* autorice Judith Hermann.

KLJUČNE RIJEČI: prepozicionalna fraza, valentnost, rekcija, dopuna/komplement, dodatak/suplement

1. UVOD

Pojam valentnost izvodi se iz latinskog glagola *valere* (vrijediti), a potječe od stručnog termina iz oblasti hemije za označavanje sposobnosti povezivanja elemenata sa drugim elementima u molekule. Iako se metafora *valentnosti* koristila kod drugih autora, poput Bühlera, ključnu ulogu u lingvistici odigrala je Tesnièreova sintaksička klasifikacija glagola prema broju praznih polja oko svakog glagola koja se trebaju popuniti određenim frazama (usp. Eisenberg 1994: 74). Riječi i rečenice samo su naizgled u jednodimenzionalnom, tj. linearnom nizu, gdje postoje uvijek jedna riječ ili "čvor" koji dobija dominantnu ulogu, te upravlja drugim riječima iz rečenice. Gordana Štrbac u objavljenom članku *O valentnosti glagola emocionalnog sadržaja u srpskom jeziku* (2006: 73-102) ističe da se na vrhu nalazi samo jedan centralni čvor (ili čvor čvorova) u koji se spajaju sve konekcije te je njegova funkcija da osigura jedinstvo cjeline. Ako taj čvor dobije centralno mjesto, on se naziva **nukleusom**. Prema Tesnièreovom shvatanju, glagol kao centralni član rečenice zamišljamo kao atom s kukama koji za sebe veže veći ili manji broj aktanata, pa

stoga glagoli mogu biti **nulte valentnosti, jednovalentni, dvovalentni i trovalentni**. Autori Altmann/Hahnmann (2002: 104) kao primjere kvantitativne valentnosti navode glagole nulte vrijednosti: *schneien, donnern, regnen*; to su takozvani "Witterungsverben". Kao primjere jednovalentnih glagola spominju: *schlafen, gähnen, fluchen, nuscheln, bibbern*; dvovalentni: *suchen, lieben*; trovalentni: *schenken, geben*. Autorice Pittner/Berman (2004: 44) četverovalentnim glagolima smatraju *bringen i liefern*. Prema Engelu (1994: 95), **rekcija** je osobina riječi koja omogućuje upravljanje sintaksičkim dijelovima (Glieder). Različite klase riječi posjeduju različite rekcije, a samim time i satellite, pa kod imenica i pridjeva govorimo o atributima, a kod glagola o dijelovima rečenice (Satzglieder). Christa Dürscheid (2003: 109) izrazito naglašava i potencira razliku između pojmova rekcije, kongruencije i valentnosti. Po mišljenju ove autorice, **rekcija** je okolnost pod kojom se određuje oblik jednog konstituenta drugim: "Rektion bezeichnet den Umstand, dass die Form einer Konstituente durch eine andere festgelegt wird." S druge strane, autori Altmann/Hahnmann (2002: 37) kod definiranja pojma rekcije polaze od asimetrične relacije među jezičkim izrazima, pri čemu regirajući konstituent (Regens) određuje morfološku kategoriju zavisnog izraza (Rektuma), bez pokazivanja same kategorije. Po njihovom mišljenju, regirajući element je glagol, pridjev ili neka prepozicija.

Helbig (1982) razlikuje logičnu, semantičku i morfosintaksičku valentnost. Jacobs (1994) iznosi argumente da se kod pojma valentnosti ne radi uopćeno o jednoj relaciji, nego o čitavom nizu istih koje se ne moraju javljati sve zajedno.

2. Dopuna/komplement ili dodatak/suplement

Engel (usp. 1994: 96) kao glavnu razliku između dopuna ili komplemenata (Ergänzung) i dodataka ili suplemenata (Angabe) navodi njihovu obaveznost kojom se odlikuje dopuna i mogućnost izostavljanja koja je karakteristična za dodatke. Isti autor definira oba termina na sljedeći način: "Glieder, die von allen Elementen einer Wortklasse abhängen können, sind Angaben. Glieder, die nur von bestimmten Elementen einer Wortklasse abhängen (können), sind Ergänzungen." Ili: "Ergänzungen sind subklassenspezifische Glieder." Brojni autori navode test eliminacije (Eliminierungstest) kako bi se ove dvije pojave u primjeni mogle konkretno odrediti i razlikovati. Uta Ziegler (2002:15) kao značajnu osobinu obaveznih

i fakultativnih dopuna navodi činjenicu da se i jedne i druge principom valentnosti vežu za glagol i tako usidruju na planirano mjesto glagola.

Prema Engelu, fakultativni su svi dodaci, a samo jedan dio dopuna. Sateliti pridjeva i imenica, bez obzira da li su dopune ili dodaci, skoro su svi bez izuzetka fakultativni, a dopune prepozicija su sve obavezne.

Engel (2004: 92) razlikuje 11 različitih dopunskih klasa: *Subjektergänzung, Akkusativergänzung, Genitivergänzung, Dativergänzung, Expansivergänzung, Präpositivergänzung, Situativergänzung, Direktivergänzung, Prädikativergänzung, Modifikativergänzung, Verbativergänzung*.

Busch i Stenschke (2007: 153) navode da se o **Präpositivergänzungu** radi kad neki glagol traži određenu prepoziciju, kao što je slučaj kod *nachdenken über, hoffen auf, denken an* itd. U nekim izuzetnim slučajevima jedan glagol može stajati sa dvjema različitim prepozicijama (*sprechen von/über*) bez razlike u značenju. Ono što je značajno za sve slučajeve jeste da prepozicije izgledaju kao da su izgubile svoje vremensko, odnosno prostorno značenje. Svrstavanje prepozicionalnih dopuna u dvije vrste susrećemo i kod Engela (1994: 152), gdje se s jedne strane govori o prepozitivnim dopunama, koje odlikuje čvrsta prepozicija, a s druge strane o adverbijalnim, koje karakterizira varijabilna i neobavezna prepozicija.

Podjelu dodataka na 4 klase (Angabeklassen) izvršio je Engel u svojoj gramatici (2004: 120-134), i to na “**situative Angaben**”, “**existimatorische Angaben**”, “**modifikative Angaben**” i “**Negativangaben**”.

3.0. Definicija i podjela fraza

Pittner i Berman (2004: 26) ističu da se rečenica ne sastavlja samo od riječi, nego da se riječi grupiraju u one koje zajedno pripadaju jednoj cjelini, te na taj način stvaraju frazu. Fraze dobijaju imena po onoj riječi koja igra centralnu ulogu u toj skupini, čini njihovo jezgro ili glavu te fraze. Po njima su najvažnije sljedeće fraze:

- **nominalna fraza (NP)**, koja kao jezgro sadrži najmanje jednu riječ koju je moguće deklinirati (uglavnom je to imenica ili zamjenica)
- **prepozicionalna fraza (PP)**, koja kao jezgro sadrži prepoziciju
- **verbalna fraza (VP)**, koja kao jezgro sadrži puni glagol ili kopulativni glagol
- **pridjevska fraza (AdjP)**, koja kao jezgro sadrži pridjev

Prema Engelovoj podjeli fraza (1994: 104), razlikujemo **verbalne, nominalne, pridjevske i pronominalne fraze**.

3.1. Prepozicionalna fraza

Prepozicionalna fraza predstavlja jednu od najfleksibilnijih kategorija u gramatici njemačkog jezika. Može se javljati na različitim sintaksičkim nivoima, te može imati mnoge funkcije (usp. Engel/Mrazović, 1986: 679-680). Prepozicije se ne javljaju same već uvijek sa svojom dopunom, tvoreći tako prepozicionalnu frazu u kojoj je prepozicija riječ/regens. Osim prepozicije, pojavljuje se skoro uvijek nominalna fraza. U Dudenu (2006: 848) navodi se umetanje nominalne fraze najčešće iza, ali u nekim slučajevima i ispred prepozicije. Prepozicija igra važnu ulogu u frazi jer određuje ili regira padež nominalne fraze (usp. Pittner/Berman, 2004: 28). U Dudenu (2006: 848) nadalje se ističe činjenica da se prepozicija najčešće javlja u dativu, te da se prepozicije, koje traže upotrebu nominalne fraze u genitivu i dativu trebaju upamtiti. Također se uočava sposobnost prepozicije da se stopi s određenim članom nominalne fraze, kao što je slučaj u sljedećem primjeru: *ins (Wasser) = in (das Wasser)*

Pittner i Berman (2004: 28) navode da se s prepozicijom mogu javljati sve fraze koje su nominalne:

auf dem Sofa

auf dem alten, wackligen Sofa

auf dem Sofa, das noch aus Großmutter's Zeiten stammt

auf ihm.

Altmann i Hahnemann (2002: 35) vrše podjelu prepozicionalnih fraza na supkategorije prema načinu kategorijalnog "umetanja" (Füllung):

- prepozicija + nominalna fraza: *auf der steilen Straße, bei ihm*
- prepozicija + (čisti) prilog: *seit gestern*
- prepozicija + pronominalni prilog: *seit damals*
- pronominalna prepozicionalna fraza: *dadurch, damit, stattdessen*
- prepozicija + rečenica: *außer dass er nichts weiß*
- prepozicija + infinitiv: *statt zu arbeiten.*

Prepozicionalne fraze se prema mjestu prepozicije mogu podijeliti na supkategorije (ispred, iza, između) na tzv:

- "Präposition": *vor dem Haus, in der Grube*
- "Postposition": *den Zaun entlang*

- “Zirkumposition”: *um die Stadt herum* [usp. Altmann/Hahnnemann (2002: 35)].

Kod nekih se prepozicija umjesto jedne nominalne fraze mogu javljati i neki drugi elementi, npr, još jedna prepozicionalna fraza, kao u primjeru: *bis (auf den heutigen Tag)* ili adverbijalna u primjeru: *ab (morgen)* [usp. Pittner/Berman (2004: 28)].

Ovu vrstu fraze karakterizira i mogućnost zamjene odgovarajućim zamjeničkim priložima, kao, npr, *auf dem Sofa – darauf*.

3.2. Funkcije prepozicionalne fraze

Prepozicionalne fraze tvore rečenične dijelove i attribute koji mogu biti i komplementi (dopune) i suplementi (dodaci). U Dudenu (2005: 850) predstavljene su sljedeće funkcije prepozicionalnih fraza:

1. prepozicionalna fraza + objekat = prepozicionalni objekat
2. prepozicionalna fraza + prilog = priloška prepozicionalna fraza
3. prepozicionalna fraza + atribut = atributivna prepozicionalna fraza
4. prepozicionalna fraza + predikativ = predikativna prepozicionalna fraza

3.3. Prepozicionalna fraza kao glagolska dopuna

Prema Engelu (2004: 396), prepozicionalne fraze s prepozicijom kao njenim jezgrom mogu biti u funkciji komplemenata **glagolu**:

- prepozitivni (E_{prp}): *(denken) an die Kinder, zittern vor Kälte*
- situativni (E_{sit}): *(wohnen) auf dem Lande, (leben) in der Großstadt*
- direktivni (E_{dir}): *reisen ins Heilige Land, wandern durch den Spessart*
- ekspanzivni (E_{exp}): *verbreitern um sieben Meter.*

Prema autorici Zilić (2002: 101), modalna dopuna (Modalergänzung) s navedenim ekvivalentima poput Artergänzung i Adjektivergänzung izražava se pridjevom, a u pojedinim slučajevima čak i prepozicionalnom frazom: *Das ist von praktischer Bedeutung*. Ova dopuna javlja se najprije kod glagola ponašanja (“Sichverhaltens”).

Ista autorica (usp. E. Zilić, 2002: 103) ističe da prepozicionalna fraza može imati funkciju kauzalne dopune (Kausalergänzung), kojom se navodi razlog, uzrok, obrazloženje ili objašnjenje neke radnje. Ova se dopuna, prema Engelu (1994: 162), javlja kod glagola promjene (“Verben der Veränderung”), dok je u većini slučajeva fakultativna.

Altmann i Hahneemann (2002: 154) dodaju i sljedeće funkcije:

- funkciju agentiva u pasivnim rečenicama: *Ganz Galien ist **von den Römern** besetzt.*
- funkciju sastavnog dijela funkcionalnih glagolskih spojeva: ***zum Kochen** (bringen)*
- funkciju predikativa: *Er ist nicht von gestern.*

U funkciji suplemenata/dodataka mogu biti:

- situativni (A_{sit}): ***auf der Reise, in den Ferien***
- modifikativni (A_{mod}): ***mit großem Geschick***
- egzistimativni (A_{ex}): ***mit Sicherheit***
- negativni (A_{neg}): ***in keinen Fall.***

U dosadašnjoj sintaksičkoj terminologiji nastalo je nekoliko različitih termina za istu sintaksičku funkciju prepozicionalne fraze kao obaveznog dodatka, pa se u Dudenu, u gramatikama autora Eisenberga i Helbig/Buscha navodi "Präpositionalobjekt", u gramatici IDS koristi se "Präpositivkomplement" (K_{prp}), a kod Engela je to "Präpositivergänzung" (E_{prp}). Uzimajući u obzir savremene lingvističke tokove, u ovom radu preuzima se i uvažava podjela autora Engela, te se stoga ona detaljno obrađuje u nastavku.

4. Korpus

4.1 Glagolske dopune

4.1.1. Prepozitivna dopuna

1. *Die Insel Wassilij Ostrow wird umspült **von der kleinen und von der großen Nawa...*** (str. 11)
2. *Er schrieb Briefe **an meine Urgroßmutter...*** (str. 12)
3. *Ich will dir erklären, daß der Hasenclever-Ofen, den wir hier bauen, **aus Muffeln** besteht...* (str. 12)
4. *Sie konnte sich nicht mehr **an den Gefäßofen in der Blomeschen Wildnis** erinnern, aber sie konnte sich **an die Blomesche Wildnis** erinnern, **an die Weiden und an das flache Land, an die Heuballen auf den Feldern und den Geschmack...*** (str. 13)
5. *Mein Urgroßvater redete **über die Steppe, über die Wildnis, über die hellen, russischen Nächte, er redete über die Öfen und...*** (str. 15)

6. [...] und noch immer war mein Urgroßvater in der russischen Weite **mit dem Bauen der Öfen** beschäftigt... (str. 15)
7. Mein Urgroßvater rief das Hausmädchen wider herein und schickte es **nach seinem Freund Isaak Baruw**. (str. 17)
8. ...bevor die Eisenbahner **in den Streik** traten und... (str. 18)
9. ...und er wußte auch gar nichts **von dem Wintermorgen** im Jahr 1905... (str. 20)
10. Ich interessierte mich ausschließlich **für mich selbst**. (str. 20)
11. ...und überhaupt solle ich meine eigene Geschichte nicht **mit anderen Geschichten** verwechseln. (str. 21)
12. Ich spreche **über mich**. (str. 21)
13. ...die Sprache bestehe einzig und allein **aus diesen sieben Wörtern**... (str. 21)
14. Ich begann, sehr viel **über den Therapeuten** nachzudenken. (str. 22)
15. Ich dachte nur **an dieses Sprechen** in seinem unbekannten Zimmer... (str. 22)
16. ...ich wartete **auf den Anfang, auf den Beginn der Unterhaltung, auf seine erste Frage**. (str. 25)
17. ...ich schaute **auf den meerblauen, tiefblauen Teppich** zwischen meinen Füßen... (str. 26)
18. ...und zog nervös und unsicher **an dem Seidenfaden des roten Korallenarmbandes**. (str. 26)
19. ...ich stieß mir den Kopf **an der Schreibtischplatte**. (str. 27)
20. ...es sei erst dann kritisch, wenn stündlich **über den Hurrikan** berichtet werde. (str. 31)
21. "Keine Ahnung" und weidete sich **an Christines ängstlicher Unentschlossenheit**. (str. 33)
22. ...sie lenkt den Jeep in Schlangenlinien die Wiese hinunter **auf die kleine Straße** zu... (str. 36)
23. Christine und Nora schauen Cat **beim Essen** zu. (str. 37)
24. ...Christine lehnt sich **an die Verandasäule**... (str. 38)
25. ...und bricht **in Gelächter** aus... (str. 38)
26. ...die Deutschen unten am Hafen setzen sich **mit der Botschaft** in Verbindung und... (str. 41)
27. ...schält letztes Fruchtfleisch **von einem Mangokern**... (str. 42)
28. Es geht nicht **um dich**, es geht **um deine Hautfarbe**. (str. 43)

29. ...weil die Frauen im Dorf dich **um ihn** beneiden. (str. 49)
30. ...ein riesiger Nachtfalter zerschellte **an der Windschutzscheibe...** (str. 52)
31. Christine baumelte **mit den Beinen**, und dann... (str. 53)
32. ...Cat knackte **mit dem Kiefer** und spähte... (str. 53)
33. Christine schreibt einen Zettel für Nora und steckt ihn **ins Digeridoo** hinein. (str. 54)

4.1.2. Situativna dopuna

1. ...und wenn meine Urgroßmutter sich **in der Wohnung** auf dem Malyj- Prospekt auf ihre Zehenspitzen gestellt und (...) hätte... (str. 11)
2. ...und meine Urgroßmutter saß **auf den Sofas, den Sesseln, den Himmelbetten** herum... (str. 12)
3. **Auf der Petersburger Insel Wassilij Ostrow** lebten in diesen Jahren neben den ausländischen Kaufmännern und ihren Familien auch viele russische Künstler und Gelehrte. (str. 13)
4. Die Künstler und die Gelehrten nahmen Platz **auf den tiefen, weichen Sofas und Sesseln...** (str. 13)
5. ...und **an deren Grab** stand meine Geliebter und weinte drei graue Tränen. (str.19)
6. ...Sie wachsen **an den Küsten von Sardinien und Sizilien**. (str. 23)
7. ...ich hob die Korallen mit der rechten Hand auf und sammelte sie **in der linken**, ich begann zu weinen. (str. 27)
8. Ich kniete **auf dem weichen, meerblauen, tiefblauen Teppich...** (str. 27)
9. ...**in seinem Haar** hatten sich die Staubflocken verfangen ... (str. 29)
10. Christine war nervös, trank hastig braunen Rum, zupfte **an Noras Kleid...** (str. 33)
11. Kaspar steht **auf der Wiese** und... (str. 38)
12. ...wie sie nach ihrer Ankunft in der ersten Nacht mit angezogenen Knien **auf der Veranda** gehockt und in die Dunkelheit gestarrt hatte... (str. 38)
13. Nora kauert **im Schatten...** (str. 39)
14. ...die Adler **über dem Hügel** segeln gleitend. (str. 40)

15. ...sieht Kaspar dann plötzlich mit kindlichem Erstaunen direkt **ins Gesicht**. (str. 43)
16. ...aber die Matrosen hängen noch immer **auf den Kais** herum... (str. 44)
17. Ich glaube, ich bleibe noch ein wenig **bei Kaspar**. (str. 45)
18. Nora verreibt Spucke **auf den Mückenstichen** an ihren Beinen... (str. 49)
19. Wenn ihr **an eurer Hütte** angelangt seid... (str. 49)
20. Christine verstaut den Rucksack **im Kofferraum**... (str. 54)

4.1.3. Direktivna dopuna

1. Das rote Korallenarmband kam **aus Rußland**. (str. 11)
2. ...und **aus dem Fenster** geschaut hätte... (str. 11)
3. Sie kam mit meinem Urgroßvater **nach Rußland**... (str. 11)
4. Mein Urgroßvater reiste **durchs Land** und... (str. 12)
5. Sie ließ das Zimmer zurücktauchen ins Dämmerlicht und legt sich müde **auf eines der Sofas**... (str. 13)
6. Die Künstler und die Gelehrten nahmen Platz auf den tiefen, weichen Sofas und Sesseln, sie sanken ein **in die schweren und dunklen Stoffe**... (str. 13)
7. ...er müsste noch einmal **nach Wladiwostock fahren**... (str. 16)
8. Mein Urgroßvater und Isaak Baruw liefen erregt und diskutierend **durchs Zimmer**... (str. 17)
9. Nikolaij Sergejewitsch hatte ihn auf der Anhöhe des Petrowskij-Parks mitten **ins Herz** geschossen. (str. 17)
10. Das Hausmädchen wurde mit einem Brief hinaus **in die Dunkelheit** geschickt. (str. 17)
11. Als sich die Türen schlossen und die Lokomotive ihren weißen Rauch **in die Winterluft** blies... (str. 18)
12. ...und kehrte **nach Deutschland** zurück. (str. 18)
13. ...die letzten Zeugen der Petersburger Vergangenheit würden da **in die brandenburgische Erde** gesenkt und mit ihnen die Geschichten... (str. 19)
14. Und also ging ich **auf die Beerdigung von Isaak Baruws Enkel und seiner Frau**... (str. 19)
15. Ich nahm seine kalte Hand **in meine**, und... (str. 19)
16. ...ich hatte die Knie **an den Körper** gezogen und... (str. 20)

17. ...und pustete sachte die Staubflocken **durch den Raum**... (str. 20)
18. ...und die Staubflocken trieben **durch das Zimmer** wie die Algen und der Trang. (str. 20)
19. ... und ich biß ihn **in seinen salzigen Mund**. (str. 20)
20. ...und starrte mit toten Augen **an die Decke**... (str. 22)
21. Von Zeit zu Zeit kam meine Großmutter und klopfte mit knochiger Hand **an die Wohnungstür**... (str. 22)
22. ...seine fischgrauen Augen traten ein wenig **aus ihren Höhlen** hervor. (str. 23)
23. ...er trat mit den Füßen zweimal **gegen die Wand**, dann lag er still. (str. 24)
24. ...er schlug sich **auf die nackte, graue Brust**... (str. 24)
25. Ich rutschte **vom Stuhl** hinunter **auf den meerblauen, tiefblauen Teppich**... (str. 27)
26. Ich schüttete die roten Korallen von der linken **in die rechte Hand**... (str. 28)
27. ...und schleuderte die roten Korallen **auf den Therapeuten**. (str. 28)
28. ...und riß ihn **vom Stuhl**... (str. 28)
29. ...die Stille und die Korallen, schwemmte sie zurück **in die Tangwälder, in die Muschelbänke, an den Meeresgrund**. (str. 28)
30. Die roten Korallen prasselten **auf seinen Schreibtisch**... (str. 28)
31. ...Deutsche könnten sich von der Botschaft **in die Vereinigten Staten** fliegen lassen. (str. 31)
32. ...**aus den Briefseiten** rieselt Sand. (str. 32)
33. Spinnen, die wie Frösche **durchs Zimmer** hüpfen... (str. 34)
34. ...gießt die weiße, milchige Flüssigkeit **in Gläser**. (str. 34)
35. ...bläst lange, dupfe, vibrierende Töne **in die Nacht** hinaus. (str. 37)
36. ...und zeigt **auf den Dschungel, aufs Meer**... (str. 38)
37. ...Christine hockt sich **neben sie** und ... (str. 40)
38. ...gleitet in gerader, schöner Linie über die Wiese **auf den Dschungel** zu... (str. 41)
39. Am achtzehnten Tag schnellte er **aus dem blauen Verandastuhl** empor... (str. 42)

40. *Der Kern fällt **ins** Gras.* (str. 43)
41. *...er könnte Christine **ins** Ohr schreien...* (str. 43)
42. *Als sich Cat am Abend neben Christine **auf die Veranda** setzt...*
(str. 45)
43. *Die zweite Frau hält den Sonnenschirm über Lovy stur **in die Höhe** gereckt.* (str. 46)
44. *Dann steht Cat auf und springt **von der Veranda** herunter...* (str. 47)
45. *...flüstert Nora und kneift Christine **in den Arm**...* (str. 47)
46. *...schafft Wassernüsse **ins Haus**.* (str. 47)
47. *...dessen gekräuselter Haar **nach Sand** riecht.* (str. 48)
48. *Ihr scheucht die Hühner **aus der Hütte**...* (str. 49)
49. *Die Alten knallten ihre Dominosteine **auf den Tisch**...* (str. 53)
50. *...und das "Sich-so-ein-Leben-vorstellen"-Spiel zog **durch ihre Gedanken**...* (str. 53)

5. Zaključak

Prepozicionalna fraza, jedna od najfleksibilnijih kategorija njemačkog jezika, javlja se na različitim sintaksičkim nivoima, vršeći različite funkcije.

Kao glagolska dopuna, prepozicionalne fraze mogu biti u funkciji prepozitivne, direktivne, situativne, ekspanzivne, modalne i kauzalne dopune. U navedenim pričama "Rote Korallen" i "Hurrikan (Something farewell)" iz djela *Sommerhaus, später* najčešće se javljaju kao direktivne dopune glagolu s 50 ekscerpiranih primjera, zatim slijede prepozitivne s 33 primjera, te situativne s njih 20. Za razliku od njih, ekspanzivna, modalna i kauzalna dopuna u navedenim pričama nisu uopće ekscerpirane, što daje naslutiti njihovu rjeđu upotrebu u savremenom njemačkom jeziku.

Zusammenfassung:

Am Ende kann man feststellen, dass die Präpositionalphrase, eine der flexibelsten in der deutschen Grammatik, auf verschiedenen syntaktischen Ebenen zu finden ist und als solche kann sie diverse Funktionen ausführen. Die untersuchten Geschichten „Rote Korallen“ und „Hurrikan (Something farewell)“ beweisen, dass die Präpositionalphrase als Verbalergänzung am meisten als Direktivergänzung (50 exzerpierte Beispiele) vertreten ist,

dann folgt die Präpositivergänzung mit 33 aufgesuchten Beispielen und die Situativergänzung mit 20 Beispielen. Die nichtvorhandenen Beispiele für die Expansiv-, Modal- und Kausalergänzung lassen andeuten, dass diese in der deutschen Gegenwartssprache eher seltener gebraucht werden.

LITERATURA

Primarna literatura:

1. Hermann, Judith (2000): *Sommerhaus, später*, "Fischer Tachenbuchverlag GmbH", Frankfurt am Main.

Sekundarna literatura:

1. Altmann, H./Hahnemann, S. (2005): *Syntax fürs Examen*, Wiesbaden.
2. Duden (2005): *Deutsche Grammatik*, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, Dudenverlag.
3. Duden (2001): *Duden. Das Stilwörterbuch*, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, Dudenverlag.
4. Engel, U. (1994): *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*, Berlin, "Erich Schmidt Verlag GmbH & Co."
5. Engel, U. (2000): *Deutsche Grammatik-Neubearbeitung*, "IUDICUM Verlag GmbH", München.
6. Engel, U./Mrazović, P (1986): *Kontrastive Grammatik. Deutsch-Serbokroatisch*, 2 Bände, München-Novi Sad.
7. Eroms, H.-W. (2000): *Syntax der deutschen Sprache*, "Walter de Gruyter GmbH & Co.", Berlin, New York.
8. Pittner, K./Berman, J. (2004): *Deutsche Syntax. Ein Arbeitsbuch*, "Gunter Narr Verlag", Tübingen.
9. Petrović, V. (1995): *Einführung in die Syntax des Deutschen*, BORNUS, Pečuh.
10. Štrbac, G. (2006): "O valentnosti glagola emocionalnog sadržaja u srpskom jeziku" u: *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 49/2, 2006, 73-102.
11. Zilić, E. (2002): *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*, "Dom štampe", Zenica.

Jasmin HODŽIĆ

METAFORIČKI KONCEPT "ŽIVOT JE IGRA" NA PRIMJERU KUR'ANSKOG TEKSTA: KOGNITIVNO- SEMANTIČKA ANALIZA

Sažetak:

Na odabranim dijelovima kur'anskog teksta, putem osnovnih kognitivnolingvističkih postavki o konceptualnoj metafori, u ovom radu analiziraju se primjeri u kojima se ciljna domena ŽIVOT povezuje s izvornom domenom IGRA. Povezivanjem ovih dviju domena kur'anski tekst direktno nam opisuje pojedine životne datosti. Također, analizu ćemo usmjeriti i na ono što iz ovakvog koncepta proizlazi samo po sebi, a odnosi se na neke pojedinačne elemente u okviru izvorne i ciljne domene koji su mapiranjem dovedeni u vezu. Kao rezultat imamo određene semantičke specifičnosti na putu do spoznaje pojedinih životnih datosti, ali i života uopće.

Ključne riječi: život, igra, konceptualna metafora, kur'anski tekst, stilistika, kognitivna lingvistika

Uvod

Jedno od glavnih dostignuća kognitivne lingvistike jest otkriće o sveprisutnosti metafore u jeziku (govoru) i društvu, što je, konkretno, Lakoffova teorija o konceptualnoj metafori, koja pokazuje kako svakodnevno koristimo izraze i fraze koji su utemeljeni na figurativnom konceptu poimanja stvarnosti. Time je napravljen veliki odklon od tradicionalnog poimanja metafore. U tradicionalnoj teoriji o figurativnom jeziku, koja se uglavnom odnosi na upotrebu leksičkih figura, još od Aristotela, smatralo se da figure metaforike kao dio retorike ukrašavaju govorni čin ili da doprinose stilizaciji književnog djela. Međutim, ovo Aristotelovo učenje izraženo je u *Poetici*, a zanemaruje se da u svojoj *Retorici* Aristotel naglašava da je

"metafora sveprisutna u razgovoru i pisanju" (v. Klikovac 2004). Najnovija teorija, moderna Lakoffova teorija o konceptualnoj metafori, isto tako pokazuje kako metafora, kao i figurativni jezik, nije samo dio poetskog i književnog već naprotiv, ona je prije svega način mišljenja, a onda i način izražavanja i, prema tome, dio svakodnevnog, konvencionalnog načina komuniciranja, kao i svih ostalih vidova jezičkog izražavanja (v. Katz 1998, Klikovac 2004).

Kur'anski tekst, kao religijski diskurs (sakralni stil), ipak nije administrativno-pravno jednoznačno određen, već, slično književno-umjetničkim tekstovima, također obiluje primjerima koji spadaju u figurativni način izražavanja. Isto tako, i Kur'an i Biblija često se na univerzitetkim katedrama proučavaju kao književni tekst ili predstavljaju kao pogodna baza za proučavanje pojedinih lingvističkih specifičnosti. Ne ulazeći u detaljnu analizu kur'anskog sakralnog stila, u ovom radu predložak kur'anskog teksta bit će tretiran u svojoj osnovnoj namjeni – Božija objava i uputa za ljude. Naravno da će u takvoj vrsti teksta biti govora o pojedinim životnim datostima ili o životu uopće. Zato će u ovom radu biti pokazana analiza primjera u kojima se u kur'ansko poimanje života uklapa i metaforički koncept "ŽIVOT je IGRA" – uz pojedina semantička objašnjenja i kognitivnolingvistički pristup. Imajući u vidu da nam metafora direktno (skraćenim putem) nepoznato objašnjava preko poznatog, cilj je pokazati koja saznanja o životu proistječu iz primjera koji odražavaju vezu dvaju zadatih okvira: ŽIVOTA i IGRE, odnosno, zadatak je analizom kur'anskog teksta utvrditi postojanje i primjenu ovog metaforičkog koncepta.

O konceptualnoj metafori

Prvobitni model o konceptualnoj metafori zadan je od dvojice lingvista kognitivne orijentacije, Georga Lakoffa i Marka Johnsona, još 1980, otkad je i prihvaćen, a odnosi se na postupak kreiranja značenja putem preslikavanja elemenata iz jednog u drugi semantički okvir (kontekst, frejm), odnosno, putem uvezivanja dviju konceptualnih domena preko osnovne formule: CILJNA DOMENA JE IZVORNA DOMENA, sa čim se po svemu ujedinjuje i tradicionalno poimanje metafore kao prijenosa značenja kroz formulu $A = B$. Recimo, iz primjera "Potonuo je brod naših nadanja" – osim osnovnog metaforičkog koncepta "brod nadanja", tj. osim poimanja da *postoji* neki fiktivni (metaforički) brod koji tone (tj. nada umire), može se pročitati i još nekoliko datosti: život je more, mi smo putnici, putujemo "na krilima

nade” itd. Ako se pojam nade konkretizira, ista rečenica može se odnositi na LJUBAV, gdje se već klišeizirano “Uplovljava u bračne vode” ili možda kao “Ne ide mu u ljubavi”, pa je i ljubav, ustvari, putovanje itd. Preko spoznaje da se o ljubavi često u jeziku govori kao o putovanju, počeo je rad na teoriji o konceptualnoj metafori. Rezultati pokazuju da ljudi na već ustaljene načine govore o pojedinim životnim datostima i pojavama, povezujući dvije zadate domene, kako je već rečeno: IZVORNU (*source*) i CILJNU (*target*). Uvezivanje domena odvija se tako da se preslikavaju (mapiraju) elementi jednog na elemente drugog okvira (frejma), tj. entiteti IZVORNE domene povezuju se sa subjektima CILJNE domene (entiteti i subjekti: ljubav-putovanje, zaljubljenici-putnici, smetnje u vezi-prepreke na putu, veza-vozilo itd). Osnovne osobine takvog preslikavanja pokazuju da je ono JEDNOSMJERNO (ASIMETRIČNO), DJELOMIČNO i MOTIVIRANO. Dakle, preslikavanja su utemeljena na svakodnevnom iskustvu i znanju i individualnim odnosima s okolinom, nisu proizvoljna, motivirana su određenim sličnostima, nisu dvosmjerna i nisu potpuna (v. Lakoff i Johnson 1980, Stanojević 2009). Neki ustaljeni metaforički koncepti jesu VRIJEME je NOVAC, LJUDI su ŽIVOTINJE, ARGUMENTACIJA je RAT, IDEJE su HRANA, LJUDI su BILJKE, ŽIVOT je PUTOVANJE itd. Dakle, u konačnici, bitno je to da je metafora sveprisutna u jeziku.

Metaforički koncept "ŽIVOT je IGRA" na primjeru kur'anskog teksta

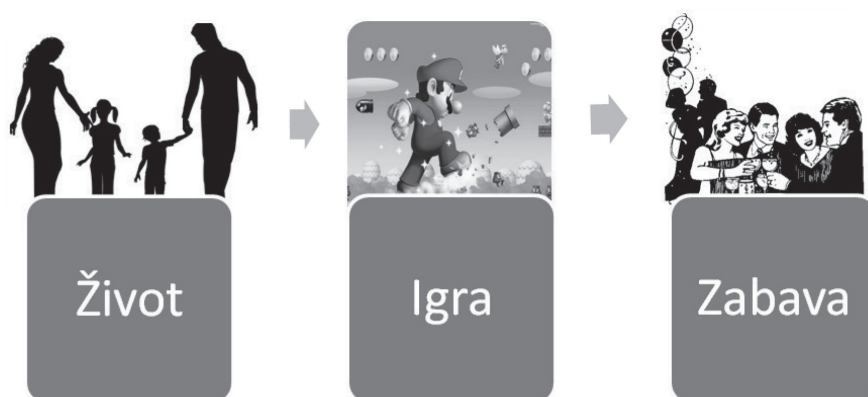
Od nekoliko utvrđenih koncepata dvodomenskog mapiranja koji se odnose na domenu ŽIVOT, u Lakoff i Johnson (1980) data je i konceptualna metafora LIFE IS A GAMBLING GAME, tj. ŽIVOT JE IGRA KOCKE. Zato ćemo često u različitim životnim prilikama posegnuti za primjerima kao što su *Imam asa u rukavu*, *Baci karte na stol*, *Propustio si svoje šanse* itd.

Koncept ŽIVOT je IGRA, odnosno, jedno slično dvodomensko mapiranje može se direktno pronaći i u kur'anskom tekstu na mjestima gdje se konkretno govori o životu. Pogledajmo nekoliko primjera:

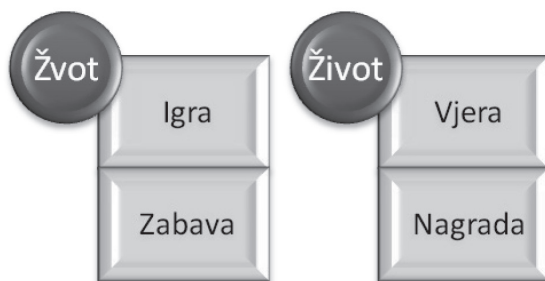
- (1) **"Život** na ovom svijetu je **samo igra i zabava**, a onaj svijet je, zaista, bolji za one koji se Allaha boje. Zašto se ne opametite?" (Kur'an: *Stoka*, 32)
- (2) **"Život** na ovom svijetu nije ništa drugo do **zabava i igra**, a samo onaj svijet je – **život**, kad bi samo oni znali!" (Kur'an: *Pauk*, 64)

- (3) "**Život** na ovome svijetu je **samo igra i zabava!** A ako budete vjerovali i grijeha izbjegavali, On će vas nagraditi i imanja vaša od vas neće tražiti." (Kur'an: *Muhammed*, 36).

U sva tri primjera govori se o životu na ovom svijetu koji se tretira kao igra¹ (i zabava) i ne misli se na život uopće. To i podrazumijevamo govoreći o životu kao igri: život na ovom svijetu. Zanimljivo je da tekst pokazuje direktno uvezivanje dviju domena.



Također, zanimljivo je da se u primjeru (2) datom konceptu suprotstavlja koncept "drugog života", odnosno života na onom svijetu – Ahiretu, kao, uostalom, i u primjeru (1), u kojem se ukazuje na *bolji svijet* (*život*). U primjeru (3) u život na ovom svijetu uključuje se koncept vjere (i izbjegavanja grijeha), nakon čega se, što je vrlo zanimljivo za našu temu, uvodi koncept NAGRADE (o tome u sljedećem poglavlju). Rezime prethodna tri primjera na jedan način pokazuje nadogradnju: na jednoj strani imamo život na ovom svijetu, koji je igra i zabava, što se upotpunjuje (nadograđuje) vjerom, nakon čega slijedi nagrada i stvarni život.



¹ Kur'anski termini: لعب ولهو – *leybun we lehwun* (igra i zabava).

Dakle, jednom životu suprotstavljen je drugi. Ili: životu koji je igra i zabava suprotstavljen je stvarni (pravi, realni) život. Postavlja se pitanje koje je distinktivno suštinsko obilježje zabave i igre u odnosu na život? Ili, ako je život na ovom svijetu igra i zabava, zašto je onda uopće ovaj svijet stvoren?

Pogledajmo još jedan kur'anski primjer u kojem se spominje igra:

- (4) "Mi nismo stvorili nebesa i Zemlju i ono što je između njih da bismo se **igrali**. Mi smo ih stvorili **sa ciljem**, ali većina ovih ne zna." (Kur'an: *Dim*, 38-39)²

Isti ajeti u prijevodu Mustafe Mlive glase:

- (5) "I nismo stvorili nebesa i Zemlju i šta je između njih **zabavljajući se**." (Kur'an: *Dim*, 38), odnosno: "Stvorili smo ih jedino s **Istinom**, ali većina njih ne zna." (Kur'an: *Dim*, 39).

Poređenjem primjera (4) i (5) dolazimo i do odgovora u čemu se igra (zabava) suštinski razlikuje od života. Život je istina, zabava je privid. Zabava je sama sebi cilj, a život ima višu svrhu. Zabava i igra su šala, život je zbilja. Suprotstavljenost igre i istine, osim direktno u istom primjeru (ajetu, rečenici), u Kur'anu imamo i u odvojenim primjerima koji govore o stvaranju nebesa i Zemlje (tj. o stvaranju svijeta-života), što se vidi iz sljedećeg:

- (6) "I stvorili smo nebesa i Zemlju i ono što je između njih samo s **Istinom**; a uistinu, Čas dolazi, zato praštaj oprostom lijepim."³(Kur'an, *Odaje*, 85) ili:

- (7) "I nismo stvorili nebo i Zemlju i šta je između njih, **igrajući se**."⁴ (Kur'an, *Vjerovjesnici*, 16)

Pogledajmo i jedan primjer kontekstualnog tumačenja Kur'ana u kojem se navodi primjer onoga što je suprotno istini:

Riječ el-bātil u svom osnovnom značenju označava ono što je suprotno istini (neqīdul-haqq). U Kur'anu ova riječ poprima više partikularnih značenja: značenje iskrivljavanja i falsificiranja (et-tahrīfu wet-

2 Izvorno, ajet (44:38) glasi ovako: حَوَمًا لَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ (We ma haleqnes-semavati wel erda we ma bejnehum **la ibin**). A, ajet (44:39) glasi: مَا خَلَقْنَا هُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَكِنْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (Ma halaqna huma illa **bil hakka** we la kin-n-eksere hum la ja'lemun).

3 15:85 وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَإِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ

4 Zanimljivo, sad se u Korkutovom prijevodu umjesto igre spominje zabava: *Mi nismo stvorili nebo i Zemlju, i ono što je između njih, da se zabavljamo* (Kur'an, *Vjerovjesnici*, 16).

tezwīr) u 188. ajetu sure El-Beqare; značenje nevjerništva i zablude (*el-kufri wed-dalāle*) u 8. ajetu sure El-Enfāl, te značenje **igre** (*el-abeth*) u 27. ajetu sure Sād (Fatić 2009).

Također, pošto 27. ajet sure *Sād* govori o istom kao i primjeri (6) i (7) te (4) i (5), imamo još jednu potvrdu već navedenog distinktivnog obilježja igre u odnosu na život:

(8) "Mi nismo **uzalud** stvorili nebo i Zemlju i ono što je između **njih**; tako misle nevjernici, pa teško nevjernicima kad budu u vatri!" (Kur'an: *Sād*, 27)

Istim se koristimo i u svakidašnjem govoru: (9) *Šta se zezaš/igraš/sekaš s tim?* i sl.

Dakle, šala, neistina, privid, obmana, kratki užitak, zabava i sl. distinktivna su obilježja igre u odnosu na život. Postavlja se pritom neizbježno pitanje: da li je igra (zabava) kao obilježje života njegova krajnja negativna karakteristika?

Odgovor treba prvo tražiti u primjerima (1), (2) i (3), u kojima je prikazana već spomenuta "nadogradnja" života: imajući spoznaju o postojanju stvarnog svijeta do kojeg se dolazi preko ovog života, time će i ovaj svijet dobiti smisao. Dakle, uključi li se u život vjera, on dobija smisao. I obratno.

Stoga i primjer:

(9) "Onima koji su uzimali vjeru svoju **igrom i zabavom**, a **obmanuo** ih je **život na dunjaluku**." Zato ćemo njih danas zaboraviti kao što su zaboravili na susret dana svog ovog, i što su ajete Naše nijekali." (Kur'an: *Bedemi*, 51)

Međutim, pozitivna karakteristika veze "ŽIVOT je IGRA" može se tražiti u sljedećem: shvatimo li to tako, ako je život igra, iz života ćemo eliminirati brige. U protivnom, ako bismo se (u igri) okrenuli brigama, brinuli zbog poraza, brinuli kako da pobijedimo, zaboravili bismo da smo u igri, shvatali bismo okolnosti preozbiljno i teško bismo tako stizali do krajnjeg cilja.

Rezultati mapiranja: Povezivanje elemenata dvaju okvira

Domena ŽIVOT ima svoje sastavne elemente, entitete i subjekte. Isto tako i domena IGRA. Uvezivanjem ovih dviju domena dolazi do korespondencije, do mapiranja (preslikavanja) pojedinih elemenata iz

jedne na ekvivalentne entitete i subjekte u drugoj domeni. To je prikazano u narednoj tabeli:

ŽIVOT je IGRA

Izvorna domena:	Ciljna domena:	Primjeri
IGRA	ŽIVOT	(r. br.)
Igrači	Živa bića	1.
Pravila igre	Upustvo/Knjiga/Kitab	2.
Sudija	Gospodar (Sudija pravedni)	3.
Trajanje igre	Vrijeme života	4.
Početak igre	Rađanje/Stvaranje svijeta	5.
Kraj igre	Smrt/Smak svijeta	6.
Pištaljka/Zvučni signal	Rog/Sur	7.
Teren za igru	Ovaj svijet	8.
Granice terena	Granice materijalnog svijeta	9.
Prekršaji	Grijesi/Kazne	10.
Poeni	Nagrade	11. itd.

Ova tabela mapiranja naravno da nije konačna, no, isto tako, preslikavanje nije ni apsolutno (kompletno, potpuno).

Dakle, ako je život igra, ljudi su igrači. Pravila igre nalaze se u knjizi-uputstvu, za što imamo potvrdu u sljedećem primjeru:

- (10) " 'Izlazite iz njega svi' – reče On, 'jedni drugima ćete neprijatelji biti! Od Mene će vam **uputa** dolaziti, i onaj ko bude slijedio **uputu** Moju neće zalutati i neće nesrećan biti' " (Kur'an: *Ta-ha*, 123).

Isto tako, potvrdu da je Gospodar taj koji je sudija, imamo u primjeru:

- (11) "Reci: 'Gospodar naš će nas sabrati i onda nam pravedno presuditi,

On je sudija pravedni, sveznajući." (Kur'an: *Saba*, 26)

Također, imamo i druge „sudije“:

(12) "Mi tebi objavljujemo **Knjigu**, samu istinu, **da ljudima sudiš onako kako ti Allah objavljuje**. I ne budi branilac varalicama." (Kur'an: *Žene*, 105).

Igra kao takva ima svoje utvrđeno (često tačno određeno), prolazno vrijeme trajanja. Tu osobinu prepoznavamo i kod života na ovom svijetu:

(13) "Sve što je na Zemlji **prolazno je...**" (Kur'an: *Milostivi*, 26) ili:

(14) "Uistinu! Vi ovaj **prolazni svijet** volite." (Kur'an: *Smak svijeta*, 20).

Potvrdu već određenog roka trajanja vidimo iz sljedećeg primjera:

(15) "Allah je nebesa, vidite ih, bez stubova podigao, i onda svemirom zavladao, i Sunce i Mjesec potčinio, svako se kreće **do roka određenog**; **On upravlja** svim i potanko izlaže dokaze da biste se uvjerali da ćete pred Gospodara svoga stati." (Kur'an: *Grom*, 2)

Dakle, nakon što se igra završi, vraćamo se u stvarni život. Kraj igre označen je zvučnim signalom, puhanjem u rog (*sur*):

(16) "A kada se jednom **u rog puhne**, pa se Zemlja i nebo dignu i od jednog udara zdrobe, toga dana će se **Smak svijeta** dogoditi." (Kur'an: *Čas neizbježni*, 13-15).

Naravno, na kraju igre sabiru se poeni, a najboljima dodjeljuju nagrade. Kao rezime svega navedenog, može se navesti sljedeći primjer:

(17) "Svako **živo biće** će **smrt** okusiti! I samo na **Sudnjem danu** dobićete u potpunosti **plate vaše**, i ko bude od vatre udaljen i u džennet uveden – taj je postigao šta je želio; a **život** na ovom svijetu je samo **varljivo naslađivanje**. (Kur'an: *Imranova porodica*, 185).

A nakon svega, dolazi nagrada:

(18) "**One koji su vjerovali**, pa i one koji su bili Jevreji, kršćani i Sabijci – one koji su u Allaha i **u onaj svijet** vjerovali i dobra djela činili – doista **čeka nagrada** od **Gospodara** njihova; ničega se oni neće bojati i ni za čim neće tugovati!" (Kur'an: *Krava*, 62).

Dakle, svi učesnici u igri su ravnopravni.

Zaključak

Kognitivno-semantičkom analizom odabranih primjera pokazali smo da je na više mjesta direktno i doslovno, uvezivanjem dvaju pojmova (dviju domena), u Kur'anu prikazan metaforički koncept ŽIVOT je IGRA (Život je igra i zabava). Kao što su to primijetili Lakoff i Johnson, ljudi u svakodnevnom govoru o životu u više navrata koriste termine i izraze koji se inače upotrebljavaju prilikom igre, u domeni igre, pa je tako definirana i konceptualna metafora LIFE IS A GAMBLING GAME (Život je igra kocke), a, također, i sva mapiranja koja nastaju uvezivanjem ovih dviju domena, odnosno, druge metafore izvedene iz ove prethodne.

Značenjski, pokazali smo koja su osnovna razlikovna (distinktivna), ali i zajednička obilježja IGRE u odnosu na ŽIVOT. Istititost, tj. zbilja života na jednoj strani te privid i nestvarno (ono što nije zbiljsko, neozbiljno) na drugoj stoje kao glavna distinktivna obilježja između igre i života.

Rezultati mapiranja u ovom metaforičkom konceptu pokazuju da i u životu, kao i u igri, imamo početak i kraj (trajanje), teren – mjesto igre, igrače – ljude, knjigu pravila – uputstvo, zvučni signal za kraj, pištaljku – rog kao alat zvučnog signala, sudiju, kazne i nagrade itd.

Detaljnijom razradom rezultata mapiranja mogu se (ubuduće) proučiti i druga saznanja o životu koja proistječu iz njegovog poređenja s igrom.

Metafora i dalje ostaje pogodno sredstvo da se kraćim putem o nepoznatim ili manje poznatim stvarima s malo riječi kaže što više.

The Metaphorical Concept "Life is a Game" in the Qur'an: a Cognitive-semantic Analysis

The present paper has tackled the metaphor "life is a game" in the Qur'an within the theoretical framework put forward by Lakoff and Johnson (1980), known as the Cognitive Theory of Metaphor, where it has shown how the Qur'an is structured around the idea of the life process and how every correspondence between the two domains of "life" and "game" can fit there. The metaphor "life is a game" takes as a source domain the concept "game" and as a target domain the concept "life". The other related metaphors are an extension of that metaphor. It gives us knowledge about something we did not know or only partly knew about our life.

Key words: life, game, conceptual metaphor, Quran, stylistics, cognitive linguistics

Literatura:

1. Fatić, Almir (2009): "Metod kontekstualnog tumačenja Kur'ana", *Znakovi vremena*, sv. 12, br. 43/44, Sarajevo, 2009, 87-115.
2. Katz, Albert N [et al.] (1998): *Figurative language and thought*, "Oxford University Press".
3. Klikovac, Duška (2004): *Metafore u mišljenju i jeziku*, "Čigoja štampa", Beograd
4. Lakoff, George i Johnson, Mark (1980): *Metaphors We Live By*, "University of Chicago Press", Chicago-London.
5. Stanojević, Mateusz-Milan (2009): "Konceptualna metafora u kognitivnoj lingvistici: pregled pojmova", *Suvremena lingvistika*, sv. 35, br. 68, decembar 2009.

Izvori:

- Prijevod Kur'ana od Besima Korkuta, te prijevod od Mustafe Mlive; dostupno za pretraživanje na: <http://www.iltizam.org/kuran> (maj 2012).

LINGVISTIKA

prikazi i osvrti

Dr. Alen KALAJDŽIJA

Prikaz knjige:

***Rječnik stranih riječi bosanskog jezika*, Institut za jezik,
Sarajevo, 2011.**

U posljednje vrijeme među leksikografskim zahvatima u okrilju bosnističke nauke o jeziku treba navesti nekoliko projekata koji nastoje opisati leksičku slojevitost bosanskog jezika.¹ Iako ti projekti nisu svi postavljeni na jednakim metodološkim osnovama, obimu građe, opisu i opusu koji se predstavlja i leksikografski obrađuje, ističe se nesumnjiva činjenica koja ide u prilog potenciranja kako samog imena bosanskog jezika, tako i obrade leksičke građe koja će u semantičkoj sferi uvijek odolijevati leksikografskim postulatima jasnog i preciznog opisivanja. Naravno, takvo što u vezi s leksikografskim popisom i opisom leksema ne može se izvesti zbog same jezičke prirode i njezine “neuhvatljivosti” u svim mogućim formama jezika i njegove rječničke građe. Jezik i njegova leksika izraz su duha i kako god je duh prijemčiv različitim kulturnim afirmacijama i devijacijama, sve te performanse kulture nesumnjivo ostavljaju traga u samom jeziku i njegovoj leksici, ukoliko prihvatimo postavku da je jezik “oruđe kulture”. Upravo stoga, rječnikā nekoga jezika nikada nije dovoljno, tj. određena leksikografska praksa ima zadatak predstaviti neki jezik u određenom povijesnom, sociološkom i kulturnom kontekstu, pa će stoga, s vremena na vrijeme, u određenim intervalima, biti nužno provjeravati određene leksikografske postavke i naučna dostignuća omeđena određenim hronološkim determinantama. Upravo zato svako leksikografsko ostvarenje podložno je kritici, kako zbog same metodologije izrade rječnika, tako i zbog određenih shvatanja i premisa od kojih se polazi u tumačenju rječničkoga

1 U pitanju su sljedeći opisni i normativni rječnici: Ibrahim Čedić, Hadžem Hajdarević, Safet Kadić, Aida Kršo i Naila Valjevac: *Rječnik bosanskog jezika*, Institut za jezik, Sarajevo, 2007; Senahid Halilović, Ismail Palić i Amela Šehović: *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2010; Dževad Jahić: *Rječnik bosanskog jezika*, ANUBIH i BA33, knjiga I-V (A-J), Sarajevo, 2010-2012. i druge godine.

blaga nekog jezika, pa se ne treba čuditi tome da se opisni rječnici trebaju pisati ciklično, bez uvijek jasno preciziranog vremenskog ograničenja, ali u skladu s relevantnim okolnostima koje bitno utječu na prihvatanje nove leksike i njezino gubljenje, te na razvoj značenja, frazeologije i terminologije. Posve je jasno da su gramatička pravila znatno čvršća i manje sklona promjenama od semantičkih.

Shodno potrebama i prilikama bh. kulturne i naučne javnosti, u Institutu za jezik u Sarajevu u 2011. godini na čelu s urednikom i naučnim savjetnikom, dr. Ibrahimom Čedićem, objavljen je *Rječnik stranih riječi bosanskog jezika*. Navedeno djelo predstavlja kontinuitet leksikografskog rada ove naučne ustanove, u kojoj je od 2007. započet proces objavljivanja rječnikā bosanskog jezika, da bi 2008. bio objavljen i *Rječnik anglicizama u bosanskom jeziku*. *Rječnik stranih riječi* predstavlja značajan doprinos bosnističkoj leksikografskoj praksi i podsticaj za buduća leksikografska opisivanja različitih aspekata leksike u bosanskom jeziku. U navedenom rječniku značajno je uključena ne samo leksika koja je obrađivana u rječnicima već i ona koja svoje mjesto nije našla u dosadašnjoj bosanskoj leksikografskoj produkciji.

U posljednje vrijeme među lingvistima se povela rasprava o tome da li je ispravno imenovati rječnik stranih riječi tim nazivom. Očito je posrijedi tipičan metonimijski postupak u davanju imena rječnika takvog tipa. Da se naslov ne bi davao opisno, tipa “rječnik stranih riječi koje su manje poznate prosječnom govorniku nekog jezika”, ovdje se polazi od brisanja “viška” riječi, tako da temelje značenja nose ključne riječi za razumijevanje navedenog. Osim toga, šta znači sintagma “strana riječ”? U savremenom jeziku čitav je niz po porijeklu stranih riječi koje se uopće ne doživljavaju kao strane, te stoga i nemaju status stranih riječi, počev od elementarnih u našem jeziku, kao što su, npr, *Bog, hljeb, soba, cipela, gost* i dr. U bilo kojem rječniku stranih riječi daje se popis onih leksema koje nisu poznate svakom govorniku nekog jezika, što, međutim, ne znači da te riječi ne postoje u leksičkom sistemu datog jezika. Navedene riječi po svom statusu i upotrebi opslužuju različite klase izvornih govornika nekog jezika, tako da se u ovakvom rječniku nalaze pobrojane, manje-više, sve relevantne lekseme koje su u upotrebi u nekoj profesionalnoj grupi govornika koja se služi određenim tematskim diskursom iz perspektive svoje struke, društvenog položaja, naobrazbe, vjerskog ili kulturnog usmjerenja i sl. Upravo stoga što pojedine lekseme iz specijaliziranog diskursa “uskaču” u prosječni

javlja se potreba za rječnicima ovakve vrste, dakle, onima u kojima će se na jednome mjestu dati što više podataka o navedenim leksemama, tj. njihovim terminološkim i drugim referencama.

Ako bismo terminološki cjepidlačili, možda bi se rječnik stranih riječi mogao nazvati rječnikom manje zastupljenih ili poznatih riječi stranog porijekla, ili rječnik manje poznatih posuđenica i sl. Drugo bi rješenje bilo da se sastave – bilo rječnici, bilo glosari – koji bi bili vezani za određeni profesionalni status leksema, pa bi se govorilo o, npr, medicinskom rječniku, filozof(ij)skom rječniku, sociološkom rječniku, građevinskom, informatičkom i dr. U svakom slučaju, postojanje ovakvih rječnika bila bi poželjna činjenica u opisivanju leksike nekog jezika, ali je postojanje i nastanak ovakvih specijaliziranih vrsta rječnika izvan usko lingvističkih i leksikografskih okvira.

U tom smislu, u skladu s terminološkom tradicijom i imenovanjem, termin “rječnik stranih riječi” potpuno je prihvatljiv i valjan s obzirom na samu jezičku prirodu, ali i na samu prirodu leksike koja ulazi u jezik u skladu s kulturnim i civilizacijskim potrebama društvene zajednice.

Govoreći konkretno o praktičnim aspektima *Rječnika stranih riječi bosanskog jezika*, ističe se činjenica da navedeni rječnik nema opis gramatičke strukture riječi. Ovakav leksikografski postupak prihvatljiv je za ovakvu vrstu rječnika, gdje je težište leksikografskog zadatka stavljeno na elaboraciji značenja, što je, svakako, i primarni cilj ovakve vrste publikacije. U vezi s tim u predgovoru *Rječnika* ističe se sljedeće: “U principu, zbog ograničenog prostora u rječniku su davane samo najosnovnije i najbitnije osobine kada je u pitanju gramatička struktura, tj. navođeni su pored odrednica i oblici koji se po nečemu razlikuju od drugih oblika u paradigmi (npr. izvršena glasovna promjena, dubletni oblici, akcenat itd.)”

U natuknicama, koje se ističu standardiziranim načinom podebljavanja leme, tzv. boldiranjem, označavaju se i naglasci, što je očekivano s obzirom na stručni format ovoga rječnika. Također, naglasci su uglavnom davani u skladu sa standardnim principima, posebno u vezi s problemom silaznih naglasaka, tako da se, npr, mogu naći opće lekseme *brahijārij*, *braurónija*, *kategòrija*, ali i *disident* (*disiděnt*), a u domenu vlastitih imena zabilježeno je, npr, *Breāl*, ali je u objašnjenju naznačeno *Bréal*. Ponekad su riječi s općim značenjem pisane fonetski u natuknici, npr. *brějkděns*, pri čemu se u zagradi stavlja engleski izvorni oblik (*breakdance*) i sl. U vezi s naglascima, u predgovoru *Rječnika* dato je i određeno pojašnjenje i ograđivanje od

eventualnih nedosljednosti: “Upotreba akcenata kod ovih riječi² je veoma šarolika. Autori su nastojali što vjernije predstaviti akcenatsku situaciju upotrebe ovih riječi. Na odrednicama su bilježeni akcenti prema pravilima prihvaćenim u nauci o jeziku. Međutim, kod posuđenica se javljaju silazni akcenti i na unutrašnjim slogovima, a neke riječi imaju akcenat i na posljednjem slogu, pa smo i tu pojavu registrovali navođenjem riječi s takvim akcentom.”

To znači da su prilikom pisanja ovoga rječnika postavljeni određeni parametri i metodologija, npr, akcenti su označavani standardno u slučajevima kad je riječ o adaptiranim riječima i o riječima općeg značenja; vlastita imena pisana su izvorno, osim u slučaju kad njihovo pisanje može predstavljati smetnju za razumijevanje, kao, npr, u riječi *Brāk* (fr. *Braque*) i sl.; fonetski su pisane riječi koje su ušle u bosanski jezički sistem, tako da se u *Rječniku* uvršćuje, npr, leksema *Kába* (*Ćába*), poštujući načelo izvornosti izraza, ali i stare fonetske prilagodbe, dok su pojedine, za koje su autori smatrali da još uvijek nisu adaptirane, pisane etimologijski, s objašnjenjem izgovorne vrijednosti date u zagradi, npr, *brainstorming* (*brèjnstórmíng*) itd. Zanimljivo je da su autori u rječnik uvrštavali i ustaljene sintagmatske konstrukcije, za koje se ne može tvrditi da su frazeme, kao, npr, engleska sintagma *garden party* (*gârdén pârti*), ali su potom fonetski bilježili i neke sintagme, kao, npr, *käver-stôri* (*cover story*).

Upoređujući ovaj *Rječnik* s još nekim rječnicima ove provenijencije, ističe se zaključak da ovo djelo nimalo ne zaostaje za njima; štaviše, moglo bi se reći da ovaj *Rječnik stranih riječi* uključuje i jedan broj onih leksema koje su se pojavile u posljednjih dvadesetak godina, posebno preko internetskih stranica, razvijene informatičke i ekonomske nauke i jako popularnih društvenih mreža, što umnogome utječe na okrupnjavanje cjelokupne društvene mreže u globaliziranom svijetu komunikacija. U tom kontekstu razumljivo je nastojanje autora da što uspješnije i minucioznije registriraju “taze” posuđenu leksiku, za koju se u datom trenutku ne zna njezin vijek trajanja, tj. da li će opstati u jeziku ili ne. Stoga apostrofiraju i sljedeće: “U izradi ovog rječnika glavna aktivnost je bilo registrovanje što većeg broja posuđenica iz svih sfera života. U obradi je osnovna pažnja bila usmjerena na semantičke osobenosti ovih riječi, pa su davana precizna objašnjenja osnovnih i drugih značenja tih riječi, s obzirom na to da korisnici jezika najprije takvu informaciju traže u ovakvom rječniku. Pošto se radi o

2 Misli se na riječi stranog porijekla.

stranim riječima, bilo je potrebno naznačiti koji je jezik izvornik, pa je i ovome posvećena znatna pažnja s napomenom da za ovakav rječnik ne važe isti načini obrade kao za onaj kojem je etimologija u prvom planu...” Među posuđenicama, međutim, razumljivo je najveći broj leksema porijeklom iz klasičnih jezika, prije svega grčkog i latinskog, a potom i nekih drugih, kao što su engleski, njemački, francuski, italijanski, turski, arapski, perzijski i dr.

Zbog svega navedenog, uvažavajući činjenicu da se sastoji od 1.175 stranica sitno kucanog teksta i s obradom više od 40.000 natuknica, treba istaći da *Rječnik stranih riječi bosanskog jezika* predstavlja značajnu leksikografsku valorizaciju posuđenica u bosanskom jeziku. Ovim rječnikom moći će se služiti svi oni koji se zanimaju za upotrebu, status i značenja stranih riječi; potom će biti od velike koristi prevodiocima, studentima različitih usmjerenja, novinarima, profesionalno orijentiranim korisnicima, ali i drugim naučnim i nenaučnim poslenicima koji drže do svoga jezika, ali i do svoga idiolekta.

**NAUKA O
KNJIŽEVNOSTI
RASPRAVE I ČLANCI
Naučni i stručni tekstovi**

Mr. Lejla ŽUJO

**(De)konstruiranje sudbonosnih krugova života
(na primjeru romana *Ho-ruk* Hasana Kikića)**

Sažetak:

Cilj ovog rada je istaknuti motiv kruga u Kikićevom romanu *Ho-ruk* s njegovim različitim metaforičnim značenjima. Metaforična značenja koja ovaj motiv ima u analiziranom romanu izraz su književnohistorijskih kretanja koja je Hasan Kikić usvojio u svojoj poetici: naturalistički krug izražava prenaplašenu animalnu čulnost i profanost, egzistencijalni krug odgovara konceptu moderne filozofije i zarobljenosti subjekta u neraskidivi krug životnog apsurd, dok je apokaliptični krug izraz socrealističkih shvatanja društva i uloge književnog djela u njemu.

Ključne riječi: naturalistički krug, egzistencijalni krug, apokaliptični krug, re(de)konstruiranje, eksplozija

Roman *Ho-ruk* Hasana Kikića u bošnjačkoj književnosti svrstan je u romane realizirane na principima socijalne književnosti (Kazaz 2004 : 87). Jedna od glavnih ideja ove vrste stvaralaštva jeste povezati društvenu zajednicu, društvene probleme i književno stvaranje i time utjecati na promjene u društvu, što odgovara marksističkom poimanju umjetnosti. Poetika socrealizma donijet će “dominantan deskriptivan pripovjedački postupak, čvrsto hronološki zasnovanu fabulu, pripovijedanje u trećem licu, crno-bijelu tehniku u stvaranju likova te vjeru u kolektivizam i smislenost historijskih događaja” (Hadžizukić, 2011: 36). Dosad je istaknuto da je “glavna ličnost u tom romanu masa, a njen život, manifestacija njene snage i njene reakcije u uslovima teške eksploatacije – jesu sadržaj djela” (Selimović, 1952: 64). U Kikićevom romanu *Ho-ruk* uočene su tri vrste kruga na tematsko-motivskom nivou: naturalistički, egzistencijalni i

apokaliptični krug. Od profanosti karakteristične za prvi krug, koji je izraz naturalističkog koncepta u historiji književnosti, radnici će pronaći smisao svog *bivstvovanja* u apokaliptičnom krugu, gdje će se opredijeliti za preoblikovanje eksploatatorskog poretka. Spoj čulnog i ideološkog dobija svoj izraz u naslovu romana *Ho-ruk* kao najjačoj tekstualnoj poziciji. Auditivni doživljaj zajedništva iskazan je uzvikom “ho-ruk”, gdje oblik *ho* znači *spremnost*, a oblik *ruk-* izvršenje radne akcije, čime je već inicirana slika svijeta u kojem raznoliki subjekti de(re)konstruiraju moćne krugove društvenog kretanja. Ideja kolektiva na tematsko-motivskom nivou najbolje je iskazana konceptom kruga koji se na leksičko-semantičkom nivou realizira imenicama: *krug*, *kružnica*, *klupko*, *kolut*, *kovitlac*, *obruč*, *elipsa*, *prsten*, *glava*, *oko*, *def*, *vrtočlavica*; sintagmama, gdje je značenje kruga skriveno u imenskoj riječi: *okrugli listovi*, *okrugli trbuščić*, *okruglo koljeno*, *krug dimova i vonjeva*, *i vriske i pjesme*, *vašarski ringišpil*, *mali obruč bivstvovanja*, *kolo sreće i blagostanja*, *modra daljina horizontova kruga*, *vrelo*, *veliko okruglo sunce*, *okrugli kotač otpiljenog balvana*; glagolima: *klupčati se*, *kotrljati se*, *okretati se*, *rotirati*. Međutim, koncept kruga nije samo izraz ideološkog naslijeđa niti poetike socrealizma već i dio modernističkih strujanja, gdje je naglašeno pitanje smisla čovjekovog života u dehumaniziranom svijetu i gdje su pilanski radnici, poststrukturalistički rečeno, uvijek oni *drugi*. Radnički život *u krugu* asocira na sizifovski posao i filozofiju apsurdna koja je obilježila 20. vijek kao vrijeme anksioznosti i beznađa. Baveći se *sizifovskim poslom* na Goldbergovoj pilani, Kikićevi obespravljani radnici postaju dio velikog kruga eksploatiranja koji će odlučno dekonstruirati da bi stvorili novi. Tako će krug i njegovo raskidanje činiti kostur fabule u ovom romanu, prikazan na sljedeći način:

radnički život kao krug čiji je centar Goldberg (prvotno stanje) – razbijanje kruga pobunom radnika (promijenjeno stanje).

Iako se na planu događaja izlazi iz kruga ugnjetenosti, što je u duhu angažiranosti socijalnog realizma, radnici ipak stvaraju i održavaju krug koji dobija ideološki smisao – samo zajedničkim angažmanom i povezanošću radničke klase može se ostvariti bolja budućnost.

Naturalistički krug – *Krug dimova i vonjeva i vriske i pjesme*

U prvom dijelu romana motiv kruga vezuje se uz prostor enterijera i žensko tijelo. Riječ je o kafanskom enterijeru sa stolovima postavljenim u

vidu kruga. Naglašeni opis enterijera izraz je poetike realizma, dok žensko tijelo s istaknutim oblinama (koje opet upućuju na nezaobilazni motiv kruga) upućuje na naslijeđe naturalizma, doživljaj svijeta vođen primarnim nagonima. U kontekstu Kikićevog romana, ženske obline i krug kafane upućuju na sadržaj radničkog života u krajnjim suprotnostima, što je i jedna od tema ovog romana: teški fizički rad i strast. Boraveći u zatvorenom kafanskom krugu strasti, neprosvijećena masa još uvijek nema poziciju subjekta, već je i dalje objekt svojih strasti, nemoćna da rekonstruira krug svoje svakodnevnice, pa je prepuštena primarnim instinktima, stiješnjena u nezadovoljstvo radničkim životom. Prostor kafane naturalistički je prikazan kao prostor strasti, te je naziv kafane *Mamilo* istovremeno i metafora za ukupnost radničkog života u okvirima naturalističkih krajnosti:

Uska kao kredom obilježena kružnica i u toj kružnici prostrt sto s punom dvolitrom, zatim jedan ili dva druga, oni žagre očima i škripe zubima, cigani sviraju, debela mesnata dekoltirana pjevačica u bijelim soknicama i pletenim sandalama (njene su sise kao velike kravlje bundeve i imaju istu jaku boju, a njene cvolike su okrugle i mrko ružičaste), ona vrti palcem po defu i def zvrči. (Ho-ruk, 1952: 88)

Motiv kruga vezan je i uz vanjski, fizički opis pjevačice, gdje dominiraju njene obline, "meso" stvara personificirani svijet, ono se *pokreće i podrhtava* predstavljajući cjelinu:

U drugara su oči sjajne kao krijesnice, on bi tako strastveno zaronio u Sajkine krupne dojke ili bi tako svojski zagrizao u njene okrugle listove. (Ho-ruk, 1952: 89)

Sajkin se okrugli trbuščić ritmički pokreće gore i dolje i blijedožuto meso lijeve dojke gleda kroz smaknuti dekolte. (...) A taj trbuh izazivački podrhtava pod crvenim cicom i kod svakog drhtaja kao da se salije dolje u naborima i iz njih izlazi u vidu okruglih golih mikroružičastih listova u koje pilje sjajne drugareve oči, i vrući opojeni capinaški mozak dočarava nad njima okruglo koljeno, stegno, dva stegna... (Ho-ruk, 1952: 90)

Prostor strasti je i prostor psihološke napetosti, te se motiv kruga odnosi na unutrašnje, psihičko stanje radnika u uzavreloj kafanskoj atmosferi. Simbolično značenje enterijera biva projicirano iznutra, iz

zahuktalih tokova Tanatosa, pa se unutarnji krug sve više steže i “puni”, postaje, kao i ljudsko meso, personificiran – *živo, svija se i krklja*: “*I ponovo se sve zakovitlava. Klupko. Živo, smrdljivo, nakeženo, mrcinski. I mota se to nakeženo klupko i svija se u ropcu, i krklja*” (Kikić 1952: 92). Psihološki krug ekspresionistički postaje sinestezija boja, mirisa i oblika, gdje se i nezadovoljstvo radom kod Goldberga sublimira u tijesni krug dimova i strasti, krug zatvorene (kolektivne) svijesti, u kojoj se kovitlaju razni utisci.

Krug dimova i vonjeva i vriske i pjesme, krug tijesan kao kredom naran, u prsima se razmiču tkiva, nešto puca, niz grlo puže alkohol i njegov ljuti jetki okus grebe po sluzokoži i kao da se u torbi stomaka u kolut savija. (Ho-ruk, 1952: 90-91)

Zakovitlavanje postaje univerzalan, sveobuhvatan proces, a rasparčani utisci, isprekidani pokreti u prostoru kafane nanizani su u jakoj gradaciji, gdje se uočava i karnevalizirana slika stvarnosti:

...i cijela se gostiona zavozi u kovitlac – crven, plav, žut (...) Tako vršlja po razbijenoj glavi, svijest se okreće putanjom vašarskog ringišpila i ta putanja biva sve uža i dolazi kao обруč oko njegove glave i kao utječe tu u njegovu razbijenu glavu na krvavu pukotinu i tu se gromoroznom brzinom okreće i zavozi: drugar se spokojno savija pod klupu i zaspi. (Ho-ruk, 1952: 92)

Na planu jezičkog izraza, u krugu s naturalističkim obilježjima dominiraju postupci karakteristični za ekspresivnu sintaksu, kao što je elipsa (*Klupko. Živo, smrdljivo, nakeženo, mrcinski*), kao i kumulacija, ekspresivna sintaksička figura čijom se upotrebom postiže efekat napetosti, unutrašnji intenzitet zakovitlavanja, što se ističe anaforskom upotrebom imenice *krug* i veznika *i* u funkciji pojačivača značenja (intenzifikatora) (*Krug dimova i vonjeva i vriske i pjesme, /krug tijesan kao kredom naran...*). Prisutno je i gomilanje riječi ekspresivnog obilježja pejorativno obojenim (*vonjeva, dreči, trešti*), i to nizanjem slika po jačini s naglaskom na pojedinostima. Naglašavanjem svake radnje dočarana je dramatika stezanja kruga/obruča.

Egzistencijalni krug – život kao očajni ringišpil

Pored prostornog i tjelesnog, motiv kruga u prvom dijelu romana ima i apstraktnije značenje koje je nazvano egzistencijalnim. Egzistencijalni krug

odgovara temi apsurdna koja je uklopljena u socrealistički diskurs s ciljem da se ukaže na teški radnički život, apsurd ljudskog postojanja u svijetu zatvorenog kruga kapitalističkog izrabljivanja. Camusova teza da je ono što povezuje čovjeka i svijet oko njega ustvari apsurd, u egzistencijalnom krugu može u potpunosti imati svoje uporište. U ovom tematskom krugu kapitalistički pojam *poslodavac* sarkastično je izjednačen s teološkim konceptom *bog*, a životna staza sa sintagmom *mali krug bivstvovanja*, gdje je život radnika izraz posebne milosti poslodavca:

I prolaze dani, nedjelje, mjeseci i godine, a taj Bog upravlja svojevrijedno (ko bi se i drznuo miješati svoje prste u njegova božanska posla), prolaze desetine godina a taj_mali krug bivstvovanja, ta tijesno i strogo orisana obodnica poslodavčeve samilosti stoji vječno netaknuta kao božanstvo i kao nevinost. (Ho-ruk, 1952: 102)

Centralni pojam u kratkom životnom krugu Vidičana jest ime Goldberg. To ime transcendiru u božanstvo, simbolizirajući kapitalistički svijet u kojem je mjerilo neprekidan rad i zarada. Kroz metaforu elipse i božanskog Kikić na svojstven način satirizira monotoni i krajnje bezvrijedni radnički život i vječni (kapitalistički) svijet poslodavaca, ističući podređenost radničke klase putem obezličanih glagolskih oblika: *spava se, trpi se, jede se ili ne jede, začinje i pobacuje, odrasta, oboljeva, kržlja, sanja*, čime su svi segmenti postojanja u radničkom svijetu potpuno obezličeni. Na planu izraza, upotrebom pasiva dočarano je odsustvo subjekta, život koji se odvija po matrici preživljavanja i nemogućnosti utjecanja na njegovo odvijanje. Ovakvi glagolski oblici karakteristični su i za Kikićevu zbirku *Provincija u pozadini*, gdje je uočeno da “*sami sudionik prestaje biti aktivnim činiocem, on je pasivni aktant na kojem se realiziraju životne realije*” (Ustamujić 2004: 36), te je ovom romanu i toj zbirci pripovjedaka *zajednička ista strukturna osnova, što nije slučajno jer nastaju gotovo istovremeno* (Duraković 1998: 307). Kikić satiriziranjem dekonstruira značenje kruga koje se vezuje za božansko, savršeno, skladno kretanje. U Vidičama je božanski sklad izjednačen s kapitalističkim skladom, a sklad ljudskih života savršeno je težak, savršeno neskladan, savršeno apsurdan. Kako je zakovitlana atmosfera u kafani dobila univerzalni smisao, tako egzistencijalni krug upućuje na osamljenost, izdvojenost, prepuštenost kapitalističkoj sudbini. Dok se život svugdje van *be-ha K und K kaznion*e razvija progresijom sažetom u metafori krivulje, jedino Vidičani ostaju taoci života u *provinciji*,

što je slikovito iskazano u metafori *elipse*, gdje se bivstvovanje odvija po tačno utvrđenoj putanji s jednim središtem – g. Goldbergom.

Život Vidičana ima oblik elipse. Ta elipsa ima početak u Vidikama, a prelazeći preko Markova Brda dolazi na pilane, obilazi ih po svom rotacionom centrifugalnom zakonu i vraćajući se opet istim Markovim Brdom, recimo, drugom stazom, spaja se opet u Vidikama gdje je i počela. U nedjelju je započela kretanje a u nedjelju ga i završava ili, bolje, produžuje. (...) U Vidikama se sve okreće oko pojma: Goldberg. Spava se, trpi se, jede se ili ne jede, začinje i pobacuje, odrasta, oboljeva, kržlja, sanja – eliptična putanja vječno rotira. Kao što je sunce vječno, vječan je i gospodin Goldberg. (Ho-ruk, 1952: 103-104)

Odnos “g. Goldberg – nezadovoljno radništvo” može se dovesti u vezu sa binarnim odnosom “tačka i krug” (Chevalier, J - Gheerbrant, A, 1987: 320-324). U kontekstu romana *Ho-ruk* dekonstruira se binarna opozicija tačka – krug, tako da se koncept uzvišenosti i savršenstva vezuje uz kapitalističkog vladara, g. Goldberga. Metafora elipse u tom kontekstu bila bi i savršena, višim silama određena kružna putanja iz koje se ne može izaći, jer je njen tvorac i samoodrživi centar kapitalistički bog Goldberg. Metafora elipse nije samo svojstvena Vidičanima u vrijeme kapitalizma i nije samo prostorna metafora. Ona je istovremeno i kulturološka metafora bosanskohercegovačkog prostora kojom se stvara svojstven dijalog s prošlosti gdje se život odvijao “*prepuštajući se usudnosti svoje vjekovne tragične sudbine*” (Duraković 1998: 307), u istoj historijskoj *kaznioni*. Iz te neraskidive povezanosti prošlosti i sadašnjosti, robovanja i trpljenja, u jedan krug, može se uočiti ničeanska ideja o neprekidnom ponavljanju istoga, koja je kikićevski ironično intonirana u sintagmi *kolo sreće i blagostanja*. Ova metafora prepoznaje se i u Dizdarevoj jezgrovitoj sintagmi *kolo bola*, neraskidivim krugovima bivstvovanja, gdje historija, selimovićevski rečeno, *ni s kim nije napravila takvu šalu*.

Jedan vid egzistiranja ostvaruje se u napornom i necijenjenom radu, a drugi vid egzistencije ostvaruje se u noći, u kojoj se realizira drugi tip (pod)svijesti, sada u vrtoglavom ringišpilu i u metaforičnoj sintagmi *Ona Strana*. *Ona Strana* simbolični je hronotop za zamračena i nedokučiva stanja podsvijesti u kojima se neprekidno odvija još jedan vid radničkog života, opet u vidu savršenog kruga:

...život koji se svodi samo na te subotnje noći, vrtoglavica i bogouzdanje, noć i umor i odmor, prekosatni rad, bog, sotona, nesvjestica, deset hiljada snažnih capinaških i sjekiraških šija i hrptenica zavozi taj očajni ringišpil u bezizlazan kovitlac koji ih okreće vrtoglavo i tu i tamo ovuda i onuda istresa kao krhotine po hendecima. (Ho-ruk, 1952: 134-135)

Na planu semantičkog izraza, u ovim odlomcima primjetan je sarkazam kao najviši stepen ironizacije. Dovođenjem u semantičku vezu pojmova *Bog* i *poslodavac* stvara se sarkastičan ton, te se metafora kreatora svijeta prenosi na imenicu *poslodavac* u značenju kreatora radničkih sudbina. U tom tonu i sintagma *mali krug bivstvovanja* jeste eufemizam, pošto pripovjedač u tom dijelu prividno stvara otklon i nakratko (ironično) preuzima perspektivu imperijalnih (zapadnih) sila kojima eufemizam kao dio diskursa nije nepoznat. Gomilanjem imenica u paralelizme prvotno povezane sastavnim veznikom *i* koji ima i ulogu polisindeta (*vrtoglavica i bogouzdanje, noć i umor i odmor*), a kasnije i asindetski vezanim sintagmama i imenicama (*prekosatni rad, bog, sotona, nesvjestica, deset hiljada snažnih capinaških i sjekiraških šija i hrptenica*) stvara se poseban lirski ritam, dinamičnost odlomka, ali i unutrašnja napetost, te osjećanje da se životni ringišpil okreće u rasparčanim dijelovima, slikama karakterističnim za modernu poeziju, fragmentima koji ne mogu nikako postati sadržajno *bivstvovanje* dok ne izađu iz očajnog ringišpila. Ritmičnost u odlomku postiže se ponavljanjem riječi s istim korijenom (*umor-odmor*), zatim ponavljanjem strujnih suglasnika *s, š, c, h* u sintagmi *deset hiljada snažnih capinaških i sjekiraških šija i hrptenica*, čime se stvara slika unutrašnjeg radničkog strujanja nezadovoljstva, ali i strujanja novih ideja, što će kasnije doći do punog izražaja. Osjećaj egzistencijalne tjeskobe, beznađa, kretanja po utvrđenoj stazi prokletstva prostora, pojačava se upotrebom rednog broja *drugi* u značenju neodređene zamjenice “*neki, nepoznati, strani*”: *oni su u ime tih sudbina i bogova i sotona živjeli i radili i umirali, drugi je od tog njihovog života i sudbina isto uživao*, mjesnih priloga *tu, tamo, ovuda, onuda* nastalih od zamjenica (*zavozi taj očajni ringišpil u bezizlazan kovitlac koji ih okreće vrtoglavo i tu i tamo ovuda i onuda istresa kao krhotine po hendecima*), te se u egzistencijalnom krugu sa generacije na generaciju održava isti krug društvene *drugosti* (*ti radini ljudi /oni/ oni što robovski sliježu ramenima*) i *prvosti* izražen kroz metaforu *nevidljivih ruku* čiji *remen* steže svjetski

poredak na historijskoj sceni apsurdna. Egzistencijalni motiv u ovom romanu proširuje se i na zanimanje djece pilanskih radnika. Krećući se po tačno utvrđenoj eliptičnoj putanji čiji je centar g. Goldberg, i ova djeca idu stazama svojih očeva, kao djeca u Kikićevom djelu *Provincija u pozadini*. Smisao kretanja njihovih malih elipsi jeste služiti Goldbergeru. Tako se konstruira njihov *starački put kroz djetinjstvo*. U trećem dijelu romana sivi egzistencijalni krug dobiva fatalni obris janskog pejzaža u Planini. Planina je još od antičke književnosti mitsko mjesto – uz nju se bezuspješno kotrlja sifonovski posao Kikićevih junaka i ona je arhetipski toponim na kojem je ljudski neuspjeh, uzaludan posao, bez sumnje zajamčen. Prirodni prostor u kolonijalnoj svijesti funkcioniše kao politički prostor, ironično iskazan u sintagmi *Balkanska Švica*, metafori za bogato življenje elitnih imperijalnih krugova.

Apokaliptični krug – svjetovi u vatrenoj stihiji

Ringišpil očaja, na koji se sveo ljudski život u egzistencijalnom krugu, naglo će se urušiti u trećem dijelu romana, gdje će mitsko mjesto, Planina, postati mjesto na kojem počinje promjena, a proljetno vrijeme (mjesec juni) simbolizirat će ne samo promjenu koju želi čovjek, poniženi radnik, već i ponižena priroda. Ovaj simbolični prostor objedinjuje i fabulativni i mitološki plan o kojem, vodeći se idejama Shelleya i Lotmana, dijalogizira Karahasan u svom djelu *O jeziku i strahu*, gdje je mitološki plan “izricanje suština, onaj plan kojim se tekst odnosi prema ukupnost svijeta, a fabulativni onaj plan kojim umjetnički tekst izdvaja iz svijeta konkretan pojedinačan segment i nastoji ga formulirati u toj njegovoj pojedinačnosti” (Karahasan 2007: 199). Razlog za naziv *apokaliptični krug* leži u činjenici da se pojam *apokaliptično* objašnjava kao *svršetak svijeta*. Taj *svršetak svijeta* može se uočiti u trećem dijelu ovog romana. Riječ je, s jedne strane, o dramatičnom svršetku jednog ciklusa u prirodi sagorjelog u požaru i, s druge strane, o svršetku jednog društvenog poretka. U lotmanovskom smislu, u ovom krugu desit će se eksplozija koja neprekidno prati različite kulturološke procese, a “trenutak eksplozije obilježen je početkom nove etape” (Lotman 1998: 24) koja će požarom u prirodi značiti i početak re(de) konstruiranja postojećih elemenata kulture, gdje su radnici bili objekti, a ne subjekti. Apokaliptični krug nosi idejnu podlogu romana: Kikićev radnik, kad duboko spozna da *onaj ko je stvorio ovo, taj isti je stvorio i ono tamo*,

tek tada može razbiti svoj začarani egzistencijalni ringišpil, dekonstruirati stari da bi konstruirao novi svijet. U vatrenom krugu, sinesteziji mirisa, boja, zvukova, strahova, ljudskih pokreta, osjeća se prirodni, sveopći poziv na de(re)konstrukciju kulture. Za razliku od prethodnih dijelova, gdje su dojmovi bili hromatični, ovaj put su u sliku zapaljenog pejzaža pod junskim nebom uključeni i mirisi gradirani po stepenu jačine: od ugodnog mirisa do vonja. Zemlja se kroz svoje životne sokove, mirise, sprema za pobunu. Priroda je simbolični ambijent društvene de(re)konstrukcije te je u “spoju ekspresionističkog izraza i socijalnog angažmana Kikić razarao pastoralnu idilu prisutnu u prvim pripovijetkama, ali je u njegovom pripovijedanju i dalje ostajala gustina i magma elementarnog doživljaja svijeta prirode, čime se apstraktnost socijalnih značenja umjetnički konkretizirala i ujednačavala” (Duraković 1998: 308). Na planu izraza, prirodna katastrofa dočarana je upotrebom ekspresivnih oblika kojima se pojačava kaos, kako onaj vanjski u prirodi, tako i onaj unutrašnji koji proživljava subjekt, što je posebno izraženo upotrebom glagola u aoristu (pripovjedački aorist) kojima se intenzivira radnja: *uhvati, diže, proneše, zasja, rastjera, prebaci, zbije, srete, načini, zafijuka, zakreka, zaprašta, zazvižda, pregrize, odruni, povali, poneše, potpali, ispeče, nanese, prestravi, obezglavi, zavitla, zajauknuše, jurnuše, izmakoše, izvališe, presrete, zajaha, popade*, te upotrebom glagola u prezentu (pripovjedački prezent): *žari, peče, prlji, kapa, curi, opječe, padaju, klupčaju, urlaju*. Zanimljiva je upotreba glagola po značenju; dominiraju oni koji znače neku promjenu, transformaciju, a od glagolskih stanja dominira aktivno glagolsko stanje, za razliku od egzistencijalističkog kruga, u kojem je dominirala upotreba pasiva, što je najbolje moglo iskazati osnovna osjećanja u tom krugu: nemoćnost, rezigniranost, uvjerenje u nepromjenjivost ljudskih sudbina i zarobljenost u eliptičnu putanju postojanja. Kikić u ovom dijelu upotrebljava i onomatopejične glagole nastale od uzvika, poput oblika *zafijuka, zakreka, zaprašta, zazvižda*, kojima se naglašava snaga govora prirode, ali i kulturološki uvjetovana eksplozija koja se prepoznaje u prostoru jezika u koji su radnici *uronjeni*. To je na zvukovnom planu posebno izraženo upotrebom strujnih suglasnika *z, f, š, ž* u kojima se mogu osjetiti procesi u prirodi, što istovremeno korespondira i s radničkim strujanjem nezadovoljstva. Pored strujnih, uočljivi su i praskavi suglasnici *k, p, d, t* kojima se želi iskazati eksplozija započeta u prirodi kao uvod u promjenu stanja u svijetu. Naglašena je upotreba glagola, poput: *uhvati, proneše, rastjera, prebaci, zbije, srete, načini*, koji ukazuju

na zahuktalu radnju u prirodi, dok se upotrebom ekspresivnih glagola *klupčati*, *urlati*, *raskrebečiti*, *crknuti*, *urlikati*, simboličkog sadržaja, naturalistički ukazuje na iskonski transformativni proces koji se obnavlja u planini. Promjenom oblika ukazuje se na mogućnost konstruiranja novog sistema: kako se u prirodi požarom rekonstruira stvara život, tako se i u društvenom smislu dekonstruiranjem starog može stvoriti novi poredak. Navedeni glagoli koji znače transformaciju i imaju pejorativno značenje, u velikoj mjeri korespondiraju s oblicima koji najbolje iskazuju preobražajne procese kroz koje prolazi Muradbegovićev *Mizantrop* ili lirski subjekt u djelu *Autoportret*, čija se *vrtohlavica*, kao i *kosi dojmovi*, uzrokovani unutrašnjim nezadovoljstvom, najbolje mogu izraziti ekspresivnim sintaksičkim postupcima. Vatrene stihija toliko je katastrofalna da se bića stalno rasparčavaju, sažimaju, pa je zato sasvim opravdana upotreba sinegdohe kao težnje ka poetizaciji proznog diskursa – od *klupčanja*, *proturanja*, *deranja*, *jahanja*, *urlikanja*, čovjek se na kraju svede samo na *veliko*, *izbuljeno*, *nedopečeno luđačko oko*, u kojem se reflektira eksplozija u kulturološkom sistemu. Susret s vatrom je zaumno, nadrealno iskustvo, alegorijski susret s paklom. Ogledanjem neba i zemlje jednog u drugome ostvaruje se potpuni sklad, savršenstvo, što je još jedno od značenja kruga kao simbola (Chevalier, J - Gheerbrant, A, 1987: 320-324). U kontekstu socrealističkog diskursa sveopće jedinstvo neba i zemlje u požaru znači da je priroda na strani poniženih i obespravljenih. Stoga i priroda učestvuje u eksploziji unutar postojećeg kulturološkog okvira. Svi trenuci, i prošlost i sadašnjost i budućnost, dramatično su se sveli u jedan trenutak, trenutak gorenja, eksplozije, trenutak sveobuhvatnog požara u kojem gori i zemaljsko i nebesko, a cijeli doživljaj svijeta je kikićevski hromatičan – *žut*, *crven*, *mrk*, *crn*. Trenuci promjene, odnosno eksplozija, vezuju se uz zazivanje i božanskog i eshatološkog, pa “izazivaju nečuvenu napetost narodnih snaga i unose dinamiku u, naizgled, nepokretne slojeve povijesti” (Lotman 1998: 25). Iako se *apsurd rađa iz sučeljavanja ljudskog poziva i bezumne tišine svijeta* (Camus 2004: 122), zadivljuje radnička ustrajnost da se razbije sistem robovanja, što se može usporediti sa Sizifovom ustrajnošću u guranju kamena uz planinu, s tim što će ustrajnost Kikićevih radnika uroditi toliko željenom promjenom sistema, dok Sizif ostaje vječni zatočenik istog kruga.

Pa mi u ušima ovako: huh, fuh, kruh, platna subota, platna subota!
A okolo gori, upječe, ciga po petama, po prstima, po vratu. Pa se
vrzlam, da u nebo mogu najvolio bih, ali Bog nije pomoćnik, druže,

nije on svakome dobar! Zašto bi gorilo ako misliš drugačije nego ja!
(*Ho-ruk*, 1952: 192)

Požar ima socijalnu konotaciju, pa je u jednom glasu stopljeno bezbroj drugih glasova, u jednom tijelu bezbroj utisaka i opet se steže obruč (opet ideja kolektiva!), ovog puta idejni – svi radnici ujedinjeni su u eksploziji de(re)konstruiranja postojećeg poretka, ali i u borbi za svoja prava. Dok u radničkim glavama onomatopejski škripi *huh*, *fuh*, *kruh*, stvorit će se novi krug – pobunjenički. Radnici sklapaju krug u borbi za svoja prava, što je iskazano u metafori prstena, stvorenog kao znak jedinstva udruženih snaga. Prema *Rječniku simbola*, neka od značenja koja se vezuju uz pojam prstena jesu ujedinjenje, savezništvo, odanost, dijeljenje zajedničke sudbine (Chevalier, J - Gheerbrant, A, 1987: 537-538). Takvo značenje može se prenijeti i na novi radnički krug stvoren nakon preživljene apokalipse. U revolucionarnom prstenu ključni pojam je riječ *drug*, koja je, po Midhatu Begiću, pored pojmova *dobrota bivanja* i *mati*, jedna od tri stukturne riječi Kikićevog pjesničkog svijeta (Begić 1998: 300).

Prsten. Obruč. Debeo, živ, sastavljen iz nenadmašivog broja dijelova, djelića, karika, beočuga i kopči. Svaki taj djelić se pomiče živ, svaka ta karika steže, svaka se kopča tijesno zakačuje jedna za drugu, zabija se kao oštar zub, upija kao sipina hvataljka u plijen, zbija čvrsti, tako čvrsto da od tog čvrstog tijesnog zbijanja pucaju dvorišni plotovi i gvozdene se pregrade uheruju. (*Ho-ruk*, 1952: 204-205)

U metafori crne guste tekućine koja asocira na benzin za pokretanje strojeva, nova crna tekućina radničkih protesta dekonstruirat će stari konstruirajući novi krug radničke sloge. U metaforičnom značenju, oni će postati nova tačka – kreator svijeta sa svojim krugom. Na taj se način razbija egzistencijalna elipsa oko Goldberga, ali se sklapa ideološki krug. U tom novom poretku iščezava sve profano što je bilo karakteristično za prvi dio romana, gdje je radničko nezadovoljstvo polako išlo ka vrhuncu, a rađa se ideja svjesne društvene angažiranosti. Tekućina je poistovjećena s vodom koja se *pokreće*, *kotrlja*, *prejahuje*, što je metafora za snagu gomile zbijene u jedan prsten (ponovo motiv kruga!). Taj živi prsten na svojstven način *razmiče se i ključa*, *uzavire*, *raste*. Radnička muka postaje krik, a glasovi lavež. Krikom i lavežom radnici će krenuti putem revolucije u gomilama koje se *klupčaju* i *vijaju*. Taj krik i lavež na zvukovnom planu najčešće su

izraženi jakom vezom između oznake i označenog, čemu u prilog govori pojačana upotreba strujnih (*z, s, ž, š, f, c, h*) i praskavih suglasnika (*p, d, b, k, t, g*), čime se želi izraziti unutrašnje radničko, ali i kosmičko nezadovoljstvo, što Kikićev socrealistički diskurs približava poetskom, već prepoznatom u njegovim pripovijetkama, ali i u bošnjačkom romanu. Poetska asocijativnost nalazi se i u naslovu romana koji je zasnovan na auditivnoj slici, uzviku, s onomatopejskom vrijednošću i dominacijom zatvorenih, tamnih vokala *o* i *u*, u kojima se na simboličan način iskazuje cijela unutrašnja tjeskoba života čovjeka i prirode u zatvorenom kapitalističkom lancu, ali i druga slika koju čini radnička odlučnost u razbijanju kapitalističkih okova. Najzad, u pojmovima *krik* i *lavež* mogu se prepoznati ekspresionistički krugovi na tragu kojih je po svom jezičkom izrazu koncipiran roman *Ho-ruk* – i krik i lavež neshvaćeni su govor odbačene individue *kosih dojmova*, Muradbegovićevog *Mizantropa*, ali i ekspresionističkog nerva u međuratnoj književnosti na južnoslavenskim prostorima. Kao sinegdoha, izdvojen iz mase poniženih, u slici podignute gomile koja vitla svojim sjekirama, može se izdvojiti i lik Dizdarevićevog Maše cjepara, čija sjekira *sijeva i juri* za pravdom, a koji, doveden u vezu s Kikićevim pilanskim radnicima, čini još jednog od likova sa društvenog ruba međuratne bosanskohercegovačke književnosti.

(DE)CONSTRUCTION OF FATEFUL GYRES OF LIFE (ON EXAMPLE OF A NOVEL *HO-RUK* BY HASAN KIKIĆ)

Summary:

This work introduces a gyre as a recurring element in a novel *Ho-ruk* by Hasan Kikić. This motif has metaphorical meaning in the novel. Through its repetition the motif of the gyre produces other aspects of the novel such as theme or mood. The motif of the gyre is seen through the postmodern concept of (de)construction. Also, this literary element, symbolizes a product of different literary movements such as Modernism, Naturalism or Social Realism.

Keywords: naturalistic gyre, existential gyre, apocalyptic gyre, re(de)construction, explosion.

BIBLIOGRAFIJA

Izvor

1. Hasan Kikić, *Ho-ruk*, “Svjetlost”, Sarajevo, 1952.

LITERATURA

1. Midhat Begić, “Kikićeva dobrota bivanja”, *Bošnjačka književnost u književnoj kritici – novija književnost, proza*, knjiga IV, “Alef”, Sarajevo, 1998.
2. Albert Camus, *Mit o Sizifu*, Biblioteka “Dani”, Sarajevo, 2004.
3. Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Rečnik simbola*, antropološka edicija (prevedeno na srpski), Nakladni zavod MH, Zagreb, 1987.
4. Enes Duraković, “Mijene i konstante Kikićevog pripovijedanja”, *Bošnjačka književnost u književnoj kritici – novija književnost, proza*, knjiga IV, “Alef”, Sarajevo, 1998.
5. Dževad Karahasan, *O jeziku i strahu*, “Connectum”, Sarajevo, 2007.
6. Marina Katnić-Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, Sarajevo, 1999.
7. Enver Kazaz, *Bošnjački roman XX vijeka*, ZORO, Zagreb-Sarajevo, 2004.
8. Dijana Hadžizukić, *Poetski diskurs u bošnjačkom romanu*, biblioteka “Bosnistika/ monografije”, Slavistički komitet, Sarajevo, 2011.
9. Jurij Lotman, *Kultura i eksplozija*, “Alfa”, Zagreb, 1998.
10. Gajo Peleš «*Tumačenje romana*», ArTresor, naklada Zagreb, 1999.
11. Elbisa Ustamujić, “Kikićeva narativna sintagma” u: *Tekst i analiza*, edicija *Istraživanja* Fakulteta humanističkih nauka u Mostaru, Mostar, 2004.

Mr. Nedžad DEDOVIĆ

SUBVERZIVNOST ROMANA *DERVIŠ I SMRT, TVRĐAVA I KRUG*

Sažetak:

Subverzivnost Selimovićevih romana ogleda se u kritici, ironizaciji i demistifikaciji neprikosnovenih autoriteta i centara moći (s naglaskom na vlast), te svih ideoloških i kanonskih sistema, njihovih promotora i zaštitnika. Cilj je razbiti iluziju o neupitnosti i nepogrešivosti svih okoštalih sistema, preispitati svaku dogmu i ideologiju i svako ukalupljeno mišljenje koje stoji na putu humaniteta i potpune slobode čovjekova mišljenja.

Elementi demistifikacije i ironizacije najsnažniji su u *Krugu* s obzirom na njihovu provokativnost, direktnost i aktuelnost. U *Krugu* je postavljena jasna paralela između religije i Partije što, osim ironije, predstavlja i početak razaranja neprikosnovenih, *svetih* pojmova, poput Partije i ideologije. Naime, subverzivne snage, predstavljene likovima Vladimirovog ujaka i Čizmića, naglašavaju jednomymlje i dogmatsku osnovu Partije, čime ona postaje samo *modificirana* religija. Roman *Krug*, posebno s aspekta njegove subverzivnosti, kreira paraobličan odnos prema modernim vremenima – vremenu komunističke Jugoslavije (takav roman Selimović je i najavio rekavši da će napisati roman o “ovom vremenu”). Naravno, *Krug* nije samo priča o tom vremenu – kao i druga dva romana, on otkriva *univerzalna* značenja i obrasce ponašanja, djelovanja i vladanja.

Romani *Tvrđava* i *Derviš i smrt* specifični su po polarizaciji *mi-
oni*, što je izuzetno značajan sociolingvistički element u okviru subverzivnosti. Upotrebom zamjenice u 3. licu množine potčinjene grupe etiketiraju one dominantne – u cilju izražavanja diferencijacije, otpora i negativnog oslikavanja kako bi se pojačala agresija prema suprotnoj, elitističkoj grupi.

Prikazivanje zloupotrebe (manipulacije) i profanizacije pozitivnih ideja, događaja i ličnosti također pripada subverzivnim elementima Selimovićevih romana (u *Krugu* se, npr, manipulira poginulim partizanima – organiziraju se svečanosti u “njihovu slavu” kako bi se promovirala Partija i njeni čelnici, nekad uzorni revolucionari – Pudar, Ninin otac – sada gaze po čistim idejama revolucije za koju su se borili).

Kritika sistema vladavine manifestira se i problematiziranjem *otuđene vlasti*, tj. velikom jazu, distanci i netrpeljivosti vladajućih struktura prema svojim podanicima, te potenciranjem nepostojanja građanskih prava (država nastoji kontrolirati i intimni život – maskiranje religioznih slava Ninih roditelja, Vladimirov ujak tek na samrti može iskazati svoju religioznost). Kompromitacija Partije i njenih čelnika jasno je prikazana pripovijedanjem o velikoj socijalnoj nejednakosti, privilegijama partijskih članova i njihove djece, progonu svih koji ukažu na negativnosti vladajuće elite, te moralnom sunovratu ideologa Partije. Paralelu moralnoj izopačenosti čuvara ideologije iz *Kruga* nalazimo u *Dervišu* – kadija Ajni-efendija usmrtio je nevinog čovjeka kako bi očuvao svoj položaj. U *Tvrđavi* su negativno prikazani nosioci vlasti – valija, kadija, kadijin pisar, narodni prvaci. Negativno oslikavanje glavnih stubova vlasti, dakle, ideologa i čelnika pravnog sistema, simbolizira potpunu moralnu deformiranost društveno-političkog sistema.

Jedno od univerzalnih obilježja svih struktura dominacije je i njihovo *samorazaranje*. Dakle, nalazimo pripadnike elite – u *Krugu* generala Petrovića i Ninu (kćer visokog partijskog dužnosnika), a u *Tvrđavi* hafiza Abdulaha Delaliju, koji jasno govore o negativnim elementima prisutnim u sistemu vlasti.

Ideološka priprema, kao element homogenizacije društvenih grupa u cilju rušenja vlasti, glavni je preduvjet za otpočinjanje značajnih društvenih promjena. Ideološke iskaze u funkciji pobune nalazimo u Nurudinovim nastupima kad se poziva na *Kur'an* kako bi svoje istomišljenike mobilizirao i podstakao na djelovanje, te u Ramizovim nastupima, u kojima govori protiv same ideje vlasti i poziva na pobunu. Pobuna je krajnji vid subverzivnog djelovanja.

Ključne riječi: subverzivnost, kritika, demistifikacija, ironija/ironizacija, ideologija, dogma, profanizacija, polarizacija *mi-oni*,

antiideološki karakter, paralelizacija religija-Partija, paraboličnost, kompromitacija vlasti, moralni krah, kontrola, samorazaranje, ideološka priprema, zajednički kognitivni modeli, pobuna.

Uvod

Otpor i sukob s autoritetom arhetipski je motiv u književnosti – počevši već od klasične tragedije i sukoba sa božanskim i njegovim zakonima na zemlji. I pobunjenici u romanima *Derviš i smrt* i *Tvrđava* dolaze u sukob s autoritetima i zakonima čija je osnova božanski princip, dok je sukob u *Krugu* ispoljen putem otpora autoritetima i zakonima čija je metafizička osnova ideologija Partije. Subverzivnost romana Meše Selimovića ogleda se upravo kroz elemente otpora autoritetima i dominantnim sistemima – napose sistemu vlasti i ideologije koja čini duhovnu ili mističnu snagu same vlasti.

Elementi subverzivnosti obuhvataju kritiku, zatim ironizaciju, razobličavanje i demistifikaciju neprikosnovenih autoriteta i centara moći (pokazujući njihove nedosljednosti i “napukline”), proklamovanih ideja, ustaljenih mišljenja, pojmova i obrazaca ponašanja, te jezičko-stilska sredstva i govorne činove kojima se u isto vrijeme vrši ideološka satanizacija same vlasti (i njenih simbola) i homogenizacija opozicionih snaga.

Subverzivnošću se nastoji, rekli bismo u skladu sa Selimovićevim umjetničkim opredjeljenjem, relativizirati i razbiti iluzija o neupitnosti i nepogrešivosti svih *okoštalih*, kanoniziranih sistema i ideja, vođa i promotora tih ideja (car, kadije, muftije, partijski čelnici...), te preispitati i demaskirati svaka dogma i ideologija koja, kao takva, sprečava ostvarenje najvažnije čovjekove misije koja ga i čini čovjekom – misije humaniteta i potpune *slobode mišljenja*.

Demistifikacija, ironizacija i kritika sistema vladavine

Elementi *demistifikacije* i *ironizacije* neprikosnovenih “istina” i ideja vrlo su izraženi u romanima *Tvrđava* i *Krug*, no može se kazati da *Krug* sadrži provokativnije i direktnije oblike demistifikacije i ironizacije koji se mogu posmatrati i u okviru jednog od osnovnih obilježja Selimovićevih romana – antiideološkoga karaktera. To je jedan od elemenata po kojem se Selimovićev roman svrstava u estetski vrijedan roman jer je takav roman “duboko antiideološki” (Kundera 1990: 19). No sva ta direktnost, aktuelnost

i provokativnost *Kruga* već je sadržana u riječima samog Selimovića koji je najavio roman o “ovom vremenu”: “Ne smijem otići a da ne ostavim svoje svjedočanstvo o ovom vremenu. (...) Pravim skice za roman sa savremenom temom” (Selimović 1988: 274). Pored *Kruga*, i druga dva romana treba posmatrati s aspekta snažne alegoričnosti (naročito izražene upravo putem subverzivnosti) prema Selimovićevom vremenu, ali i svesvremenosti.

U *Krugu* nalazimo *postavljanje paralele između Partije i religije*, što predstavlja snažnu ironizaciju autoriteta kao što je Partija, ali i početak razaranja neprikosnovenih, “svetih” autoriteta, poput Partije i ideologije. Najprije Vladimirov ujak atakuje na karakter Partije, demistificirajući, ali i ironizirajući njen dogmatski temelj budući da je za njene članove, tj. komuniste, postala isto što i religija: “(...) Vi tu partiju vidite kao **metafizičko biće, nadnaravnu** suštinu izvan i iznad čoveka. Partija vam je **zamenila Boga**. (...) Gde je ta partija? Na **nebu**? **Oprosti, sveta Partijo, za sve grehe** koje sam učinio i koje ću učiniti. Ti ćeš **moliti za oproštenje partiju** koja te pozledila. Čak nećeš ni osetiti da te pozledila. A šta da radim ja koji **ne verujem** ni u njeno **božansko** biće ni u njenu **nepogrešivost**?” (*Krug*, 39).

Paralelu s ujakovim označavanjem partijskog mišljenja nalazimo kod Čizmića – on će u svojim opservacijama ponovno aludirati na dogmatsku osnovu same Partije. Aluzivno navodi da u sistemu preovladavaju staljinisti, koji su ideologiju pretvorili u svojevrsnu religiju jer su je učinili dogmatskom, koja *ponavlja istine*. Analogijom, ako sistemom preovladavaju staljinisti (“...pod **svakim** kamenom čuči **staljinista**” – str. 59), taj je sistem staljinistički! To je još jedan u nizu elemenata koji naglašavaju provokativnu i kritičku prirodu romana *Krug*: “Oni bi (staljinisti; op. N. D) ugušili svaku **liberalniju** misao, svaku svežiju reč, i sve bi sveli na **molitvu, pet puta na dan**, i na **ponavljanje** utvrđenih istina” (str. 59). Čizmiću se u kritici dogmatskog karaktera društvenog poretka pridružuje i general Petrović: “**General** je rekao: ‘**Dogmatsko** mišljenje je **opasno** za svako društvo’ “ (str. 59). Uvođenjem *general*a kao kritičara društvenog poretka Selimović prikazuje postojanje suprotstavljenih mišljenja u “nosivim” strukturama društva.

Čizmićevi pozivi na demokratizaciju, liberalizaciju i uopće na preoblikovanje sistema, mogu se posmatrati u kontekstu sve glasnijih opozicionih mišljenja u komunističkoj Jugoslaviji. Takva se mišljenja manifestiraju djelovanjima opozicionih snaga koje zagovaraju transformaciju komunističkog društva koja bi podrazumijevala liberalnije i demokratičnije

društveno-političke odnose. Na taj aspekt ukazuje i Kazaz u svojim osvrtima na parabolni karakter Selimovićevih romana. Kazaz prikazuje djelovanje Milovana Đilasa, *jedinog pravog disidenta u titoističkom režimu*, koji u svojim teorijskim tekstovima *Anatomija jednog morala* (1953) i *Nova klasa* (1956) zagovara ideje liberalizacije komunizma, i to liberalizacije usklađene s ljevičarskim ideološkim stajalištima (Kazaz u: Lešić, Martinović 2010: 38).

Kao značajan dio otpora prema sistemu moći i dominacije pokazuje se i jedan vrlo značajan sociolingvistički element – *polarizacija mi-oni*, koja je prisutna i u diskursu potčinjenih društvenih grupa ili subverzivnih snaga. Upotrebom zamjenice u 3. licu množine potčinjene grupe etiketiraju one dominantne – kao izraz želje za diferencijacijom, otporom i negativnim oslikavanjem kako bi se pojačala agresija prema suprotnoj, elitističkoj grupi. Kao primjer može poslužiti Šabino etiketiranje *njih*: “velikaši”, “njima slonovima”, “oni iz tuđe neprijateljske zemlje”, “svod džamije” (u funkciji ironije), “ovo je drugi svijet, dalek i nerazumljiv”, “osioni ludaci”, “maloumne siledžije”, a vrhunac negativne konotacije postignut je *animalističkim alegorijama*: “zvjerinjak”, “zvijeri”, “divlje zvijeri” (Tvrđava: 32, 101-103, 245, 304). Upotrebom opreke *mi-oni* želi se stvoriti polarizacija među društvenim grupama čiji korijeni stoje u ekonomsko-političkom nesrazmjeru: “Tako se govori i piše o političkoj **eliti**, klasi koja drži **moć** u svojim rukama i kadra je donositi odluke o javnim stvarima. Uporaba zamjenice u trećem licu pokazuje kako se snažno osjeća opreka *mi/oni*, što znači svoje/tuđe (strano), poznato/nepoznato: ‘Oni’ stoje izvan kruga, **nadgledaju** život zajednice, ali ih s njom spaja jednosmjerna relacija – **odnos dominacije**” (Falski u: Lešić, Martinović, 2010: 105). Ironizacijom se kritika postavlja u umjetničke okvire, čime sam postupak poprima estetska obilježja, kao osnovni postulat književnog oblikovanja.

U romanu *Tvrđava* vrlo izražen oblik ironije pronalazimo u sceni kićenja Mula Ibrahimove pisarnice. Predmet ironije je gospodar Carevine i Božiji namjesnik. Šabo se, nakon što Mula Ibrahim i on okite pisarnicu sultanovim slikama, počinje nezaustavljivo smijati tom činu praveći od sultana grotesknu sliku. No razlozi Šabinog smijeha leže, ustvari, u njegovoj spoznaji tragedije naroda. Sultan je simbol uzroka te tragedije jer carska vlast čini nasilje nad svojim podanicima (ubijanje imama i seljaka iz Župče) i šalje ljude u besmisleni rat (pogibija Šabinih drugova na Hoćinu). Šabo ne može prihvatiti ikonografiju u cilju veličanja nepravedne i totalitarne

vlasti – pita se zašto slaviti vlast koja ubija i terorizira one koje treba štititi: “Jesmo li okitili dućan i upalili svijeće ispod šarenih zvijezda i **junačkog sultana** zato što su **ubijeni** imam i dva seljaka iz Župče (...) Ili zato što su pod Hoćinom **izginuli svi** moji drugovi?” (str. 49, 50). “Mula Ibrahim je makazama reza obojenu hartiju, isijecajući polumjesec, zvijezde, trake, lijepili smo na staklo, na prozorske okvire, gradili smo **nebeski svod** pored **gradskih nužnika**, mnoštvo **šarenih zvijezda** i šiljatih rogova naselilo je **pisarski ćumez**, a u prozor smo stavili sliku **Abdul Hamida**, s natpisom: *Neka nam te Bog poživi još dugo godina*, i sliku jednog **janjičarskog odreda** kako **veselo** odlazi u **rat**, a ispod smo napisali: *Alah nam je darovao nepobjedivu vojsku*.” (*Tvrđava*, 48).

Ironija je još izraženija upotrebom vrlo jakih suprotnosti: *nebeski svod*: *gradski nužnici*, *šarene zvijezde* : *pisarski ćumez*. Selimović suprotnostima dostiže vrhunac ironije jer presvijetlog i moćnog sultana veliča bijeda, pored *gradskih nužnika* i u *pisarskom ćumezu*! Također, ironija se treba promatrati i u širem smislu, kao atak na kult ličnosti ili “velikog vođu”, atak protiv veličanja lažnih vrijednosti putem ikonografije i velikih parola, trenda vrlo popularnog u totalitarnim društvima (čitaj: komunističkim), što čini još jedno od univerzalnih obilježja ovog romana.¹ Kreirana je maksimalno autoritativna vizualna moć koja oblikuje obrasce mišljenja i djelovanja – sultan je direktno povezan s pojmovima najvišeg reda. Također, parola “Alah nam je darovao **nepobjedivu** vojsku” ima veliku manipulativnu moć budući da prenosi poruku koja treba proizvesti duboko poštovanje, odanost, ali i mit o nadnaravnoj snazi države. Šabo demistificira tu “nepobjedivu vojsku”, odnosno mitologiju glorifikacije ratnih podviga: “Oturao sam od sebe misao što me salijetala, da sam bio u toj **nepobjedivoj** vojsci kad je **bježala** preko Dnjestra” (str. 49). Ahmet Šabo vrlo jasno demaskira *ratovanje za domovinu* – to je, zapravo, *ratovanje za neku virtualnu stvar*, za nešto što ni sami vojnici ne znaju. Tako je besmislenost postala još teža i okrutnija: “I eto, tih desetak Sarajlija, kao i hiljade drugih, osvajalo je nešto što im **nije bilo potrebno** (...) kako je **glupo** i **nepravedno** što su izginuli toliki dobri ljudi, za neku **maštariju** kojoj ni **ime ne znaš**. Šta će oni u **dalekoj** Rusiji, na **dalekom** Dnjestru?” (str. 27).

1 Na ovaj aspekt u svojim ogledima ukazuju: Angela Richter, *Pisac kao seizmograf: Status Bosne u romanima “Derviš i smrt” i “Tvrđava”* te Robert Hodel, *Funkcija mirisa u Selimovićevom romanu “Tvrđava”* (Lešić, Martinović, 2010: 32, 140).

U *Krugu* se ironizacija, koja otkriva kompromitiranost istaknutih članova društva, manifestira u likovima ideologa socijalizma, akademika i filozofa koji prisustvuju simpozijima i drže predavanja na teme poput “Socijalizam danas u svetu” (str. 221) i “Filozofija, istorija, literatura” (str. 222). Selimović je kroz lik “Roksande, žene **filozofa** Maksimovića, **ljubavnice** svih simpozijuma” (str. 218) snažno demaskirao i ironizirao akademsku zajednicu. Roksanda je “profinjeniji” oblik prostitutke koja na svakom simpoziju “ulovi” nekog filozofa, ideologa socijalizma. Roksanda je, ustvari, značajna kao simbol “prostituiranja” Partije i ideologije – “duhovnog” stuba društva. Moralnim krahom akademske zajednice društvo je osuđeno na propast.

Maskiranje Nininih roditelja predstavlja još jedan snažan način rasplinjavanja ideološke homogenosti u *Krugu*. Iz jedne slike društvenog života Nininih roditelja može se vidjeti da se njihov cjelokupan život *mora* uklapati u partijske principe, moraju se *skrivati, glumiti i maskirati* da bi ostali uzorni u “očima” Partije. Djelovanje partijske moći očituje se u samonametanju te moći – nije potrebno konstantno, vanjsko nametanje moći i pravila ponašanja: “(...) njena ženstvenost je u tome što se brine o (...) **slavama maskiranim** pod imenom rođendana” (str. 205).

Sličan primjer skrivanja religijskih uvjerenja pronalazimo i u sceni nakon smrti Janka, Vladimirovog ujaka. Ujak u oporuci zahtijeva da “sahranu obave tri sveštenika po svim **crkvenim** propisima” (str. 185). Vladimira iznenađuje ujakov potez jer nikada nije pokazivao religioznost, no ipak dolazi do mogućeg odgovora došavši do pitanja koje asocira na neslobodu i stigmatu svega onog što se ne uklapa u sistem vladajuće ideologije: “(...) Je li do smrti krio svoju pravu vjeru, je li mu bilo nezgodno da se zna njegovo pravo uvjerenje, jer je **suprotno službenom**?” (str. 192)

Iz prethodnih je primjera očito da su ironiji, podsmijehu i šali izloženi veliki autoriteti i ozbiljne teme – sultan, vojska, Partija, socijalistički savez, borba za državu, partijsko mišljenje. Osim estetske, te *provokatorske* funkcije ironije i demistifikacije, može se govoriti i o vremenskom aspektu nastanka Selimovićevih romana. Naime, govoreći o ironiji i satiri u političkom romanu, Nikola Kovač navodi da se “predstavljanje ozbiljnih stvari na šaljiv i komičan način javlja gotovo redovno u epohama vladajućeg manirizma, epohama iznevjerenih očekivanja ili istrošenih sociokulturnih obrazaca” (Kovač 2005: 198).

Kritika sistema vladavine manifestira se i problematiziranjem *otuđene vlasti*, tj. velikom jazu, distanci i netrpeljivosti vladajućih struktura prema svojim podanicima – onima za koje se “brinu” u svojim retoričkim obraćanjima. Ukazuje se, ustvari, na nesklad između stvarnih i deklarativnih ciljeva.

U *Krugu* najsnažniju kritiku koja oslikava nepravedno uređeni sistem pronalazimo kod Čizmića. Svojom kritikom, protkanom ironijom, Čizmić najprije ukazuje na privilegiranje *rukovodilačke djece* koja imaju nezasluženu podršku društvenih institucija, medija, visokih članova Partije. Naglašena je socijalna nepravda, nejednakost, iskorištavanje i zloupotrebljavanje države za ostvarivanje ličnih interesa, te moralni sunovrat najistaknutijih partijskih funkcionera koji se u svojim privelegiranim nastupima u medijima predstavljaju kao društveni uzori: “A znaš li priču, **istinitu, na žalost, o kćerki partijskog sekretara** [M.]?”

(...) – E pa taj M. ima kćerku jedinicu, **svestrani talent**. Kad ode u Englesku, piše o engleskoj drami: kad ode u Kinu, piše o maoizmu; kad ode u Indiju, piše o budizmu. **Sve zna**.

U redu. Ali kako ode (...)? - Ili s ocem, **službeno**. Ili je otac šalje. Svoje impresije objavljuje u listu ‘Odjek’ (...). E, pa taj **tatinoj kćerki** padne na um da slika. (...) **Potpredsjednik Akademije nauka i umjetnosti** dolazio je M. kući i učio gospođicu da slika. **Poslije dva mjeseca** ona organizuje **izložbu** u jednom mjestu u unutrašnjosti. Razni **savjetnici** su se lomili ko će još više usluga učiniti. Na otvorenje su došli **svi članovi CK**, a **televizija** je sve snimala. A televizija ne snima ni otvorenje izložbi najpoznatijih slikara” (str. 179). Čizmić u svom daljnjem pripovjedanju navodi da je “mlada slikarka već prvog dana **prodala sve slike-preduzećima**”, bez obzira “što mala **pojma nema** o slikarstvu” (str. 180)!

Prethodni primjer prikazuje jasnu kompromitaciju Partije i njene ideologije, što se manifestira ponašanjem intelektualnih krugova, promotora ideoloških stavova i “duhovnih” čuvara Partije. Demaskiranjem akademske elite Selimović je zaokružio kritičko oslikavanje svih društvenih slojeva koji čine Partiju (politički predstavnici, porodica, društvene institucije i udruženja) prikazujući sve njihove negativnosti.

Čizmić potencira socijalne nejednakosti i kad govori o slučaju svog oca koji je “tražio” pravdu. Nakon što je ukazao na nepravdu “socijalističkog” sistema, Čizmićev otac postaje žrtva režima – proglašen je *neprijateljem* i *reakcionarom*, što je klasični način funkcioniranja totalitarne vlasti, tj.

proglašavanje kritičara *neprijateljima*. Čizmićeva je kritika izuzetno oštra jer se direktno spominju “stubovi” sistema: “Socijalistički savez, Savez boraca, Komitet, predsjednik opštine”.

Selimović je kroz još jedan lik iz *Kruga* prikazao veliki poraz uzvišene ideje. To je Pudar – on je “od **plamena revolucije** postao **lešina** koja hoda” (str. 122), dok Ninin otac ima *čistu prošlost* ili, kako je iskazano upotrebom oksimorona – “jedan lijep leš”, te uz naglašavanje negativnog stava upotrebom vulgarizama: “Jedan istinski bivši revolucionar danas se krčka u malograđanskim **govnima**”, on je i “kentaur, **usrana** sadašnjost i novi prljav život” (str. 149, 150). Vlast i moć dehumaniziraju ljudske karaktere – paralela s Ramizovom tvrdnjom da je “**Vlast** (...) najteži **porok**. Zbog nje se ubija, zbog nje se gine, zbog nje se **gubi ljudski lik**.” (*Tvrđava*, 185). Ninin otac, “visoki **sindikalni** funkcioner”, tipičan je primjer nesklada između proklamovanog i stvarnog, zapravo, licemjerja visokih partijskih čelnika: “(...) budže, visokog sindikalnog funkcionera, koji, osim visoke plate, ima i velike dnevnice, paušalna primanja, funkcionalni dodatak, poslanički dodatak, prvoboračku premiju, popust na sve, na ljetovanje, na hotele, na vožnju, na besplatan voz, besplatnu popravku stana (...) Ali taj Ninin čalac što odra boga oca, neprestano **sere** o društvenim nepravdama, o socijalnim razlikama, o pravu radnika na politička prava, i nimalo mu ne izgleda čudno što **jedno radi, drugo govori** (...) A sve se **jebeno** vidi, ko da neko nosi trag **govana** na čistoj košulji” (str. 148-149).

Nehumani i besmisleni položaj naroda u totalitarnom sistemu nalazimo i u Šabinom govoru kod hadži-Duhotine, kada citira Ramizove riječi koje otkrivaju sudbinu naroda koji je vlast dovela do gladi, krvi, muke: “Život ovog naroda je **glad, krv, muka, bijedno tavorenje na svojoj zemlji i besmisleno umiranje na tuđoj**. Svi moji drugovi na Hoćinu su izginuli, kao **psi**, ni sami **ne znajući zašto**, i hiljade drugih jadnika isto tako. A da su se vratili, možda bi prosili, kao Muharem bajraktar” (*Tvrđava*, 91).

Značajno je naglasiti da se i unutar samih struktura dominacije čuju glasovi otpora – to su *primjeri unutrašnjeg razaranja ili samorazaranja okoštalih tvorevina*. Naime, poslije generala Petrovića iz *Kruga* i u *Tvrđavi* nailazimo na važnog člana elite koji govori o nedosljednostima sistema vlasti – to je hafiz Abdulah Delalija. On u svom džamijskom govoru ukazuje na pogrešno uređen sistem i njegov karakter. Delalija, ustvari, slijedi islamski princip “da je najveći stepen čovjekovog napora u životu **svjedočiti istinu pred moćnicima**” (hadis). Delalija potencira “naša” negativna obilježja

naglašavajući zajedničke *negativnosti*: “Kakve veze s narodom imamo? Malo, i sve manje. **Granica** se uspostavlja između nas i naroda, i preko granice šaljemo **pandure**. Ovo **nije jedna država**, mi stvaramo svoju, narod svoju. Između tih država **nema mnogo prijateljskih odnosa**. (...) **Krivica je u nama**, u našoj **oholosti**, **sebičnosti**, **bezobzirnosti**, u hiljadu **glupih navika** bez kojih ne možemo zamisliti život” (str. 251).

Demistificiranje karaktera vlasti snažno je oslikano i u *Krugu*. Vladimir demaskira svrhu održavanja ceremonija koje organizira Partija, a jedna je od takvih ceremonija i otvaranje spomen-muzeja njegovom bratu, “sinu” partije. Demaskirajući ciljeve ceremonija, dolazi do zaključka da je krajnji cilj *promocija* ili *reklama* moći same Partije: “**Partija** ne žali, partija ne voli, partija se ne seća. Partija **računa**. Partija nije ideja, već organizacija i vlast. I **mrtvi** su njena **vojska**. I **brat** je njen vojnik, sadašnji” (str. 76). Slušajući ideološke govore spoznaje da se zloupotrebljavaju i profaniziraju ideje koje propagira ideologija kojoj on pripada – “Vladimir depatetizira svakodnevni politički govor” (Đuričković u: Lagumdžija, 1986: 334). Politički referati su isprazni, prepuni otrcanih fraza, stvarajući sarkastičnu sliku od Partije i njene ideologije. Samoupravljanje, neka vrsta komunističkog oblika demokratije², gubi svoje primarno značenje i funkciju jer u društvenom poretku koji se zove *samoupravni* na sceni je želja za dominiranjem jednih nad drugima – na djelu je preobražaj komunističkog samoupravljanja u *kapitalističko* upravljanje: “Vladimiru je bliska ideja o **samoupravljanju**, o upravljanju bez posredništva. Neposredno učešće svih ljudi u organizovanju života (...) Ali se toj nadi (...) oduprlo nekoliko **sumnji** u njemu: misao o upornom ponavljanju životnih oblika, i neugasiva **žed ljudi za vlašću nad drugima**” (str. 119).

U snažnim demistifikacijskim i kritičkim okvirima *Kruga* pronalazimo i oslikavanje prisustva nacionalne netrpeljivosti u komunističkoj Jugoslaviji, zemlji *bratstva i jedinstva*. Naime, u riječima Nininog oca nalazimo obrise *rasističkog diskursa* budući da spominje ime Ismet s negativnim nacionalnim prizvukom, kako to i Nina razumijeva: “Da, i onda si našla **nekog Ismeta** – rekao je otac. – Ne smeta ti valjda to **ime**? – zaprepastila se. Do sad se divila upravo njegovoj širini. Šta je sad ovo? Zar je moguće da se **revolucionari** ne stide **nacionalne** ili **vjerske** isključivosti? Pa to je kraj uma! Valjda ti ne smeta **ime**! – ponovila je užasnuta” (str. 196).

2 “To je Marksova ideja o demokratiji, bez vlasti koju sebi prisvajaju grupe i pojedinci” (*Krug*, 119).

Samim intimnim druženjem s kritičarem režima (koji je za njenog oca i *trockista, anarhista*), Ismetom, Nina se simbolički opire dominaciji partijskog mišljenja (iako ona i aktivno učestvuje u verbalnim napadima na sistem vladavine – protestira, ukazuje na nepravdu). No vrhunac tog simboličkog otpora, “prljanja” i rušenja ideologije njenog oca, predstavlja i intimni trenutak Ismeta i Nine: “Došla je do **očeve** spavaće sobe i do **očeva** rasporemljenog **kreveta**, i pala nasatke s **mladićem**” (str. 212). Simbolički, Ismetova ideologija otpora dominaciji osvaja “teren” partijske ideologije Nininog oca.

Ideološka priprema, kao element homogenizacije društvenih grupa u cilju rušenja vlasti glavni je preduslov za otpočinjanje značajnih društvenih promjena – u slučaju *Derviša, Tvrdave i Kruga* to je promjena nepravednog i nefunkcionalnog poretka. Na značaj ideološkog djelovanja u cilju političkog djelovanja ukazuju brojni teoretičari, no navest ćemo promišljanja Jana Blommaerta koji smatra da je “ideologija potrebna za formiranje alijanse” (Blommaert 2005: 167).

U *Tvrdavi* najsnažniju ideološku pripremu ili subverzivni diskurs usmjeren protiv vladajuće aparature nalazimo u promišljanjima studenta Ramiza, “središnje ideološke ličnosti romana” (Begić u: Duraković 1998: 401): “**Upravljači nisu potrebni**, ni **vladar**, ni **država**, sve je to **nasilje**. **Dovoljni su ljudi** koji se dogovaraju o svemu, obični ljudi, koji obavljaju svoje poslove i ne žele da vladaju drugima, a ne daju da iko vlada nad njima” (str. 192). Ramizove ideje koje, kako smo vidjeli, uključuju odbacivanje bilo kakvog vida vlasti, bliske su Greenblattovoj definiciji *radikalne subverzivnosti*: “Radikalna subverzivnost se definira ne samo kao nastojanje da se osvoji postojeća vlast već i da se dovedu u pitanje sami principi na kojim je ona zasnovana” (Greenblatt u: Lešić 2002: 214).

I u *Dervišu* nalazimo ideološke iskaze u funkciji iniciranja pobune – to su prvenstveno Nurudinovi govori. Nurudinov govor u džamiji, po saznanju za ubistvo brata Haruna, vrlo je retoričan, s retoričkim obraćanjima, paralelizmima. Govor koji nosi i općeljudsku poruku. Ona je sadržana u pozivu “sinovi Ademovi” što simbolizira duboku, bratsku povezanost među svim ljudima. Naglašavanjem *mi* i *nas* ukazuje se na zajednički problem i obavezu. Tako *mi* ima izraženu *persuazivnu funkciju* – pokretačku, motivirajuću: “Sinovi **Ademovi!** (...) Nisam vas nazvao braćom, iako ste mi to više nego ikad, već sinovima Ademovim, pozivajući se na ono što je u **svima nama zajedničko**. **Ljudi** smo, i mislimo isto, naročito kad nam je

teško. (...) **I vas se tiče ovaj zločin**, jer znate: **ko ubije nedužna čovjeka, kao da je sve ljude pobio**. Sve su **nas** ubili nebrojeno puta, **braćo moja ubijena**, a užasnuti smo kad pogodi nekog ko nam je najdraži. (...) Čuvajte veze **rodbinske**, naredio je **Alah**” (str. 192). Moć riječi je ogromna jer Nurudin *govorom* u džamiji svoju ličnu tragediju pretvara u opću, zajedničku, čime je osjećaj nepravde postao još izražajniji budući da je sada dio kolektivne svijesti koja dovodi do opće optužbe i *osude*, a na kraju i pobune. Nurudin je, ustvari, u određenoj mjeri instrumentalizirao moć *Kur’ana* u cilju obračuna sa svojim protivnicima – govor aludira na *kur’anske* ajete kako bi se ujedinili stanovnici kasabe ogromnom metafizičkom snagom svetih riječi, riječi koje izazivaju strahopoštovanje i time i strogu obaveznost slijedenja. S tim u vezi, može se kazati da je individualna akcija smišljeno koordinirana da proizvede zajedničku akciju ili jedan kolektivni diskurs. Van Dijk te procese naziva *grupnom sviješću* koja se formira putem zajedničkog znanja, vjerovanja i ideologije (Van Dijk 2009: 122). Zajednička imenica “braćo” ne podrazumijeva srodnički, nego odnos međusobnog razumijevanja, a naglašavanje “našeg” i “mi” simbolizira ujedinjenost i snagu zajedništva. Kako navodi Weber, “zajednički ‘kognitivni modeli’ su zasnovani na zajedničkim uvjerenjima, pretpostavkama i očekivanjima” [Weber, J. J. u: Culperer, J; Short, M; Verdonk, P. (ur.), 1998: 115]. Krajnja je svrha takvog leksičkog izbora stvaranje čvrste, homogene zajednice koja će imati potencijal djelovanja protiv vladajućih struktura. Riječ je (ali i u Ramizovom, kadijinom i Zafranjinom govoru) o “strateškoj” upotrebi jezika – orijentiran prema uspješnosti i uvjeravanjem ljudi da učine određene stvari (Habermas, 1984, 1987).

Pobuna predstavlja krajnji oblik subverzivnog djelovanja i potpunog urušavanja sistema dominacije. Pobuna se očituje kroz nekoliko elemenata; jedan od njih je *uklanjanje simbola* i “nosivih stubova” vlasti – ubistvo kadije i protjerivanje muselima (*Derviš i smrt*), zatim ubistvo Avdage i premještanje kadije i Zafranije (u *Tvrđavi*, po nalogu bogatog Šehage Soče, koji nije dio sistema vlasti, ali svojom ekonomskom snagom ima veliki utjecaj na taj sistem). Drugi je oblik pobune *građanski neposluh* koji je prikazan činom seljaka iz Župče kada se dvaput odupru davanju ratne pomoći – u *Tvrđavi*, te u *Dervišu* kada hadži-Sinanudin odbija dati *seferi-imdadije* i zbog toga je izložen muselimovom pritisku.

Na kraju, pokazat ćemo da je Selimović izrazito negativno oslikao (fizički, psihološki, moralno) sve likove koji pripadaju sistemu vlasti. Tako

je muftija *antiohijska koza, izmučena i žuta, ugojen, balzamovan, bezbojan i zbrčkan, obuzet čamom i dosadom*. Kadija (iz *Derviša*) poslao je u smrt nevinog čovjeka (Haruna), instrumentalizira Svetu knjigu kako bi skrio ovaj svoj teški grijeh, on je *požutio, beskrvan, prozirnog lica, tankih usana, uskih ramena, ispran, krhak, voda teče u njegovim žilama*. Alihodža ga naziva *tetkom* i traži da mu *da kadinicu za ženu!* Kadija (iz *Tvrđave*) *prestrašen* je i *zadužen*. Defterdar *liči na staru ženu, mlitavim rukama steže Nurudinu omču oko vrata*. Džemal Zafranija je *kratkovidan*, oportunist i ulizica – *on se savija prije dodira; nema svoga oblika, prilagođava se sudu u koji ga naspu; ništa mu nije gadno ako mu je korisno; ljubavnik haznadara Fejze zato što je htio da ima moćnog zaštitnika i da se oženi njegovom kćerkom mirazušom*. Ninin otac – licemjer (jedno govori a drugo radi), njegove *ljudske snage su zaista beznačajne*. Valija je veliki rasipnik – *dužan Šehagi sto kesa dukata*.

SUBVERSIVENESS OF NOVELS *DERVISH AND DEATH*, *FORTRESS, AND CIRCLE*

Summary:

Subversiveness of Selimović's novels is reflected in criticism, irony and demystification of authorities and power centers (with emphasis on government), and all ideological and canonical systems, their promoters and protectors. The aim is to break the illusion of unquestionableness and infallibleness of all *ossified* system, revisit any dogma and ideology and any stereotyped thinking that stands in the way of humanity and freedom of opinion.

Elements of demystification and irony are the strongest in *Circle* (*Krug*) with respect to their provocation, directness and actuality. There is a clear parallel between religion and the Party in this novel, and along with irony it is the beginning of the destruction of inviolable, "sacred" concepts such as Party and ideology. Specifically, the subversive elements presented through characters of Vladimir's uncle Janko and Čizmić emphasize close-mindedness and dogmatic basis of the Party that is just a modified religion. Novel *Circle*, especially in view of its subversiveness, creates a parabolic relation to modern times – the time of communist Yugoslavia (Selimović

had announced such a novel saying that he would write a novel about “this time”). Of course, *Circle* is not just a story about that time – as well as two other novels it reveals universal meanings and patterns of behavior, actions and governance.

Novels *Fortress* (*Tvrđava*) and *Dervish and the Death* (*Derviš i smrt*) are specific to *polarization we-they*, which is an extremely important sociolinguistic element in the concept of subversiveness. The usage of pronouns in the third person plural means that subordinate groups label the dominant ones – in order to express their differentiation, resistance and negative attitude. The ultimate aim is to enhance aggression towards the opposite, elitist group.

Displaying abuse (manipulation) and profanity of positive ideas, events and characters, belongs to subversive elements of Selimović's novels (in *Circle*, for instance, there is manipulation with the fallen partisans – festivities are organized in the “name of their glory” to promote the Party and its leaders; former exemplary revolutionaries are now *treading* on pure ideas of the revolution for which they fought – Pudar, Nina's father).

Criticism of governance is manifested in alienated authority – i.e. in the large gap, distance and hostility of the ruling structures towards citizens, and emphasizing the lack of civil rights (religious festivities are masked by Nina's parents, Vladimir's uncle only on his deathbed may express his religiosity). Discredit of the Party and its leaders is made clear in storytelling about the great social inequality, privilege of party members and their children, the persecution of those who point out the negative aspects of the ruling elite, and the decline of morality of Party ideologues. The parallel of moral depravity of guards of ideology in *Circle* is presented in *Dervish and Death* – kadi Ajni-efendi organized execution of an innocent man in order to preserve his position of a kadi. *Fortress* reveals negatively displayed power holders – the vali, the kadi, kadi's scribe, and respectable persons in the society (very close to the government). Negative presenting of the *main pillars* of government, therefore ideologues and leaders of the legal system, symbolizes the utter moral deformity of socio-political system.

One of the universal features of all structures of domination is their self-destruction. Thus, the members of elite society – in *Circle* – general Petrović and Nina (high official's daughter), and hafez Abdulah Delalija in *Fortress*, clearly talk about the negative elements present in the system of government.

Ideological preparation, as an element of the homogenization of social groups in order to organize fall of a government, is the main precondition for the commencement of significant social changes. Ideological statements in the function of rebellion are presented in Nurudin's performances, a reference to *The Qur'an* in order to mobilize and encourage to act his sympathizers, and in Ramiz's appearances where he speaks against the idea of government and calls for rebellion. Rebellion is the ultimate form of subversive activities.

Keywords: subversiveness, criticism, demystification, irony, ideology, dogma, profanity, polarization *we-they*, antiideological character, parallelization *religion-Party*, parabolic character, discreditable government, moral crash, control, self-destruction, the ideological preparation, common cognitive models, rebellion.

Literatura

Primarni izvori:

- Selimović, Meša (1997), *Tvrđava*, "Preporod", Sarajevo.
- Selimović, Meša (2004), *Derviš i smrt*, "Civitas", Sarajevo.
- Selimović, Meša (1986) *Krug*, Beograd, BIGZ.

Sekundarni izvori:

- Blommaert, Jan (2005), *Discourse*, "Cambridge University Press", Cambridge.
- Đuričković, Dejan (1986), *Opasnosti Kruga* u: Lagumdžija, Razija (ur.), *Djelo Meše Selimovića u književnoj kritici*, "Oslobođenje", Sarajevo, 332-338.
- Falski, Maciej (2010), "O nemogućnosti bijega od političkog: Sudbina Selimovićevih likova" u: Lešić, Zdenko; Martinović, Juraj (ur.), *Zbornik radova s Međunarodnog naučnog skupa "Književno djelo Meše Selimovića"*, ANUBIH, Sarajevo, 95-107.
- Greenblatt, Stephen (2002), "Radikalna subverzivnost" u: Lešić, Zdenko, *Nova čitanja: poststrukturalistička čitanka*, "Buybook", Sarajevo, 214.
- Habermas, Jürgen (1984), *The Theory of Communicative Action, Vol. 2: Lifeworld and Systems*, "Heinemann", London.

- Kazaz, Enver (2010), "Mrvljenje identiteta u *Dervišu i smrti* Meše Selimovića" u: Lešić, Zdenko; Martinović, Juraj (ur.): *Zbornik radova s Međunarodnog naučnog skupa "Književno djelo Meše Selimovića"*, ANUBIH, Sarajevo, 35-49.
- Kundera, Milan (1990), *Umjetnost romana*, "Veselin Masleša"-
"Svjetlost", Sarajevo
- Selimović, Meša (1988), *Pisci, mišljenja i razgovori*, BIGZ, Beograd.
- Van Dijk, T. A (2009), *Society and Discourse – How Social Contexts Influence Text and Talk*, "Cambridge University Press", New York.
- Weber, J. J (1998), "Three models of power in David Mamet's *Oleanna*" u: Culperer, J; Short, M; Verdonk, P (ur.), *Exploring the language of Drama*, "Routledge", London, New York, 112-127.

Emza ČELEBIĆ-MARIĆ

**UTJECAJ PORODICE NA FORMIRANJE LIČNOSTI
PROTAGONISTE DJELA *LOVAC U ŽITU*, AUTORA J. D.
SALINGERA**

Sažetak:

Lovac u žitu, djelo američkog pisca Jeroma Davida Salingera, detaljno opisuje sazrijevanje 17-godišnjeg protagoniste Holdena Caulfielda, te njegov odnos sa članovima porodice, koji predstavlja esencijalnu ulogu u njegovom životu, te formiranju njegove ličnosti općenito. Svrha ovog rada je da se naglasi važnost zdrave komunikacije i odnosa između roditelja i djece, posmatran iz ugla protagoniste.

Ključne riječi: *Lovac u žitu*, Jerome David Salinger, adolescent, protagonist, ličnost, porodica, identitet, Holden.

Jedan od popularnijih modernista američke književnosti, Jerome David Salinger, koji je napisao hit knjigu *Lovac u žitu* (*The Catcher in the Rye*), obuhvata različite teme, poput zrelosti, usamljenosti, intimnosti, laži i dr. Jedna od tema ovog djela je i porodica, čiju sudbinu prati tok cijelog romana. Porodica predstavlja jako bitan segment u životu individue, pogotovo ako je ta individua u svojim "osjetljivim godinama" ili adolescent. Htjeli mi to priznati ili ne, ali način, odnosno okruženje u kojem smo odrasli oblikuje nas, definira, pa čak ima i intenzivan utjecaj na naš psihološki razvoj. "Razvoj ličnosti predstavlja razvoj ega, a on je podložan socijalnim i historijskim utjecajima" (Fulgosi 1997: 138).

"Važno je konstatirati da su za prebrođavanje puberteta individualni faktori kao ličnost, obiteljska pozadina i kognitivna sposobnost značajniji od spola" (Hwang i Nilsson 1950: 266).

Protagonist ove knjige je Holden Caulfield, 17-godišnjak čiji život na prvi pogled izgleda idealno. Odrastao je u domu dobrostojećih roditelja

i pohađa privatnu srednju školu “Pencey Prep” u Pennsylvaniji. Ima još dva brata i sestru, kojima su roditelji sve omogućili. Polagano upoznajemo Holdena kao osobu kroz njegovo odrastanje, spoznaju i sazrijevanje u jako kratkom periodu buntovništva. Ustvari, uviđamo problem odnosa članova porodice i protagoniste. “Moj otac je, međutim prilično bogat. Ne znam koliko love mlati – o tome nije nikad govorio sa mnom – ali, mislim, prilično mnogo” (Salinger 2004: 135).

Roditelji nerijetko griješe želeći udovoljiti djeci i priuštiti im sve što im treba, pa čak i previše. U tom slučaju djeca iskorištavaju roditelje i porodične vrijednosti počinju nestajati. “Rousseauovim riječima, ako djetetu pružimo sve što želi, to je siguran put da ga unesrećimo” (Vukasović 1999: 264).

Zbog nedostatka vremena, jer roditelji jako puno rade, djeca, pogotovo adolescenti, u trenucima krize identiteta ostaju zatočeni sami, bez osjećaja da se imaju kome okrenuti, osim svojim vršnjacima, ako trebaju riješiti neke probleme. Roditelji im postanu toliko nedostižni da im se, jednostavno, ne žele približiti i podijeliti sve što im leži na srcu. Najveća greška roditelja i djece je što se u pojedinim problemima ne uspijevaju zbližiti i riješiti zajedničkim snagama taj problem, već se djeca pribojavaju straha od razočarenja i kritika. “Neki ljudi gube *dane* tražeći ono što su izgubili. Meni se čini da nikad nisam posjedovao ništa za čim bih, ako to izgubim, mnogo žalio. Možda sam zbog toga takva djelomična kukavica” (Salinger 2004: 114). “Ključ pozitivnog rješenja mladenačke krize ostvaruje se interakcijom sa drugima, kako s vršnjacima, tako i s odraslima. Druge osobe funkcioniraju kao ogledalo koje tinejdžeru prenosi potrebnu informaciju za postizanje stabilne slike onoga ko on jeste ili bi trebao biti. Samoosjećanje, samopouzdanje oblikuju se preko reakcija drugih” (Hwang i Nilsson 1950: 266).

Holden je jako vezan za svoju braću i sestru, pogotovo za mlađeg brata Allieja, za koga smatra da je najpametnije i najsmirenije ridokoso biće koje poznaje. Nažalost, život nije lijep i ideal koji je prividan, traje vrlo kratko i rasipa se kao kula od karata. Allie se razbolijeva i umire od leukemije. Njegova smrt ostavlja neizbrisiv trag ne samo na Holdenu nego na cijeloj porodici. “Svi ti posjetioci mogli su se zavući u svoje automobile, uključiti radio, onda se odvesti na neko ugodno mjesto na večeru – svi osim Allieja. Ta misao bila je prosto nepodnošljiva” (Salinger 2004: 192).

Roditelji postaju očajni, nervozni i bezvoljni zbog gubitka. Počinju se pitati zašto se to njima dešava. Gubitak bliske osobe u osjetljivim godinama ostavlja ranu koja ne zacjeljuje. Adolescentske godine, koje predstavljaju lavinu pomiješanih emocija koje je jako teško definirati i preusmjeriti, dovode do pojave buntovništva ili agresivne reakcije na trenutne osjećaje, pogotovo ako je ta osoba muškog roda jer je u psihologiji poznato da su muškarci agresivniji od žena baš iz razloga što nemaju adekvatan "ispušni ventil", odnosno ne rješavaju se nakupljene negativne energije koja može biti jako pogubna, ako se ne reagira na vrijeme.

*"Adolescenti u potpunosti razumiju prirodu smrti i zadržavaju kontakt s umrlim preko predmeta, kroz razgovor ili razmišljanje o umrlome. Ukoliko su s umrlim bili u sukobima, često ih muči osjećaj krivnje i samooptuživanja. Obuzima ih osjećaj besmisla i potreba za osvetom. Znaju biti agresivni, pa razbijaju stvari ili udaraju ljude oko sebe, osjećaju gubitak kontrole u životu i gube samopoštovanje. Često preuzimaju ulogu odrasle osobe u obitelji."*¹

Na taj način Holden, koji u tom momentu ne vidi život kao nešto lijepo već kao nešto jako frustrirajuće i nekorektno, počinje osjećati sebe kao sićušnog i bespomoćnog, jer nije u stanju promijeniti slijed okolnosti. Jedini način da se riješi nakupljene negativne energije je da "okrene drugu stranu" u svom životu, onu goru, i da ide dalje jer ne vidi svrhu da se nastavi ponašati po pravilima ne bi li mu se desilo nešto lijepo. Postaje buntovnik, odnosno zanemaruje školu i zapušta svoje uljudno ponašanje, te biva izbačen iz škole. "Siguran sam da u životu niste vidjeli većeg lažljivca od mene. Upravo je strašno koliko lažem" (Salinger 2004: 24).

"Djevojčice i dječaci napuštaju dječije oblike ponašanja i počinju se ophoditi kao odrasle osobe. Pojavljuju se konfliktne situacije i mladenački bunt" (Vukasović 1999: 223-224).

Nakon izbacivanja iz škole shvata da se ne može tek tako vratiti kući jer će naići na nerazumijevanje i sukob s roditeljima, koji su i sami puni tjeskobe, gorčine i praznine zbog gubitka djeteta i svaki drugi problem u poređenju s trenutnim predstavlja im opterećenje koje im ne treba u životu i koje, jednostavno, moraju zanemariti kako bi zdravo funkcionirali. Potreban mu je neko s kim može razgovarati, pa mu pada na pamet mlađa sestra Phoebe, barem da joj čuje glas preko telefona. Međutim, odustaje zbog same

1 <http://www.oc-bbz.hr>.

pomisli da će mu se roditelji javiti na telefon. “Obiteljski odnosi se tijekom adolescencije mijenjaju i imaju značajan utjecaj na različita područja razvoja mladih, kao što su to, npr, razvoj neovisnosti, samopoštovanja, individualne patologije, problematičnih ponašanja i dr” (Lacković-Grgin 2006: 103).

Odlazi u Manhattan i plaća sebi hotelsku sobu, kako bi izbjegao odlazak kući. U tih nekoliko noći koje je proveo tamarajući gradom sreće poznata i nepoznata lica, uviđa da ljudi mogu biti bezobzirni, pa čak i zli. Upada u različite nezgode zbog kojih biva čak i pretučen. Surova stvarnost koju dosad nije vidio odigrava se pred njegovim očima i to ga uistinu traumatizira. Sama pomisao da sam prolazi kroz to dodatno ga uznemirava. “New York je jeziv kad se u njemu u kasno doba noći neko glasno smije na ulici. Čuje se na milje daleko. To uvijek djeluje na čovjeka tako da se osjeti strahovito potišten i osamljen” (Salinger 2004: 103).

Svakojake mu misli prolaze kroz glavu, naročito pomisao da je propali slučaj, odnosno da je tup, jer su i Allie i Phoebe uzorna djeca, a on je propalica. Razočarenja prolaze kroz glavu pomiješana s osjećajem samoće. “Odabirom negativnog identiteta, parafrizirajući Eriksona, mlada osoba radije u očima svojih roditelja postaje loš sin/kćerka negoli niko i ništa” (Lacković-Grgin 2006: 133).

Holden osjeća poriv da se vidi sa svojom sestrom. Odlazi u njenu školu i ostavlja joj poruku da se nađu. Međutim, ona dolazi sa spakovanim koferima kako bi išla s njim. Ovdje možemo vidjeti porodičnu sponu koja vlada između brata i sestre. Čeznja da budu zajedno, bez obzira na posljedice i razloge bijega. “Znaš li onu pjesmu *Ako neko ulovi nekoga dok kroz žito ide*? Želio bih... To ide ovako: *Ako neko sretne nekoga dok kroz žito ide*, rekla je Phoebe. Imala je, međutim, pravo. Tekst doista glasi: *Ako neko sretne nekoga dok kroz žito ide*. Tada to, međutim, nisam znao” (Salinger 2004: 212-213).

Iako dođe do svađe, jer Holden ne želi stavljati sestru u situaciju u kojoj se on trenutno nalazi, odlučuje s njom otići u zoološki vrt i na vrtuljak. Ovo su trenuci njegove iskonske i iskrene sreće, ispunjenja i ostvarenja svih njegovih snova. Zatočen u trenutku sreće s najdražom osobom, koja je također sretna i uživa u životu punim plućima. Javlja se pomalo i osjećaj žaljenja što on ne može osjetiti takav osjećaj slobode i bezbrižnosti, a u isto vrijeme radost što neko tako blizak njemu prenosi pozitivnu energiju na njega. “Vraški je malo nedostajalo, pa da počnem klicati, tako sam se osjećao sretan, ako već želite znati istinu. Ne znam zašto. Jednostavno,

zato što je izgledala tako fantastično *lijepo* dok je onako obilazila okolo i naokolo, u onom svom plavom kaputu. Bože, da ste barem mogli biti tamo!” (Salinger 2004: 259)

Holdenova životna priča ukazuje na problem zanemarivanja adolescentnih nedaća, a što u krajnjem ishodu može rezultirati potpunim otuđenjem, pa čak i samouništenjem mladog bića.

Zaključak: Nakon analize protagoniste djela *Lovac u žitu* autora J. D. Salinger možemo zaključiti da porodica igra ključnu ulogu u zdravom sazrijevanju jedne ličnosti, a pogotovo adolescenta koji se nalazi na prekretnici između djeteta i odrasloga, te da roditelji **moraju** komunicirati sa djecom kako bi održali zdrav odnos.

INFLUENCE OF THE FAMILY ON THE SHAPING OF THE PROTAGONIST’S CHARACTER IN THE WORK *THE CATCHER IN THE RYE*, BY J. D. SALINGER

Summary:

The Catcher in the Rye, written by an American writer Jerome David Salinger, describes in detail maturing of the 17-year old protagonist Holden Caulfield, and his relationship with family members, representing the essential role in his life and generally shaping of his character. The purpose of this paper is to emphasize the importance of healthy communication and relationship between parents and children, taken from the protagonist’s point of view.

Key words: *The Catcher in the Rye*, Jerome David Salinger, adolescent, protagonist, character, family, identity, Holden.

IZVOR:

Salinger, Jerome David (2004): *Lovac u žitu*, ABC Naklada, Zagreb

LITERATURA:

1. Fulgosi, Ante (1997): *Psihologija ličnosti, Teorija istraživanja*, “Školska knjiga”, Zagreb.

2. Hwang Philip, Nilsson Bjorn (1950): *Razvojna psihologija od fetusa do odraslog*, Filozofski fakultet, Sarajevo.
3. Kendall, P. C (2000): *Child and Adolescent therapy-cognitive-behavioral procedures*, "The Guilford Press", New York.
4. Lacković-Grgin Katica (2006): *Psihologija adolescencije*, "Slap", Jastrebarsko.
5. Vukasović, Ante (1999): *Obitelj – vrelo i nositeljica života*, Hrvatski katolički zbor "Mi", Zagreb.
6. Vulić-Prtorić, A (2007): *Depresivnost u djece i adolescenata*, "Slap", Jastrebarsko.
7. Zucherman Itković, Z (2007): *Moć i snaga obitelji*, Zadar, Grad Zadar.

INTERNETSKI IZVORI:

- www.oc-bbz.hr
- www.scribd.com
- www.psihologija.autentik.net

Mr. Amina ARNAUTOVIĆ

DISCOURSES IN *THE YELLOW WALLPAPER* AND THEIR CONTRIBUTION TO THE NARRATOR'S INSANITY

Abstract:

In her fictional short story *The Yellow Wallpaper*, which is much autobiographical, Charlotte Perkins Gilman dramatizes the traumatic experience of her nervous breakdown after the birth of her daughter. The cure for her postpartum depression prescribed by the prominent physician Dr. S. Weir Mitchell was to rest and do nothing. Adhering rigidly to Dr. Mitchell's advice for months resulted in Gilman's perpetually worsening state. Luckily, Gilman managed to escape total insanity, something which the narrator of her story didn't do. One of the purposes of writing this short story was to convince Dr. Mitchell of his mistakes. Instead of attributing the narrator's ultimate madness purely to Dr. Mitchell's methods of treatment, I believe her madness is also attributable to the bounds and restrictions of the numerous different, specifically Victorian, discourses in *The Yellow Wallpaper*, which are analyzed in the following essay.

Key words: autobiography, postpartum depression, Dr. S. Weir Mitchell's Rest Cure, discourse, Victorian discourse, discursive structures surrounding *hysteria*, discourse of *authority*, the discourse relating to the *wallpaper*, insanity.

1.0 Introduction

It seems plausible to maintain that all works of fiction are to some extent autobiographies in the sense that all authors draw, to varying degrees, on their stock of past experiences and lifetime impressions in order to create their fictional texts. In this regard then, Charlotte Perkins Gilman's

fictional short story *The Yellow Wallpaper*, is very *much* autobiographical, in so much as it strikingly closely parallels a traumatic experience of Gilman's; an experience which was to profoundly mark the rest of her life. This experience, which Gilman dramatized in *The Yellow Wallpaper*, was that of her nervous breakdown after the birth of her daughter Katherine. As a result of her breakdown, Gilman consulted the prominent physician Dr. S. Weir Mitchell, who diagnosed her as suffering from "a variation of 'nervous prostration' or 'neurasthenia'" (Bak 1994: 39), which "might today be diagnosed as postpartum depression" (Norton 1985: 1146). The cure for this condition prescribed by Mitchell, and many other nineteenth-century physicians including Freud, was simply: rest. Gilman was admitted to Dr. Mitchell's Rest Cure regimen in Philadelphia where she was locked away in his sanatorium for a month. She was put to bed and kept there, having strict isolation enforced upon her. On her discharge from the sanatorium, Gilman was, as she puts it in her autobiography, *The Living of Charlotte Perkins Gilman*, advised to "live as domestic a life as possible" (1935: 96). This entailed limiting her intellectual stimulation to two hours a day, having her child with her at all times, and being forbidden to touch "pen, brush or pencil" (ibid: 96) ever again. Gilman managed to adhere rigidly to Dr. Mitchell's advice for months. However, the result thereof was that she "came perilously near to losing [her] mind" (ibid: 96). The devastating experience of being on the brink of insanity motivated Gilman to write *The Yellow Wallpaper*. The story, Gilman argues, was written "with a purpose", viz. that of convincing Dr. Mitchell of "the error of his ways" (ibid: 121).

In the light of the above, there is no doubt that Gilman believed Mitchell's Rest Cure to be potentially disastrous. Despite the fact that Gilman was fortunate enough to maintain her sanity, she never really "made full recovery" (ibid: 98). The narrator gives a journalistic account of what Gilman's own fate might have been, if she had continued to follow the advice of Dr. S. Mitchell whose treatment the narrator's husband/physician, John, subscribes to. Under John's care, the narrator's state of health gradually deteriorates, ultimately resulting in insanity.

It is clear that what Gilman implicates as being the reason for the narrator's perpetually worsening state and her ultimate insanity are the methods of Dr. Mitchell as adopted by the narrator's husband/physician. However, to believe that Dr. Mitchell's methods of treatment *alone* are the

reason for the narrator's progressive insanity is to take an over-simplified view of the situation. Although the deficient and defective Rest Cure *could* arguably be regarded as the most tangible, overt and primary cause of the narrator's declining mental health, it is nevertheless only a part of a more complex reason. Instead of attributing the narrator's ultimate madness purely to Dr. Mitchell's methods of treatment, I believe her madness is also attributable to the bounds and restrictions of the numerous specifically Victorian discourses in *The Yellow Wallpaper*. Therefore, the aim of this essay is to detail the prevalent discourses of the time at play in *The Yellow Wallpaper*, exemplifying the way in which they combine and contribute to the degeneration of the narrator's condition and her ultimate decline into madness.

At this stage, having merely mentioned the term "discourse", I feel that it is necessary to briefly explain the notion and the way I intend to use and apply it in my essay. To define discourse is, however, a rather complex task because it has so many various definitions and applications and is "used in an amalgam of meanings" (Mills 1997:8). Nevertheless, for the purpose of this paper, I am solely concerned with discourse in the Foucauldian sense of the word. Thus, discourse, in terms of the work of Michael Foucault, can be defined as a preconceived notion or assumption, or as Mills puts it, "a set of sanctioned statements which have some institutionalised force, which means that they have a profound influence on the way that individuals act and think" (ibid: 62). Moreover, Mills observes that "texts are not determined by one discourse alone [...]; there may be several different discourses at work in the construction of a particular text" (ibid: 100). Consequently, in this paper I intend to focus on *three* of the "several different discourses at work" in *The Yellow Wallpaper*, systematically dedicating a chapter to each discourse in turn.

The first chapter will discuss the discursive structures surrounding *hysteria* and the treatment thereof. The second chapter will deal with the discourse of *authority* (i.e. that of Victorian males and medical professionals), and the final chapter will be dedicated to the discourse relating to the actual *wallpaper*. In all three chapters, the discourses will be related to the adverse effect they have on the narrator's health and their ultimate contribution to her insanity.

2.0 The Hysterical Woman

It goes without saying that a patient cannot make any progress towards recovery if the methods of treatment are deficient and defective, which the methods of Dr. Weir Mitchell's regimen (employed by the narrator's husband/physician John in treating her) certainly are. Therefore, as mentioned in the introduction, they obviously play a major role in contributing to the deterioration of the narrator's health. These methods include the narrator's being confined by her husband/physician to the isolation of a room with "revolting", "faded", "unclean yellow wallpaper" (Gilman 1993: 32); where "the windows are barred" (ibid: 32) and where there is a "gate at the head of the stairs" (ibid: 33). Furthermore, John's treatment includes restricting her from "society and stimulus" (ibid: 30), not allowing her to "write a word" (ibid: 32), and setting out for her "a schedule prescription for each hour of the day" (ibid: 31). Moreover, he prescribes "journeys, and air, and exercise" (ibid: 30), forbidding her "to work" (ibid: 30), "and instructing her to sleep all she can" (ibid: 42). The rest, restrictions and isolation which constitute this treatment seem ludicrous these days. However, sound, effective methods for the treatment of the narrator's illness could not possibly have been developed when there was such extreme prejudice and lack of understanding surrounding her condition.

The illness which the narrator in *The Yellow Wallpaper* is seen to be suffering from is hysteria; a term broadly used by nineteenth-century physicians to encompass a variety of illnesses, such as what today might be diagnosed as neurasthenia, hypochondria, depression, conversion reaction, and ambulatory schizophrenia. Hysteria was, according to Smith-Rosenberg, defined by pioneer specialists as "a legitimate disease entity, and the hysterical woman as sick" (Smith-Rosenberg 1993: 86). Yet at the same time, due to the "baffling and elusive nature" of this "characteristically female" (ibid: 78) disease and the fact that "[female] patients did not function as women were expected to function" (ibid: 84), there was a great deal of skepticism, sarcasm, prejudice and ambivalence surrounding hysteria. These attitudes and opinions were perpetuated by the medical profession and laymen alike, thereby developing a discursive structure surrounding hysteria. As Smith-Rosenberg puts it: "many doctors – and indeed a significant proportion of society at large – tended to be caustic, if not punitive towards the hysterical woman" (ibid: 84). The result of these opinions relating to hysteria was, according to Smith-Rosenberg, that "a hysterical female character gradually

began to emerge in the nineteenth-century medical literature, one based on interpretations of mood and personality rather than on discrete physical symptoms” (ibid: 84). The hysterical woman was generally considered to be egocentric, self-pitying, morally weak, and lacking will power. These characteristics were regarded as serving the needs of hysterical women to express certain feelings such as “malaise, discontent, anger or pain” (ibid: 78). Moreover, hysterical women were believed to be attempting to avoid their traditional female roles and responsibilities. They were, in fact, viewed essentially as “children, and ill-behaved, difficult children at that” (ibid: 88), rather than adults in dire need of medical attention, care and support.

Yet, in the nineteenth century, skeptical and prejudiced views surrounded not only woman’s *character* but also her *anatomy*. Women were considered to be more susceptible to hysteria than men because of their anatomical inferiority. Doctors were of the opinion that women had thinner blood than men, resulting in nutritional deficiencies in the nervous system and thus “an inability to store nervous energy – a weakness [...] women share[d] with children” (ibid: 88). Yet, regardless of whether hysteria was seen to be “rooted in woman’s very nature” (ibid: 88), or in her anatomical make-up, or even in her sexual activity, it was not viewed, in effect, as a “*real*” disease.

The above attitudes and notions regarding hysteria are echoed throughout *The Yellow Wallpaper*. The fact that hysteria was neither viewed as a genuine nor serious illness is exemplified by the narrator when she makes the following observation about her husband/physician: “John is practical in the extreme [...] and he scoffs openly at any talk of things not to be felt and seen and put down in figures. You see, he does not believe I am sick!” (Gilman 1993: 29). And thus it is clear from the beginning of the story that John is, due to the discourses regarding hysteria, unwilling and unable to take his wife’s condition seriously. Her condition lacks usual or typical “disease characteristics” (Smith-Rosenberg 1993: 85) and thus John continues, throughout the course of the story, to refer to his wife’s illness as merely “excited fancies” (Gilman 1993: 34), “silly fancies” (ibid: 39), and “a false and foolish fancy” (ibid: 41) which does not pose “any danger” (ibid: 40). In accordance with the attitudes and notions regarding hysteria (as discussed above), he undermines the severity and authenticity of his wife’s illness, attributing it to being a result of her character and disposition – an attitude which is best exemplified by his

following statement: "Bless her little heart! She shall be as sick as she pleases!" (ibid: 41).

However, it is not only *he* that is governed by the discursive approach to hysteria. The narrator also plays a part in maintaining and adhering to these attitudes and thus, in a similar way to her husband she attempts to convince herself that she is not really sick. Completely denying the severity of her condition and highlighting the prevalent discourse of the era, she exclaims: "I am glad my case is not serious!" (ibid: 33).

In conclusion, Mitchell's inadequate methods of treatment were established in the context of the discursive structures surrounding hysteria, i.e. based on the notions and assumptions pertaining to the illness. Since hysteria was not regarded as a "real" disease, the narrator's condition is not taken seriously; in fact, it is largely ignored, both by the narrator and much more so by John. Obviously, if John was not governed by the discourses of the time but considered his wife to be genuinely sick, his prescription would have included other things than already necessary, life-giving elements for every living human being, such as exercise, food, and fresh air. Moreover, it is impossible to provide the care and support necessary for the treatment of *any* illness, unless the patient in question is acknowledged as being sick and the illness as being genuine. Therefore, due to the fact that the narrator's condition is not acknowledged as serious, her health is not only hindered from improving, but actually aggravated. Hence, in this way the discourse regarding hysteria contributes to her decline in health and ultimately to her madness.

3.0 The Authoritative Male and Physician

The second discourse in *The Yellow Wallpaper* which also is a contributing factor in the decline of the narrator's mental health is that of *authority*. By authority I mean that which the narrator's husband/ physician, John, commands in the sense of two of the three definitions of the word in *The Concise Oxford Dictionary*. Firstly, "the power or right to give orders and enforce obedience" and, secondly, "the power to influence others based on recognized knowledge and expertise" (1999: 89).

The authority which John commands in the sense of the first definition of the word is attributable to his masculinity. Masculinity, during the Victorian period, was synonymous with an assertive, officious role. While, similarly, the role which females were expected to adopt was one of submission and

obedience. This masculine/feminine binary relationship with its sanctioned roles is well highlighted by Smith-Rosenberg, who observes that: “aggression, independence, self-assertion and curiosity were male traits” (1993: 79); while “women [...] were nevertheless routinely socialized to fill a weak, dependent and severely limited social role” (ibid: 95). In addition she points out that it was expected of a woman in the nineteenth century to be submissive, gentle, refined, sensitive, loving, dependent throughout her life; she should at no time achieve in any important, valued area; she should remain, in essence, a child-woman; and, perhaps most importantly with regard to my essay, she was expected to be a born follower (ibid: 79-80). Hence, within the discursive structures surrounding gender roles in the nineteenth century, John, due to his being male, is granted power and authority which his wife, by virtue of *her* gender, is expected to obey.

The authority which John commands in the sense of the second definition of the word is granted to him by virtue of his being a medical expert. Medical professionals were, due to their knowledge and expertise, much obeyed by their patients. Yet the fact that their orders were meticulously followed is not something which is unique to the nineteenth century. Even today, patients to a large degree unquestioningly accept the diagnoses of their doctors. Of course, in today’s society those who are sceptical of their doctor’s diagnosis or treatment are likely to either seek a second opinion, or to otherwise seek alternative medical treatment. Yet, the majority of people tend to view doctors as highly knowledgeable and all-knowing. They tend to distrust their own intuition and knowledge of their bodies in favour of professional medical advice because, as Scully puts it, “the physician is assumed to be the only person who is competent to evaluate medical needs, propose or prescribe specific regimens or treatments and judge the competence of other practitioners” (1980: 252-253). Although the discursive formation of doctors as authoritative and all-knowing is still evident today, it is not as evident as it was in the nineteenth century and in the early twentieth century, since there has been what Shorter refers to as a “loss of medical authority” (1992: 295).

So, John is, in addition to the power he commands due to his masculinity, granted further power and decision-making authority by virtue of his being a respected medical expert. The narrator, in line with the discourse of authority, reveals in her following statement (1) her awareness of John’s authority as a knowledgeable physician and (2) the fact that she

considers her own views to be worthless by comparison because she does not possess his medical knowledge, expertise and wisdom: "It is so hard to talk with John about my case, because he is so wise" (Gilman 1993: 40). Yet it is not only the narrator but also John himself who entertains and maintains this notion, something which is exemplified in his following remark addressed to his wife: "I am a doctor, dear, and I know" (ibid: 40), as well as in his question to her: "Can you not trust me as a physician when I tell you so?" (ibid: 41).

Therefore, considering the notion of Victorian men and doctors as dominant authorities, as well as that of women as subservient and obedient, it is not at all strange that the narrator does not, in any outward way, object to or resist Dr. Mitchell's methods of treatment to which her husband subscribes. At the beginning of the story the narrator briefly considers the fact that she *is* actually sick and that her husband's diagnosis of her condition and his prescribed treatment could be a hindrance to the improvement of her health. This she phrases in the following way: "John is a physician, and perhaps – (I would not say it to a living soul, of course [...]) - perhaps that is one reason I do not get well faster. You see he does not believe I am sick!" (ibid: 29). Yet while she entertains certain doubts about John's judgment, she is, at the same time, unwilling to confront her husband with the issue. The unwillingness to do so, she expresses in posing the following question regarding her predicament: "if a physician of high standing, and one's own husband, assures friends and relatives that there is really nothing the matter with one [...] what is one to do?" (ibid: 29-30). Hereby, the narrator highlights the fact that their "friends and relatives" (i.e. society) unquestionably accept her female role as well as the role of her husband as a male and physician. Furthermore, by highlighting the fact that she is helpless in challenging John's judgment and authority, she indicates her acceptance thereof and her consequential involvement and responsibility in maintaining this discursive formation regarding authority.

But although the narrator is unable to openly express resistance to the power and authority which John commands, that is not to say that there *is* no resistance. As Foucault observes "Where there is power there is resistance" (quoted in Mills 1997: 42), or as Cunningham-Burley and McKeganey put it, in referring to the work of Foucault: "Power [...] provokes resistance" (*Readings in Medical Sociology* 1990: 160). However, the resistance demonstrated by the narrator is internalized. The only person who ever

hears her views is the narrator herself, since they are merely expressed in writing in her diary and not *openly* expressed. As a result, they can have no effect, other than intensifying the narrator's already frustrating predicament. She expresses her will to contest John's authority when she states: "But I *must* say what I feel and think in some way" (Gilman 1993: 38). And still after more than two months of adhering to her husband's prescribed regimen, when she is "convinced" that a certain aspect of the treatment "is a very bad habit" (ibid: 42), she is unable to openly challenge John's judgment. However, her not being able to express her defiance is not without repercussions. She finally becomes totally frustrated; "angry enough to do something desperate", she takes decisive action and exercises her will in locking the door and throwing the key down into the front path so as to ensure the privacy needed to strip off the remaining, offensive wallpaper which, as I intend to show in the next chapter, she believes to be the cause of her decline.

A further aspect of male authority preventing the narrator from contesting John's authority and resulting in her subservience, is that of the role of father-figure which Victorian males and doctors displayed towards hysterical women. Both the narrator and her husband play a part in maintaining this relationship. John assumes the role of father figure and his wife accepts her expected role as child-woman. These roles are first demonstrated, rather symbolically, when John selects the nursery-cum-playroom-cum-gymnasium as his wife's room – with no display of protest from her. Yet, the parent/child binary relationship is perhaps best exemplified when the narrator reveals the following interactions between herself and her husband: "Then he took me in his arms and called me a blessed little goose" (ibid: 33-34); "And dear John gathered me up in his arms, and just carried me upstairs and laid me on the bed, and sat by me and read to me till it tired my head" (ibid: 39); "What is it, little girl?" he said.; "Don't go walking about like that – you'll get cold" (ibid: 40); and "Bless her little heart!", "she shall be as sick as she pleases!" (ibid: 40-41). Consequently, when the narrator observes that "it is lucky that John kept me here after all, I can stand it so much easier than a baby, you see" (ibid: 39), it is rather ironic, for in this role of hers, she is effectively little more than a baby!

To sum up, if the narrator had not been inhibited by the discursive structures that dictated (1) that assertiveness and decision-making were the domain of men, and that obedience was the domain of women, and (2)

that physicians were unquestionable medical authorities, she would have been able to express and explain her own views and needs. As a result of her accepting rather than challenging the discursive formations of the time, the narrator is made to endure the treatment and environment which are so detrimental to her mental well-being.

4.0 The Poisonous Wallpaper

Of all the discourses in *The Yellow Wallpaper*, the one that most obviously and tangibly contributes to the narrator's decline in health and her ultimate madness, is that of the *actual wallpaper*. This discourse involved a firm belief, which existed for approximately a century (roughly between 1820 and 1920), that exposure to wallpaper, lampshades, and textiles coloured with dyes containing arsenic could result in arsenic poisoning. This type of notion where "patients [...] believe that their symptoms are caused by exposure to tangible components of the external environment or by ergonomic stress at work" (1995: 1), is what Göthe, Molin and Nilsson refer to as an environmental somatization syndrome (ESS), which is neither an uncommon nor a novel phenomenon. This discursive formation was first set in place by reports in medical journals detailing patients with arsenic poisoning, and then further strengthened by the newspapers' reporting of the problem. Moreover, as Göthe, Molin, and Nilsson observe, "the alarm was kept alive by real and serious arsenic accidents, such as the 'beer epidemic' in England in 1900" (ibid: 2). This discourse continued until the 1920s, approximately a decade after "the Swedish government set up an official commission to investigate the problem" (ibid: 2).

Considering the fact that this problem, or rather the notion of it, was so much alive and so firmly in place during the nineteenth century, it is not at all difficult to understand that it seems to affect the narrator most adversely and manifestly of all the discourses in *The Yellow Wallpaper*. At the very beginning of the story, when the narrator and her husband arrive at the house in which they are to stay for the duration of the summer, the narrator finds it a "most beautiful place" (Gilman 1993:30). So, it is neither the house nor her room, but the actual *wallpaper* to which the narrator objects, finding it so "horrid" (ibid: 34), with its "repellent, almost revolting [...], unclean yellow [colour]" (ibid: 32). Describing it as "*strangely* [my emphasis] faded" (ibid: 32) the narrator also reveals a certain degree of suspicion and wariness towards the wallpaper. Furthermore, she

associates it with chemicals and disease when she describes its “*sickly sulphur* [my emphasis] tint” (ibid: 32). But what is initially expressed as mere suspicion and wariness, gradually intensifies during the story. The “vicious influence” (ibid: 35) of the wallpaper becomes more manifest, definite and tangible. As Göthe, Molin and Nilsson point out with regards to ESS’s, “one potent stressor is always active in these situations, namely the increasing anxiety about some elusive environmental component, giving rise to annoying symptoms and impaired vitality” (1995: 7). Hence, the adverse effect that the wallpaper seems to have on the narrator increases at a corresponding rate to her growing anxiety, which is exemplified by the narrator’s following expressions: “[the wallpaper] sticketh closer than a brother” (Gilman 1993: 35), “it dwells in my mind so” (ibid: 37), and “I’m getting dreadfully fretful and querulous” (ibid: 37). The mental effects of the wallpaper, which becomes “a constant irritant to a normal mind” (ibid: 41), are also apparent in her growing exhaustion and confusion. And before long she has made her own “scientific hypothesis – that perhaps it is the wallpaper” (ibid: 43) that is having such a detrimental effect on her; but not only on her, also on John and his sister Jennie, who has been residing with them. However, the narrator’s claim that they have also been affected by the wallpaper is possibly more than just another indication of her growing paranoia. It could indicate the fact that John and Jennie also consider themselves to be, to some degree, affected by the prevalent discourse regarding wallpaper in residences. In that case, the narrator’s following observation of their suspicion and wariness regarding the wallpaper would need to be considered reliable: “I’ve caught him [John] several times *looking at the paper!* And Jennie too. I caught Jennie with her hand on it once” (ibid: 43).

But, besides the numerous mental effects which the wallpaper has on the narrator, she also displays various *physical* symptoms which were common in cases of arsenic poisoning from residences. These symptoms, which provide irrefutable support for the fact that she considers herself to be affected by the wallpaper, are identical to those recorded by Petrén, who was part of the Swedish Arsenic Commission at the beginning of the twentieth century. He examined the answers to a questionnaire which the commission had sent to the doctors of patients allegedly suffering from arsenic poisoning from their residences and household utensils. He noted, amongst others, the following symptoms: fatigue, general weakness, anaemia, weight-loss/

emaciation, lassitude, diminished working capacity, nervousness, lethargy/apathy, and insomnia (Petrén 1919:2-127). These are precisely the same symptoms from which the narrator of *The Yellow Wallpaper* suffers.

The Swedish commission, in which Petréen was engaged, also investigated a notion pertaining to arsenic poisoning from residences which first came about in the 1870s, viz. the development of volatile arsenic compounds from micro-organisms such as fungi (Wirgin and Lagerberg 3, 7). The notion was that micro-organisms were at the root of arsenic poisoning in residences. This is something which the narrator seems to be clearly aware of and affected by. She associates the “torturing” (Gilman 1993: 41) pattern of the wallpaper with micro-organisms such as “fungus”, noticing “new shoots on the fungus, and new shades of yellow all over it” (ibid: 44). The narrator no doubt believes the proliferation of the fungus to be due to the “week of fog and rain” (ibid: 44) which she brings to our attention in the story. The fog and rain would have created damp conditions, which as it was believed, caused wallpaper and paint to decompose and release arsenic gas which had a foul, onion smell. It was extended exposure to this foul-smelling gas which was believed to result in sickness. The prescribed method for removing bad air and the danger of poisoning due to wallpaper, was to completely remove the wallpaper by peeling it off (Wirgin and Lagerberg 1919: 4-5). This smell was something that the narrator had noticed “the moment [they] came into the room” (Gilman 1993:44). However, it was nothing she considered necessary to bring to the attention of the reader because “with so much air and sun it was not bad” (ibid: 44). However, “in this damp weather” (ibid: 44), it becomes over-bearing and “awful” (ibid: 44). The narrator finds it hiding and lying in wait for her, and she wakes up in the night to find it hanging over her (ibid: 44). In fact, the smell has such a profound effect on the narrator that she seriously considers “burning the house – to reach the smell” (ibid: 44).

Thus, it is clear that being confined to her room and being extensively exposed to the wallpaper, adversely affects the narrator in a variety of different ways. Naturally, these effects take their toll on her mental health. The narrator, for example, becomes paranoid which is evident from her claim that she is “getting a little afraid of John” (ibid: 42). She also experiences hallucinations, for she sees a woman behind the wallpaper who is “as plain as can be” (ibid: 42) and “all the time trying to climb through” (ibid: 45). It is likely that this hallucinated image of a woman is a schizophrenic

reflection of herself. But, the narrator does at times also see “a great many women behind [the wallpaper]” (ibid: 45) and so it is also likely that what she sees is a manifestation of the many other hysterical women that are in a similar situation to hers. Therefore, the narrator begins to peel off “yards of the paper” (ibid: 47), in order to remove the source of danger which she is exposed to. Yet, in addition to physically removing the source of danger, she psychologically releases her imagined self from behind the pathogenic wallpaper. Finally, having peeled “the vicious thing [i.e. the wallpaper]” (Gilman 1993: 47) off, the narrator succumbs to her impending madness; as Bak puts it, “reduced to a paranoid schizophrenic who writes, ‘I’ve got out at last ... in spite of you and Jane [presumably herself]’” (1994: 44).

In brief, it is very clear that the discourse surrounding arsenic poisoning from residences is largely responsible for the narrator’s decline in health. However, this discourse works in conjunction with the adverse effects of Dr. Mitchell’s regimen in contributing to the narrator’s progressive madness. Since, if Mitchell’s methods of treatment did not dictate the narrator’s being confined to her room with clearly pathological wallpaper, then she would not have been extensively exposed to it in the first place. And thus the wallpaper would not have had the adverse effect upon her which it did.

5.0 Conclusion

By writing *The Yellow Wallpaper* Gilman wanted to highlight for Dr. Mitchell the fact that his treatment could, in the worst scenario, have dire consequences, viz. complete insanity. Yet in contrast, I have aimed to show that it is not only Dr. S. Weir Mitchell’s Rest Cure that is the cause of the narrator’s progressive insanity. Since, to consider the fate of the narrator to be purely the result of Dr. Mitchell’s methods is to over-simplify matters. The cause is rather a *combination* of (1) Dr. Mitchell’s deficient and defective treatment and (2) a number of discourses in the text.

The first discourse, surrounding hysterical women, results in the seriousness of the narrator’s postpartum depression being undermined. This, in turn, leads to her condition largely being neglected. Furthermore, it is this discourse upon which Mitchell’s Rest Cure was based. The second discourse, pertaining to the authority of Victorian males and physicians, has the effect of restricting the narrator from asserting her views and wishes. The final discourse puts the narrator in a very vulnerable position where she believes that she is under the constant threat of arsenic poisoning from

the wallpaper. The first two discourses leave the narrator with no option other than to endure Mitchell's deficient regimen. The third discourse is intensified by Mitchell's regimen in so much as it subjects the narrator to prolonged confinement to the supposedly pathological wallpaper.

Thus, the combination of frustration due to the first two discourses; the lack of stimulation and the confinement of Mitchell's treatment; and the anxiety induced by the belief that the wallpaper poses the continuous threat of arsenic poisoning, so aggravates the narrator's postpartum depression and so strains her mind that she eventually can do little more than to succumb to her impending madness.

DISKURSI U NOVELI *ŽUTA TAPETA* I NJIHOV ZNAČAJ NA LUDILO PRIPOVJEDAČA

Sažetak: Svojom novelom *Žute tapete* Charlotte Perkins Gilman željela je, između ostalog, ukazati dr. Mitchellu na činjenicu da je njegova terapija, kojom svojim pacijenticama propisuje potpunu pasivnost, mogla biti kobna po pacijenticu, te je u najgorem slučaju dovesti do potpunog ludila. No, usprkos tome, ovaj rad pokazuje kako Mitchellova terapija nije jedini uzrok kulminiranju pripovjedačicinog ludila. Naprotiv, uzrok je kombinacija manjkavog i neispravnog liječenja, te određenih diskursa koji sačinjavaju tekst ove novele.

Prvi diskurs, koji se odnosi na histerične žene i na kojem se temelji spomenuta terapija, podriva ozbiljno shvatanje pripovjedačicine poslijeporođajne depresije, što, pak, vodi zanemarivanju njezinog stanja. Nadalje, drugi diskurs, koji se odnosi na autoritet viktorijanskih muškaraca i liječnika, suzbija pripovjedačicu u smislu zauzimanja vlastitih stavova i izražavanja vlastitih želja. Konačno, posljednji diskurs oblikuje pripovjedačicino čvrsto uvjerenje da je pod stalnom prijetnjom trovanja arsenom iz tapeta. Prva dva diskursa ne daju pripovjedačici drugi izbor osim da trpi manjkavu terapiju dr. Mitchella. Treći diskurs je produbljivan doktorovom terapijom koja izlaže pripovjedačicu dugotrajnom boravku među zidovima oblijepljenim tapetama kojima je ona patološki opsjednuta. Prema tome, kombinacija frustracije, provocirane posredstvom prvih dvaju diskursa, nedostatak stimulacije, te robija Mitchellove terapije, kao i strah potaknut uvjerenjem da tapete predstavljaju stalnu prijetnju

trovanjem arsenom, u velikoj mjeri pogoršavaju poslijeporođajnu depresiju pripovjedačice naprežući joj mozak do te mjere da ona, u konačnici, postaje nemoćna da se odupre svom nadolazećem ludilu.

Ključne riječi: autobiografija, poslijeporođajna depresija, terapija dr. Mitchella, diskurs, viktorijanski diskurs, diskurzivne konstrukcije vezane za *histeriju*, diskurs *autoriteta*, diskurs koji se odnosi na *tapete*, ludilo.

Works cited:

- Bak, John S (1994), "Escaping the Jaundiced Eye: Foucauldian Panopticism in Charlotte Perkins Gilman's 'The Yellow Wallpaper'", *Studies in Short Fiction*, Vol. 31, 39-46.
- *The Concise Oxford Dictionary* (1999), ur. Judy Pearsall, Oxford: University Press.
- Gilman, Charlotte Perkins (1935), *The Living of Charlotte Perkins Gilman: An Autobiography*, "D. Appleton-Century Company", New York.
- Gilman, Charlotte Perkins (1993), "The Yellow Wallpaper". *Charlotte Perkins Gilman, "The Wallpaper"*, ur. Thomas L. Erskine i Connie L. Richards, "Rutgers University Press New Jersey", 29-50.
- Göthe, Carl-Johan, Carl Molin i Carl Gustaf Nilsson (1995), "The Environmental Somatization Syndrome", *Psychosomatics*, 36: 1, 1-11.
- Mills, Sara (1997), *Discourse*, "Routledge", London.
- Molin, Carl i Carl Gustaf Nilsson (1991), "'Från Sankt Veitsdansen till '20th-century disease' Psykogena epidemier – historiskt och aktuellt perspektiv", *Nordisk Medicinhistorisk Årsbok*, 115-123.
- *The Norton Anthology of Literature by Women* (1985), ur. Sandra M. Gilben i Susan Gubar, "W. W. Norton & Company", New York.
- Petré, Karl (1919), *Arsenikförgiftningens Aetiologi och Sjukdomsbild*, Håkan Ohlssons Boktryckeri, Appendix No 1, Lund.
- Potts, Helen Jo (1976), *Charlotte Perkins Gilman: A Humanist Approach to Feminism*. Ann Arbor: "Xerox University Microfilms".
- *Readings in Medical Sociology* (1990), ur. Sarah Cunningham-Burley i Neil P. McKeganey, "Routledge", London.

- Scully, Diana (1980), *Men Who Control Women's Health: The Miseducation of Obstetrician-Gynecologists*, "Houghton Mifflin Company", Boston.
- Shorter, Edward (1992), *From Paralysis to Fatigue: A History of Psychosomatic Illness in the Modern Era*, "The Free Press", New York.
- Smith-Rosenberg, Carrol (1993), "The Hysterical Woman: Sex Roles and Role Conflict in Nineteenth-Century America", *Charlotte Perkins Gilman, "The Yellow Wallpaper"*, ur. Thomas L. Erskine i Connie L. Richards, "Rutgers University Press", New Jersey, 77-104.
- Wirgin, Germund i Ivar Lagerberg (1919), *Undersökningar Rörande Mögelsvamparnas Betydelse för Uppkomsten av Arsenikförgiftning*, Håkan Ohlsson Boktryckeri, Appendix No. 4, Lund.

-

**NAUKA O
KNJIŽEVNOSTI**
Prikazi i osvrti

Dr. Elbisa USTAMUJIĆ

ŽENSKO ROMANESKNO PISMO U BOSANSKOHERCEGOVAČKOJ KNJIŽEVNOSTI

**AZRA VERLAŠEVIĆ, *U BRANJEVINI TEKSTA:*
BOSANSKOHERCEGOVAČKI ŽENSKI ROMAN,**

GRADAČAC, 2011.¹

Kritička recepcija romana bosanskohercegovačkih spisateljica svodila se najčešće na kraće prikaze povodom izlaska djela, s izuzetkom studijskih eseja Hanife Kapidžić-Osmanagić. Istina, u posljednje vrijeme žensko romaneskno stvaranje usmjerava se prema razlikovnim osobenostima specifično ženskog iskustvenog prostora i izraza, posmatrano u kontinuiranju bosanskohercegovačkog romana. Među značajnije studije svakako spada i knjiga Azre Verlašević zakamufiranog naslova *U branjevini teksta*, gdje je pravac istraživanja određen ambicijom “poetičkog kartografiranja bosanskohercegovačkog ženskog romana” i temelji se na razumijevanju njegovih specifičnosti kao “respektabilnog i determinirajućeg faktora književne stvarnosti”. U tu svrhu autorica prati tri decenije razvoja ženskog romana, od pojave prvog (*Larve* Bisere Alikadić, 1970) na prijelomu zahodećeg modernizma i nastupajućih poetičkih strategija postmodernizma, pa tokom sljedećih, 70-ih i 80-ih godina, u kojima traje faza dokazivanja kao Drugi/različit i koncepta ženskog pisma (*l'écriture féminine*), a koja, u vremenu traumatičnih ratnih i poratnih iskušenja, gubi nešto od bitnih razlikovnih elemenata i usložnjava se naznakama poetike “ratnog pisma”. Referentni korpus od 10 djela određen je vremenskom i poetičkom komponentom ženskog diskursa.

1 Bisera Alikadić: *Larva, Krug* (1970); Jasmina Musabegović: *Snopis* (1980), *Skretnice* (1984), *Most* (1994); Nermina Kurspahić: *Iščekavanje plavih jahača* (1995); Alma Lazarevska: *U znaku ruže* (1996); Jasna Šamić: *Mraz i pepeo* (1997); Nura Bazdulj Hubijar: *Baš mi je žao* (1999).

U izboru autorica i djela i pristupu analizama, Verlaševićeva polazi od pretpostavke rodno specifičnog razmatranja književnosti uz upotrebu teorijsko-pojmovnih stajališta feminističke teorije i kritike, kako bi artikulirala vlastitu perspektivu čitanja ginoteksta. Potpuno svjesna teorijske heterogenosti i različitosti metodoloških pozicija iz kojih se izvodi, koncentrira se na njihovu različitu intelektualnu utemeljenost u lingvistici, marksizmu, neofrojdoovskoj i lakanijevskoj psihoanalizi i Derridinoj dekonstrukciji, naglašavajući kako se feministička kritika svojim snažnim retoričkim i intelektualnim energijama okuplja oko dvije raspoznatljive orijentacije: *ginezis* i *gender*. Metodološko polazište svojih istraživanja i interpretacija zasniva, u najvećoj mjeri, na teorijskom modelu ženske kulture koji utjelovljuje ideje o ženskom tijelu, jeziku i psihi i ugrađuje ih u društveni kontekst u kojem se događaju. Heurističku upotrebljivost i interpretativnu aplikativnost savremene feminističke misli ona vrlo sugestivno demonstrira u poglavljima knjige, konsultirajući bogatu teorijsku literaturu, unutar koje je pomno određivala vlastitu kritičku poziciju u interpretiranju segmenta proze ženskog pisma u bosanskohercegovačkom romanu.

Žensku romanesknu tradiciju Verlaševićeva razumijeva kao “respektabilan i determinirajući faktor bosanskohercegovačke stvarnosti”, a njeno zasnivanje vezuje za 70-e godine, kada se “pod lupom ženskog spisateljskog senzibiliteta zatiče, u našem romanu odavno prisutni, ali po svojoj ženskoj imaginaciji i produbljenom zasnivanju uveliko novi – ženski iskustveni prostor”. Kako prve autorice, Bisera Alikadić i Jasmina Musabegović, nisu imale svoje prethodnice, naglašava se da, u stiliziranju ženskog kulturnog iskustva, kreću s intuitivnom sviješću šta “ženski” roman treba izdvajati u kontinuitetu poetike muške proze. Takvo opredjeljenje svih autorica određuje sintagma “proza usmjerena na žene”, što već upućuje da u struktuiranju diskursa rodna perspektiva ima dominantno učešće.

Već Bisera Alikadić u romanu *Larva* tematizira jedan od uzdrmanih tabua burnih 70-ih godina – “seksualizirano tijelo”, računajući s pojačanim recepcijskim efektom unutar svog kulturnog i književnog konteksta. Koncentrirajući se na introspektivno istraživanje ženske erotske želje konfliktno pozicionirane u općoj slici kulture, ona nema na umu puku transmisiju obrazaca ponašanja “seksualiziranog tijela”, već želi razotkriti i vrednovati etablirane kriterije rodnog razlikovanja, kaže Verlaševićeva i zaključuje da kulturno nepredvidiva seksualnost u romanu “proizvodi otpore uniformnim, u marksističkoj kulturi strogo predvidljivim (hi)storijama”. U

romanu *Krug* prepoznaje se opetovana slika ženskog subjektiviteta koji gubi kontrolu nad svojom seksualnošću i dramatično se nastoji spasiti iz entropije vlastitog života. Između žene i erotike Alikadićeva umeće pisanje kao asimilaciju erotskog u artikuliranje intime ženskog pisma.

U književnom opusu Jasmine Musabegović, Verlaševićeva prepoznaje izrazitu sklonost da psihogramom kao književnim uvidom u fluktuaciju dojmova i asocijacija u tokovima ženske svijesti i realističkih poetičkih enklava, čiju ontološku disonancu prevladava svezajućim naratorom koji zavodi spoznajni red u disoluciju teksta na himbeno i stvarno, uređuje i umiruje literarne prostore fizičke stvarnosti, pa je taj tip naracije strukturalno obilježje svih njenih romana (*Snopis, Skretnice, Most, Žene i glasovi*). Tematski se orijentirajući na žensku pozicioniranost unutar povijesnog događaja, ona s mape kriznog društvenog miljea izdvojenu žensku priču čisti od svega što zatamljuje ženski doživljaj društvenih mijena i objektivizira je u ženskoj svijesti kao tijesnom prostoru Drugosti. U romanu *Skretnice* povijesno iskustvo u isječcima stvarnosti pulsira kroz svijest žene i kao “arabesknju teksturu duše” plasira žensku sliku naličja historije. Ideološki zasnov pisanja prepoznaje se “u razotkrivanju konstelacija ženske subjektivnosti kao snage koja poput najfinijeg seizmografa mjeri represivne pokrete kulture, i dok im naizgled povlađuje – ona prepoznaje sebe kao najskrovitije mjesto zasnivanja kulturnog neposluha svake vrste”. Također, Verlaševićeva ističe da i u romanu *Most* Musabegovićeva utemeljuje svoje žensko pismo “u tekst eruptivne snage ženskog kreativnog tijela koje imaginira svoje bremenito iskustvo neiskorjenljivo se vezujući za registar Prirode, za njeno preobilje i vrelinu (juga, tijela) kao generativnu snagu koja u jeziku podstiče *anatomsku slikovnost* i tako proizvodi otpore re/presijama kulture”.

Žensko pismo pri/povijesti *U znaku ruže* Alme Lazarevske Verlaševićeva interpretativno uvjerljivo primjećuje kao strukturnu dominantu romana – razliku u fikcijskoj i fakcijskoj slici života koju podržavaju sve pripovjedne instance priče. Pripovijedanje, kao bilo koje, pulsira pričom, u vrtoglavičiji fikcijsko-fakcijske manipulacije postaje “instrument za konvertiranje programirane ozbiljnosti povijesnih procedura u njihovu imitacijsku, gorko-ironijsku sliku hepeninga”. Roman *U znaku ruže*, istaknuto je s razlogom, odražava brikolersko stanje svijeta koji izmiče percepciji u jasnim historijskim znakovima i proizvodi ironične, parodične, apsurdne i groteskne slike socijalističkog ideološkog mita, od

njegovog epohalnog historijskog ulaza (Rosa Luxembourg) - do njegovog “epohalnog” historijskoga izlaza (Jan Palach).

Dijalektika (gino/andro) teksta u ženskom pismu Jasne Šamić polazište ima u interpretaciji romana *Mraz i pepeo*, u kojem su stilizirani dnevnički narativi triju ispovjednih figura, tako da jedna otkriva drugu, a treća pod ženski fokus stavlja i prvu i drugu. Pritom ženski jezik “izmiče svojoj konstruiranosti po uzoru na mušku želju” jer se “učvršćuje u obliku koji je eho očevog jezika”, koji obogaćuje ironičnim i subverzivnim smiješkom prirodu ženskog glasa. Taj jezik, kako se lucidno zaključuje, crpi svoju snagu iz simptoma bolesti jedne istrošene ideologije, čijim prednjeplanskim pozicioniranjem Šamićeva objelodanjuje Očinstvo kao “podvalu u imenovanju” i “lukavstvo muškaraca” koji se predstavljaju kao očevi kulture/ideologije. Prepoznati su, prema kritičko-analitičkom saznanju Verlaševićeve, kao krivci koji su junakinjin unutrašnji svijet razbili u krhotine izgubljenog jastva koje ona pokušava sastaviti u oslobođeni ženski mit modernog vremena.

Iščezavanje nepredodive stvarnosti u ženskom pismu Nermine Kurspahić (*Iščezavanje plavih jahača*) ima zadatak da izrazi patnju žene na udaru logorskih i izbjegličkih sistema. Roman utjelovljuje glas “drugog” (žrtve) na dvjema razinama: na razini konkretnog rodnog te apstraktnog kolektivnog identiteta. “Kao dvostruki drugi” žena je izložena sadejstvu mizoginije i ratne strategije koje proizvode najmaštovitije obrasce razaranja ženskog identiteta, oduzimanja dostojanstva, fizičkog tlačenja, silovanja, ubijanja. Ispravno je primijećeno da roman u svoju strukturu ugrađuje dva različito kodificirana jezika, od kojih se prvi orijentira na empirijsku stvarnost i za tu potrebu reducira do providnosti znaka koji proizvodi stvarnost otuđenu od razuma, a drugi se optužujuće povlači u refleksije o umjetnosti kao ničeanski zaklon pred mučnom istinom svijeta. Iz tog poetičkog načela izvodi se centralno pitanje upućeno zazornoj antropološkoj slici života, pitanje “Zašto?”, u koje je već uračunata nedostatnost odgovora te se predmet ustručava samoopisa kako bi kapitalizirao izvanjsku, objektivnu, minimalističku autentičnost svjedočenja. U tom kontekstu, Verlaševićeva kompleksne intertekstualne sugestije vidi kao poetičko senzibiliziranje romana na reinterpretiranje stvarnosti u njenom odnosu spram drugih tekstova kulture, unatoč kojem svijet romana ne prestaje biti iscrpljivanje mogućnosti jednostavnog opisa ekstremnih uvjeta života. Sljedstveno tome, izvodi se zaključak da jezik romana zapravo priznaje svoj poraz jer

u ekstremnim uvjetima života nije kadar, poput Shakespeareovog poetskog govora s kojim dijalogizira, “dodirnuti svemir”.

U ženskom pismu Nure Bazdulj Hubijar (*Baš mi je žao*) prepoznaju se poetički tragovi jednog od marginalnih pravaca bosanskohercegovačke književnosti 70-ih godina 20. stoljeća – tzv. stvarnosne proze. Takav postupak, transpozicije ratne zbilje u roman, Verlaševićeva karakterizira kao jasnu namjeru autorice da njen krajnji recepcijski dojam bude satirično i komično pripovijedanje, eksplicitno daleko od ozbiljnih egzistencijalističko-apсурdističkih apstrakcija koje nameće “zrelo” promišljanje ratne teme.

Zaključno izvedeći poetološke maksime bosanskohercegovačkog ženskog romana, Azra Verlašević na osnovu detaljnih kritičko-analitičkih ekspertiza odabranog korpusa sublimira unutartradicijsku pozicioniranost ženskog romana koji zatečeni poetički kontekst destruiira iznutra, vođen zahtjevom za otkrivanje onoga što je u ženskom kulturnom iskustvu bilo izloženo ekskluzivno muškom književnom pogledu. U mnoštvu poetičkih neodređenosti i nedosljednosti paradigmatke smjene modernističkih i postmodernističkih poetika njegovog književnog konteksta, ona bosanskohercegovačkom ženskom romanu pripisuje oba ova poetička registra, precizno ga pozicionirajući spram postmodernističkih izazova i lirsko-arabesknih valera naslijeđenih književnih glasova.

Autorica je u svojoj studiji znalački primijenila savremenu književnoteorijsku feminističku terminologiju na ženski bosanskohercegovački roman i pružila okrepljujući susret sa ženskom književnošću u interpretaciji koja je po svojoj prirodi obuhvatna i nadasve upotrebljiva u prepoznavanju osobenosti ženske romaneskne tradicije i u nju uključenih naslijeđenih poetičkih modela. Prateći poetičku putanju ženskog pisma na romanima Bisere Alikadić, Jasmine Musabegović, Alme Lazarevske, Nermine Kurspahić, Jasne Šamić i Nure Bazdulj-Hubijar, ona konstatira apriornu tendenciju bosanskohercegovačkog ženskog romana da se afirmira kroz osobene zakonitosti i konstituiira u prepoznatljiv tradicijski ogranak. Studija *Bosanskohercegovački ženski roman* respektabilna je sinteza poetike ženskog pisma/diskursa, te se slijedom njenih interpretacija može zaključiti da su se spisateljice posmatranih romana, usvajajući feminističku misao, dokazale kao razlika, kao drugost, te kao individualizirane osobnosti kreativnog potencijala našle svoje mjesto u sistemu.

Dr. Dijana HADŽIZUKIĆ

Književna prošlost i poetika kulture, Sanjin Kodrić
Slavistički komitet, Sarajevo, 2011.

Studija doc. dr. Sanjina Kodrića *Književna prošlost i poetika kulture* jedna je u nizu monografija objavljenih u ediciji “Bosnistika” Slavističkog komiteta, za čije pokretanje i, uz sve poteškoće, trajanje najveću zaslugu treba pripisati upravo njemu. Kako ovom, tako i studijom koja trenutno čeka na štampanje, te svim ostalim knjigama kojima je bio urednik, Kodrić je započeo veliki projekat istraživanja bosanskohercegovačke i, kao jedne od njenih sastavnica, bošnjačke književnosti, koja je tek u novije vrijeme dobila svoje prve antologije, a ne tako davno i prve ozbiljne studije. U tom smislu, Kodrićeva knjiga, kao prva iz oblasti književnosti u spomenutoj ediciji, otvara pitanja historije bošnjačke književnosti i, uopće, historičnosti ove literature kako na tematsko-motivskom nivou, tako i na ostalima.

S druge strane, docent Kodrić svojom knjigom popunjava još jednu prazninu u nauci o književnosti Bosne i Hercegovine, a to je aktivan odnos prema književnoj teoriji. Nećemo reći da raniji književni historičari nisu koristili nova teorijska dostignuća, ali je činjenica da je postojao, kako je pisala Nirman Moranjak-Bamburać, svojevrstan strah od teorije. Studijom kakva je *Književna prošlost i poetika kulture* uspostavlja se čvrsta veza između jedne od savremenih književnih teorija i proučavanja bošnjačke književnosti, te pokazuje na koji je način moguće teoriju novog historicizma primijeniti na čitanje historije bošnjačke književnosti – što i stoji u podnaslovu knjige. To je razlog zbog kojeg je ova studija podijeljena na tri dijela. Prvi, koji bih ja nazvala čisto teorijskim, bavi se teorijom novog historicizma, a drugi i treći donose dva bosanskohercegovačka primjera – prvi je studija o slučaju drame *Djelidba* Skendera Kulenovića i njenoj recepciji unutar politike socijalizma, a drugi se odnosi na rani kanonizacijski rad Midhata Begića i nevolje s prihvatanjem bosanskohercegovačke književnosti kao zasebne i osobene unutar jugoslovenske literarne zajednice. Na ovakav

način Kodrić pokazuje ne samo znanje i razumijevanje teorijskih postavki već i sposobnost da s vlastitim iskustvom novohistoricističkog čitanja književnohistorijskih i kulturnih pojava doprinese našem razumijevanju ne tako davne književne prošlosti.

Autor svoje razmatranje počinje temom književnosti u historiji, kulturi i politici, i to najprije kulturnohistorijskim i književnoteorijskim kontekstom u kojem se pojavila ideja i teorija novog historicizma, da bi se zatim bavio temeljnim postavkama ove teorije koja primarno pripada sjevernoameričkom akademskom prostoru. U ovom dijelu knjiga obiluje navodima i tumačenjima izvornih novohistoricističkih tekstova, te komparacijama s ostalim sličnim (kao što je kulturni materijalizam) ili opozitnim teorijskim stavovima. Ono što je posebno važno za ovu teoriju, a što će Kodriću biti bitno u studijama o Kulenoviću i Begiću, jeste politička osviještenost teoretičara u pristupu književnohistorijskim pojavama. A to dalje znači da nijedno književno djelo, koliko god ga mi htjeli prepoznati kao zasebni i neponovljivi umjetnički artefakt, nije nastalo izvan nekog konteksta, političkog trenutka, recepcije, bilo da se radi o prihvatanju ili osporavanju, kao ni bez pratećih kontekstova koji utječu na tekst u pred- ili postčitanju.

Istaći ću da je u prvom i obimnijem dijelu knjige Sanjin Kodrić naučno precizno, sistematično i jasno dao pregled temeljnih tekstova i ideja novog historicizma, što će mlađim kolegama, a pogotovo studentima, uveliko olakšati najprije razumijevanje, a zatim i vlastita daljnja istraživanja u ovom pravcu. “Upravo u ovom smislu moguća su i potrebna i novohistoricistička teorijska promišljanja i novohistoricistički praktični rad i izvan konteksta proučavanja renesanse, i izvan američke akademske zajednice, u bitno drugačijim književnoznanstvenim uvjetima i tradicijama, i u vezi s bitno drugačijim predmetima proučavanja, pa tako – razumljivo je samo po sebi – i u bosanskohercegovačkoj situaciji” (Kodrić 2011: 124). Završavajući ovim riječima prvi dio knjige, Kodrić s posla historičara jedne teorije prelazi na posao njene praktične primjene ili, naslovom, “Novohistoricističku praksu”, na dva bosanskohercegovačka primjera.

Studija o Kulenovićevoj *Djelidbi* pokušava razotkriti okolnosti nastanka ove komedije, odbacivanja i skidanja s repertoara u Sarajevu, ali i njene izvedbe nekoliko godina kasnije u Mostaru. Slijedeći teoriju koja uključuje izvanknjiževne okolnosti, autor, uz kraći prikaz drame, uvodi pitanja historijskog i političkog konteksta u kojem ona nije mogla biti

prihvaćena te 1947. i zašto? Svi koji su čitali *Djelidbu* znaju da je u pitanju komedija o našoj “djelidbi” na tri naroda i njihovim međusobnim odnosima koje je Kulevović doveo do groteske. Upoređujući dvije varijante, Kodrić nam ukazuje na to da je mnogo važnija bila promjena društveno-političke situacije u periodu od ‘47. do ‘57. godine, kad je drama bez problema igrana, nego promjene unutar teksta koje je Kulenović napravio. Ova studija obiluje citatima iz tekstova objavljenih u tadašnjem režimskom časopisu *Brazda* o značaju književnosti u procesu izgradnje socijalističke države, te navodima socrealističkih kritičara koji su komediju ocijenili izrazito negativno. Kodrić završava konstatacijom da je u razmaku od samo 10 godina promijenjena recepcija teksta te da su, imajući takvu činjenicu na umu, nova i nova čitanja Skendera Kulenovića, i ne samo njega, itekako neophodna.

Druga studija nosi naslov “Nevolje s kanonom: slučaj bosanske i/ili bošnjačke književne historije (na primjeru okolnosti i karaktera ranog kanonizacijskog rada Midhata Begića)”, u kojoj autor istražuje, naravno, opet primjenjujući teoriju novog historicizma, tekstove Midhata Begića iz oblasti bosanskohercegovačke književnosti, društveno-političke i historijske okolnosti u kojima su nastajali, te njihov značaj za konačno priznavanje bosanskohercegovačke književnosti. Uza sve ovo, Kodrić ne zanemaruje ni književno-historijske okolnosti kao što je pojava nekoliko ključnih djela i njihov utjecaj i na Begića, ali i na prihvatanje ideje o zasebnoj književnosti. Promjene Ustava iz 1974, tekst Muhameda Filipovića “Bosanski duh u književnosti – šta je to?”, čuveni Simpozij o savremenoj književnosti Bosne i Hercegovine, referati Midhata Begića i koreferati Miodraga Bogičevića, uz ostale, predmet su Kodrićevog proučavanja i analize konteksta u kojem Begić istrajava na imenu bosanskohercegovačke književnosti, a što će biti imenovano kao revolucionarno. “A ovakvo što u nekadašnjem, Begićevu vremenu bilo je više nego značajno, gotovo revolucionarno, jer je ova autorova intervencija u dotadašnjem višedesetljetnom razumijevanju bosanskohercegovačkih i jugoslovenskih odnosa na praktičnoj razini predstavljala posve utemeljen argument koji je konačno trebao omogućiti i priznavanje kako književne relevantnosti, tako i književne posebnosti bosanskohercegovačkoj, ali i bošnjačkoj nacionalno-kulturnoj komponenti društva socijalističke Jugoslavije” (Kodrić 2011: 163).

Rad koji je tada, u specifičnim okolnostima, započeo Midhat Begić nastavili su mnogi naši uvaženi profesori i književni kritičari, a danas na tome istrajava najmlađa generacija, unutar koje je Sanjin Kodrić

sigurno najznačajniji. Njegovo izvanredno poznavanje književne teorije i mogućnosti njene primjene na istraživanje tekstova unutar bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti, kao i šireg književnog konteksta u kojem je nastajala i nastaje, daje i dat će veliki doprinos nauci o književnosti na našem prostoru.

KOMUNIKOLOGIJA
RASPRAVE I ČLANCI
Naučni i stručni tekstovi

Sanela KUKO

RETORIČKI ELEMENTI U IZJAVAMA GLASNOGOVORNIKA

Sažetak:

Govorništvo je praktična realizacija pravila o lijepom govoru, odnosno primjena pravila retorike u govoru. Savremena nauka suštinski se oslanja na antičku misao definirajući da je za uspješan govor ključno: šta se govori, ko govori i kako. Moderna retorika ostavlja govorniku da sam izabere ili odluči kako će biti organiziran njegov govor. Govor je direktan, neposredan i ličan. Govor analiziramo i očima i ušima, pa su gestikulacija, boja glasa i intonacija elementi govora koji će također ostaviti utisak.

Tri su komponente glasnogovorničkog komuniciranja s javnosti: govorenje, slušanje i interakcija. Dobar glasnogovornik treba ovladati vještinom govorenja, vježbati glas i izgovor. S obzirom da je televizija masovni medij putem kojeg je komunikacija usmjerena na širu javnost, tako je i publika heterogena, disperzivna, pa govornici moraju voditi više računa o izboru jezičkih sredstava, ali i o neverbalnoj poruci koja će ostati duže u pamćenju gledalaca. Govorni stil treba biti jasan, uz korištenje riječi i jezičkih sredstava koja su poznata svima ili makar većini javnosti kojoj se govornik obraća. Izabrati prikladan izraz značilo bi da je diskurs uravnotežen i usklađen sa sadržajem. Govoriti putem televizije podrazumijeva tri vrste komunikacije: neverbalnu, paraverbalnu i verbalnu komunikaciju.

Sporazumijevanje podrazumijeva dva nivoa komunikacije: predmet o kojem se govori ili sadržaj te komunikacijski odnos. Glasnogovornici jesu ličnosti, ali u kontekstu institucije koju predstavljaju oni "igraju" socijalne uloge i ponašaju se u skladu s tim.

Rad se bavi analizom izjava glasnogovornika, i to analizom verbalne

i neverbalne komunikacije, javnim govorom, odnosno, govorom u kontekstu televizijskog nastupa i stilom govora na datim primjerima.

Ključne riječi: odnosi s javnošću, glasnogovornik, retorika, struktura govora, stil

1. Uvod

Među prvim udžbenicima u historiji čovječanstva bili su priručnici o govorništvu. Poznati rimski govornici Ciceron i Kvintilijan smatrali su da je govorništvo vještina ili umjetnost dobrog govora. Govorništvo je praktična realizacija pravila o lijepom govoru, odnosno primjena pravila retorike u govoru.

Ovaj rad bavi se analizom govora osoba zaduženih da javno predstavljaju svoje institucije – izjavama glasnogovornika. Analizirat će se verbalna i neverbalna komunikacija, javni govor, odnosno, govor u kontekstu televizijskog nastupa.

Glasnogovornici danas moraju dobro odabrati informacije koje će dati u javnost i posebno obratiti pažnju da one budu “privlačne” medijima. U tom kontekstu bitan je i izbor informacije i način njene prezentacije. Glasnogovornici bi trebali biti profesionalno osposobljeni za taj posao, ali se u praksi događa da se na mjestu glasnogovornika angažiraju novinari ili osobe koje već vrše neku funkciju u organizaciji koju predstavljaju, tako da im javni govor postaje usputni posao, a to više govori o svijesti menadžmenta o značaju uloge glasnogovornika za instituciju.

Predmet analize u ovom radu su izjave često viđenih glasnogovornika na televiziji, Biljane Jandrić, glasnogovornice Kliničkog centra Univerziteta u Sarajevu, i Srećka Bošnjaka, glasnogovornika i načelnika krim-policije MUP-a HNK. Izjave su preuzete s *YouTubea*¹.

2. O retorici

Retorika je jezik obučen u odijelo. Cilj govorništva je trojak: da se osvoje srca, da se pouči i da se gane (Ciceron)

Stari Grci prvi su počeli sistematski proučavati način na koji ljudska bića međusobno komuniciraju, prije svega cijeneći i njegujući lijepu riječ.

1 Internetski servis putem kojeg se razmjenjuju videosadržaji; <http://bs.wikipedia.org/wiki/YouTube>

Društvo u kojem su živjeli poznato je kao “usmeno”, a govor su posmatrali u kontekstu dijaloga putem kojeg se dolazi do istine. “Iz sokratike dolazi misao da je razgovor u suštini traganje za čovekom, da je glavno svojstvo čoveka govor i blagodat razmene mišljenja” (Avramović 2008: 80).

Savremena nauka suštinski se oslanja na antičku misao definirajući da je za uspješan govor² ključno: šta se govori, ko govori i kako. “Retorika, dakle, obuhvata ona naša ponašanja kroz koja jezikom i pratećim odnosno pomoćnim sredstvima, u svakovrsnoj interakcijskoj i komunikacijskoj praksi, intencionalno težimo postizanju nekih pragmatičnih ciljeva (na širokoj skali različitih vrednosti, od onih poslovnih, ekonomskih ili političkih, do onih intelektualnih, moralnih, estetskih ili možda emocionalnih)” (Radovanović 1997: 110).

Od antičkog vremena³ postoji podjela na tri osnovne vrste govorništva: sudsko, političko i prigodno. Ovu podjelu afirmirao je Aristotel, iako je postojala i prije njega, te je ovo učenje o “tri stila” predstavljalo preteču funkcionalne stilistike. I ovakva podjela je uvjetna. Naime, prigodan govor uključuje mnoge posebne tipove govora, kao što su govori u svečanim situacijama, na sahranama, vojnički govor, vođenje intervjua, debate, **nastupi za medije**, akademski govori itd. Osim sadržaja, osnova za podjelu govora može biti i način pripreme (pripremljeni i improvizirani), auditorij (masovni, manji skup, obraćanje putem elektronskih medija) i tehnika govora (klasični govor i debata). Jasnu granicu nije moguće povući jer se često dešava da se isprepliću različite karakteristike govora.

Pojava sudskog i političkog govorništva nedvojbeno se vezuje za pad tiranije na Siciliji koji je doveo do uspostavljanja demokratije. Historija je pokazala da represivni režimi guše retoriku i govorništvo, a demokratski uređena društva daju im dodatni zamah i podstiču njihov razvoj.

2 “Imenica *rhetor* – besednik, u izvorima se najranije javlja kod Homera. Tek početkom IV veka pre n.e. Isokrat koristi reč *rhetoreia* – rečitost, elokvencija, a potom počinje da se upotrebljava i pojam *rhetorike* – retorika. Prema nekim mišljenjima, reč *rhetorike* je sačinio tek Platon u dijalogu *Gorgija*, posle čega taj termin ulazi u najširu upotrebu, pogotovo od Aristotela.” Avramović, Sima, *Retorike Techne, veština besedništva i javni nastup*, Pravni fakultet Beograd, 2008, str. 22.

3 “Antičko viđenje je podrazumijevalo da je za uspešan govor neophodno jedinstvo tri komponente: misaone (*logos*), etičke (*ethos*) i osećajne (*pathos*) ili, drugim rečima, kombinovanje logičko-verbalnog sadržaja, etičkih momenata i estetsko-ektivnog naboja.” Isto, str. 61.

Pojam *javni nastup* podrazumijeva bilo koju vrstu pojavljivanja pred publikom (koncert, gluma, predavanje profesora, govor političara, advokata, sudije itd.). Uže značenje ovog pojma odnosi se na govorni javni nastup.⁴

Pitanje ličnosti onoga koji govori također je bitno jer će publiku uvjeriti osoba koja ima čvrst karakter, koja je poštena, pokazala se kao osoba od povjerenja, pa se tako može vjerovati i onome o čemu govori. Poznata je Ciceronova rečenica: *Kakav čovjek, takav govor*. Kod nas se kaže: *Progovori da te vidim*. Dakle, u sprezi su karakter i osobine čovjeka i način na koji govori.

3. Karakteristike javnog nastupa

Dobar glasnogovornik uživa povjerenje novinara, vjerodostojan je izvor informacija, a sam posao zavisi od institucije za koju radi, pa će u nekim organizacijama i u zavisnosti od potrebe biti dostupan novinarima 24 sata dnevno.

Možemo reći da stil izvještavanja koji prakticiraju glasnogovornici, a koji je poželjan za medije jest informativni jer ima za cilj prenošenje kratke ili šire informacije o nekom događaju, saopćenje za medije, intervju, izvještaj i sl.

Podsjetimo da je Ciceron u govorništvo unio nove elemente koji nisu bili dio grčkog naslijeđa: duhovnost, šarm, smisao za humor, pa se oni i danas smatraju nezaobilaznim segmentima dobrog govora. Javni nastup danas također njeguje dinamičnost govora, tenziju i naboj tokom cijelog govora. Posebno mjesto zauzima jezičko-stilska ljepota izražavanja, a korištenje gesta govoru daje dodatnu dinamičnost i energiju.

Danas, kao i u vrijeme antičke Grčke, pravila dobrog javnog nastupa ostala su u suštini ista, a tiču se usklađenosti govornika, govora i slušalaca. Dobar govornik posjeduje niz osobina: moralna svojstva, talent, karakter, psihičku snagu; poželjan je lijep i ugodan glas, kao i prijatna pojava i ponašanje u skladu s normama. Ako se prisjetimo Ciceronove izreke da se *govornikom postaje*, možemo zaključiti da se mnoge od navedenih osobina dobrog govornika mogu naučiti kvalitetnom i istrajnom vježbom, a neki fizički nedostaci korigirati adekvatnom odjećom, šminkom i sl.

4 “Svaki izlazak pred publiku podrazumeva niz zajedničkih elemenata, od psihološkog stanja onoga ko nastupa, do komunikacijskih kanala koje treba da ostvari sa slušaocima, kako bi njegov javni nastup bio uspešan. Zato postoji mnogo stvari koje besednici mogu naučiti iz javnog nastupa glumaca, od antike do danas.” Isto, str. 32.

Glasovne mogućnosti jedna su od važnijih predispozicija dobrih govornika. No, ono čemu često svjedočimo jesu govornici koji imaju nemaran odnos prema artikulaciji glasova, dakle, ne postoji govorni nedostatak niti fiziološka uvjetovanost, ali su govornici lijeni da jasno i glasno artikuliraju glasove. Tako imamo slučajeve u kojima ne razumijemo nečiji govor jer osoba mrmlija, guta glasove, razvlači dok govori, prebrzo govori i sl. Ovo su stečene govorne karakteristike koje se mogu otkloniti vježbama.

U fizičke elemente javnog nastupa spadaju geste, mimika, stav govornika, tj. govor tijela.

Da bi se publika uvjerila u istinitost onog o čemu neko govori, potrebno je iznijeti jasne i jake argumente koji se temelje na dobrom poznavanju tematike, problema, te da i sam govornik vjeruje u to što govori. Svakako je značajno da se prije javnog nastupa pripremi govor.

Izražajnost i sugestivnost značajni su segmenti kvalitetnog govora, a stvaraju se upotrebom cezure⁵, tj. pauze u govoru, koja je, ustvari, verbalna interpunkcija kojom se naglašavaju riječi i(li) rečenice i time se stavlja akcenat na ono što govornik smatra da je bitno, skreće se pažnja javnosti na ono o čemu se govori, izaziva uzbuđenje, podstiče bolja pažnja, stvara atmosfera iščekivanja onog što će se dalje čuti.

Od akustičkih varijeteta intenzitet glasa najviše izaziva sugestivnost jer iskazuje emotivni naboj govora. Ovome će svakako doprinijeti i prilagođena gestikulacija i mimika, koje jesu karakteristika sugestivnih govornika. Na govor direktno utječe temperament govornika, pa ćemo susresti mirne ili eksplozivne, tihe ili glasne, apatične ili uzbuđene govornike, a u skladu sa Hipokratovom podjelom ljudi prema tipu temperamenta na kolerike, sangvinike, flegmatike i melanhlike. Kad govornik sebe pozicionira u odnosu prema jednom od ova 4 temperamenta, može kontrolirati svoj govorni nastup, i to tako da prva dva tipa koriste cezuru kako bi umirili svoj temperament pauzama, a druga dva ako pojačaju dinamiku govora i porade na boljoj sugestivnosti.

Trema je čest pratilac javnog nastupa. Glavni razlozi postojanja treme su psihološko-socijalnog porijekla, a ona se može otkloniti redovnom vježbom.

5 "Cezura poziva slušaoce na razmišljanje, podiže tenziju, ostavlja utisak pune govorničke sigurnosti, povećava poverenje prema besedniku." Isto, str. 187.

Govor je direktan, neposredan i ličan, pa su gestikulacija, boja glasa, intonacija, elementi govora koji će također ostaviti utisak. Govornik ima priliku svojim gestama i pogledima animirati slušaoce, može naglasiti neku riječ kako bi na nju skrenuo pažnju i sl. Izgovorena riječ postaje predmet različitog tumačenja jer nije zapisana i pitanje je na koji su je način slušaoci razumjeli.

Za govor je preporučljivo pripremiti koncept jer će učiniti govor ozbiljnijim, a govornik će izbjeći moguću konfuznost, zbunjenost ili zaboravljanje važnih činjenica. Preporuka je da nijedan govor ne treba imati više od 5 glavnih tačaka.

4. Struktura govora

Aristotel je smatrao da prednost treba dati logički ukomponiranom sadržaju govora koji ima za cilj uvjeriti slušaoce, dakle, proizvesti intelektualnu reakciju, a i danas se smatra da dobar govor ili javni nastup treba obuhvatati u istoj mjeri oba ova segmenta. “Stoga se može reći da su za nastanak dobre besede nezaobilazna četiri sukcesivna elementa: ideja – kompozicija – stil – izlaganje” (Avramović 2008: 210).

Dobar govor sastoji se od uvodne rečenice, glavnog dijela i zaključka.

Na koji će se način organizirati govor zavisi od karaktera govora i vrste auditorija, sklonosti govornika, vremena koje ima na raspolaganju i drugih okolnosti. Moderna retorika ostavlja govorniku da sam izabere ili odluči kako će biti organiziran njegov govor. Organiziranje govora podrazumijeva podjelu govora na cjeline i način na koji se prezentiraju najbitniji argumenti. “Moderni učitelji govorništva često sažimaju celu strategiju organizacije govora na tri zahteva: ‘Kažite o čemu ćete nam govoriti. Kažite nam o tome. Kažite šta ste nam rekli!’ “ (Avramović 2008: 249)

Govor je najbolje početi rečenicom koja će direktno pogoditi slušaoce i natjerati ih da pažljivo saslušaju ostatak priče. Zato glasnogovornici i počinju govor ključnom informacijom u kojoj su sadržani podaci koji će zaintrigirati ili zainteresirati javnost da nastavi dalje slušati.

Suština glavnog dijela govora je izložiti predmet i dokazati ga argumentima. Efektni načini izlaganja ovog dijela trebaju odgovoriti na pitanja na koja se oslanja kriminalistika: ko, šta, zašto, gdje, kada, kako, uz čiju pomoć. Struktura razrade zavisit će od specifičnih okolnosti u kojima se govori. Univerzalno pravilo ne postoji i efektnost završne rečenice zavisit

će od inventivnosti govornika. Posebno je bitno u zaključku obratiti pažnju na intonaciju rečenice, intenzitet, gestove. To će ostaviti najdublji trag u pamćenju slušalaca.

Informativni govor može sadržavati strane riječi i stručne termine, ali je važno izabrati one koji će većini slušalaca biti razumljivi. Rečenice trebaju biti jednostavne i jasne. Bolje je koristiti aktiv nego pasiv. Različite stilske figure također se koriste da izražavanje bude slikovitije i zanimljivije.

Jasnoću govorničkom stilu prije svega će dati jasne ideje koje je korisno objasniti sinonimima. Ideje se objašnjavaju i opisivanjem koje unosi živost u govor. Važne ideje treba naglasiti i ponoviti ih na različite načine u govoru.

"Nikada ne treba smetnuti sa uma da je svaki govor u stvari dijalog, čak i onda kada druga strana – auditorijum ne govori" (Avramović 2008: 275). Prema tome, bitan je i način saopćavanja, odnosno, glas i geste. Boja glasa i kvalitet određeni su naslijeđem i na njih je moguće djelimično utjecati vježbom. U govoru je bitna pravilna dikcija. Nepravilna artikulacija glasova remeti koncentraciju slušalaca i odvlači im pažnju od sadržaja. Iskaz će dobiti svoje značenje tek na osnovu riječi na kojoj je naglasak.

5. Glasnogovornik i javnost u kontekstu televizijskog nastupa

O kakvom god govoru bila riječ, on je uvijek interakcija ili komunikacija sa slušaocima. Zato se dobar govornik treba identificirati s auditorijem. Potrebno je steći povjerenje javnosti. Glasnogovornik već svojom ulogom ima privilegiju da mu se kao predstavniku institucije vjeruje jer je postavljen da daje tačne i pravovremene informacije. Javnost to i očekuje. Ali i od njegove ličnosti i načina govora zavisit će u kojoj će mjeri dobiti povjerenje javnosti. Poštovanje se stječe vještinom uvjeravanja. Glasnogovornik koji govori s visine i nadmoćno neće biti simpatičan niti drag publici i postoji mogućnost da će radije komentirati njegov ili njen stav nego poruku koja im je prenesena.

Publici treba jasno, tačno i tečno prenijeti informaciju, misao, ideju. Zato se govornik treba pobrinuti da javnosti pruži one informacije za koje misli da bi je zanimalo. Naravno, s obzirom da se obraća velikom broju ljudi, izbor riječi, termina, način govora prilagodit će većini jer govornik nije u prilici pratiti reakcije publike. Treba povesti računa da izjavu govornika usvajaju ljudi različitih profesija, sklonosti, spola, porijekla, obrazovanja i sl.

Govor za medije predstavlja specifičan način obraćanja i veliko iskušenje za govornika. Auditorij je disperzivan, brojan, trema je povećana pred novinarima, kamerom, mikrofonom, te se postavlja veći zahtjev pred govornikom: šta reći i kako. Govoriti putem televizije podrazumijeva tri vrste komunikacije: neverbalnu, paraverbalnu i verbalnu. Verbalna komunikacija tiče se poruke, informacije ili, jednostavno, sadržaja. Neverbalna je kontekst poruke ili ono što prati poruku, dok se paraverbalna odnosi na način na koji smo poruku izgovorili (*kako*). Kad govorimo o televiziji, način realizacije može biti usmeni i usmeno-pismeni.

S obzirom da je televizija medij putem kojeg će eventualne greške svi vidjeti, pojačan je psihološki strah od javnog sramoćenja. Ključni element televizije⁶ kao medija jeste slika, tako da će gledaoci duže pamtit i način na koji im se nešto saopćava, izraz lica, stav i geste. Prednost televizije je da se izjava glasnogovornika snima i montira tako da se “režu” nevažne sekvence govora. Izjave mogu izgledati čak i bolje no što ih je govornik u originalu prenio. Ovo je i nedostatak televizije jer isto tako novinar može iz govora izvući rečenice koje izvan konteksta cijele priče daju drugačiju sliku i informaciju. Poznato je da mediji imaju moć manipulacije javnošću zbog načina na koji prezentiraju sadržaje i informacije. Zato se pred govornika stavlja još jedan bitan zahtjev – da vodi računa o izboru riječi i da informacije koje daje u javnost ne budu dvosmislene. Novinarima je vrijeme dragocjeno, pa odmah na početku treba iznijeti osnovnu informaciju. Izjava treba biti koncizna i formulirana u kratkim rečenicama.

Bitno je povesti računa o vremenu predviđenom za prilog o događaju o kojem se izvještava jer se govorniku često čini da vrijeme prolazi sporije no što je to realno. Poželjno je pripremiti koncept sa glavnim idejama ili informacijama osim u slučaju kad govornik zaista poznaje temu i ima iskustvo u televizijskim nastupima.

Bitan element govornikovog nastupa jest oblačenje. Preporučuje se svijetloplava boja, crna, ali nikako bijela, pepito materijal koji treperi na ekranu ili blješteći nakit koji odvraća pažnju gledalaca. Kamera će također otkriti nervozu i tremu manifestiranu kroz različite geste (lupkanje,

6 “Stilski priručnik za radio i TV-agencije *United Press International* kaže da, dok novinarstvo u štampi počiva na 5 *W* (*who, what, where, when, why*), novinarstvo na radiju i televiziji ima u osnovi 4 kriterija – tačnost, jasnoću, konciznost, boju.” Udovičić, Radenko, *Odnosi s javnošću i novinarstvo: informatori sa različitim ciljevima*, “Media plan institut”, Sarajevo, 2007, str. 187.

cupkanje), kao i mimiku lica (grč, žmirkanje, tikove) koja može otkriti i da je informacija koja se prenosi neistinita. Geste su, za razliku od riječi, ono što javnost zadržava duže u svijesti i po čemu će okarakterizirati javni nastup na televiziji.

Pogled je poželjno usmjeriti na novinara, a onda kad je neki dio informacije posebno bitan – na kameru, jer je ona put direktne komunikacije sa gledaocima. Idealno bi bilo da verbalna i neverbalna komunikacija budu usklađene, ali se nerijetko događa suprotno: neverbalna komunikacija ne prati verbalnu. Takav primjer naveden je u radu u analizi izjave glasnogovornice.

6. Analiza izjava glasnogovornika

Istraživanja kažu da je procentualno veći broj žena na poslovima glasnogovornika i općenito odnosa s javnošću u svijetu. Zanimljivo je da je, u slučaju ove analize, mjesto glasnogovornika Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) dodijeljeno muškarcu, a Kliničkog centra ženi. Policija važi za mjesto *rezervirano* za muškarce, jednako kao i vojska. Naravno, da bismo dublje analizirali dodijeljene socijalne uloge, trebalo bi razmatrati veći uzorak.⁷

Izjave koje su predmet analize preuzete su s *YouTubea*, dakle, objavljene su bez “rezanja” i montaže, pa su tako i “sirovije” za analizu. One spadaju u informativni žanr jer prenose informaciju o nečemu, vijest, a kako je govor dio oratorskog podstila, izjave glasnogovornika spadaju u javni govor.

Informacija se u kontekstu novinarskog stila može podijeliti na semantičku i formalnojezičku (samoinformaciju). One imaju različite vrijednosti i težište se stavlja na jednu, najčešće semantičku. Semantička informacija je predmet zanimanja novinara. Svi stilovi, pa tako i novinarski, grade se na temelju standardnog jezika i važećih jezičkih normi, međutim, vidimo i čujemo da često postoje odstupanja od norme, ponekad radi stilskih efekata, ponekad radi neznanja ili nepoznavanja standarda.

Informativni žanrovi najčešće su neemotivni, ali je govornički stil obojen emocijom ili je, pak, usmjeren na izazivanje emocija kod slušalaca.

7 “I s medicinske strane žene imaju predispozicije za bavljenje PR-om. Antropološki je dokazano da su blaže naravi i pristupa problemima od muškaraca, da su više proračunate i strpljivije, da imaju, barem na personalnom nivou, veću sposobnost ubjeđivanja. (...) Gotovo opšteprihvaćeni ideal portparola je elokventna, pametna i zgodna žena.” Isto, str. 83.

Zbog prirode medija kojim se prenosi informacija i činjenice da ona stiže do masovnog recipijenta, informativni žanr služi se ustaljenim izrazima, frazama koje slušaoci/gledaoci mogu gotovo svakodnevno čuti i na taj su način naviknuti da automatski dekodiraju informacije, što možemo zaključiti i iz primjera koji su predmet analize.

Retorski šumovi su sve prepreke koje onemogućavaju kvalitetan govor, od treme i straha do auditivnih šumova, koji su i najčešći. Za sve retorske šumove može se reći da im je uzrok psihološki. Pod šumovima se podrazumijeva upotreba poštapalica, uzrečica, mumljanje (najčešće *a* i *e*). Najčešće poštapalice kojima se počinje govor jesu *ovaj*, *mislim*, *znači*, *pa*, *je l' da* i sl. Ako kažemo da u govoru treba često ponavljati jednu ključnu misao ili informaciju, a ono što čujemo jeste *aaa*, *ovaj* ili *znači*, onda je jedino što slušaoci zapamte zapravo ta poštapalica koja se prečesto pojavila u toku govora. Generalno, ona stvara loš utisak o govorniku.

Izjava glasnogovornice Jandrić, npr, puna je poštapalica kojima se služi da dobije na vremenu za osmišljavanje naredne misaone cjeline, što je očito bilo neuspješno jer se čini da je u prvom planu “pravdanje” hirurškog tima zbog toga što su morali amputirati noge paraglajderisti usljed čega je bilo nemoguće da se on u takvom stanju prebaci na kliniku u Ljubljani. Pretpostavljamo da se iz istog razloga evocira sjećanje na rat i ratna stradanja da bi se dočarala slika povreda koje je pacijent zadobio, pa je korišten i hiperbolični epitet: prave *ratne* povrede. Također su intenzificirani jezički izrazi pomoću visokog tona: “IZUZETNO kritičan; prave RATNE povrede; sa TEŠKIM povredama; evakuacija (...) NE DOLAZI u obzir; on je sad pod STROGOM kontrolom”. Ovi izrazi, tonskom intenzifikacijom, postaju afektivni i govornik nastoji psihološki približiti sliku stanja u kojem je pacijent. Lahko je uočiti i odstupanja od standardnojezičke norme na primjeru Jandrićeve: “juče *se je planirana* evakuacija prema Kliničkom centru”, “on je *trenutno jutros*” i sl.

Nejasnost stila javlja se zbog nepravilnog rasporeda riječi i nelogičnosti rečenog, kao u primjeru: Jandrić: “Pacijent koji je povrijeđen u minskom polju i koji je primljen u Klinički centar... *aaa...* juče *se je plj...* planirana evakuacija prema Kliničkom centru Ljubljana (...) i mi se, evo, iskreno nadamo *i pored*, ovaj, da kažem slobodno, *na žalost, što se desilo to što se desilo, da će se, da će on, njegov organizam* izvest ovu bitku i da će se on vratit u Sloveniju”.

U prvoj rečenici nije jasno da li je pacijenta neko povrijedio u minskom polju ili se sam povrijedio, zatim je suvišno kazano da su ljekari pacijenta odlučili “*vesti u operacionu salu da urade operativni zahvat*”; pretpostavljamo da to ne bi učinili na hodniku, npr. U daljem iskazu čujemo da je on “i dalje *izuzetno kritičan* pacijent”, a zatim i da je “on *trenutno jutros stabilniji*”, pa je pomalo nejasno u kakvom je stanju pacijent u trenutku kad glasnogovornica Kliničkog centra daje izjavu za medije, kritičan ili stabilan, i da li je u takvom stanju trenutno ili jutros, jer glasnogovornica mora uzeti u obzir vrijeme emitiranja priloga za medije. Posljednji iskaz potpuno je nejasan, odaje čitav splet misli i emocija, ali gledaocima ostaje pitanje da li će taj pacijent uopće preživjeti jer njena verbalna poruka nije podržana neverbalnom na kraju izjave. Ako nije svjesno kontrolirana, neverbalna komunikacija lahko odaje unutrašnja psihička stanja govornika.

Odstupanja od standardnojezičke norme javljaju se u upotrebi infinitiva bez *-i*. Jandrić: *izvest, vratit*. Tu je i nepravilna upotreba jata; Bošnjak: *izgorila*.

Konciznost je poželjna u izjavama glasnogovornika jer govore za medije, imaju ograničeno vrijeme za prilog, pa će svako gomilanje riječi, ponavljanje fraza više djelovati kao dodatno i često suvišno privlačenje pažnje. Konciznijem izražavanju doprinose stilske figure⁸ metafora i metonimija.

U izjavama glasnogovornika tipična je potreba da se iznesu argumenti, podaci koji su bitni za instituciju i javnost, pa je tako *podatak* najčešća figura i najjači retorički argument, nakon čega se iznosi *zaključak*.

U izjavi glasnogovornika pojavljuje se i *pleonazam* (suvišna upotreba riječi jer je njeno značenje već sadržano u drugoj): Bošnjak: “... to je i cilj ovog *vještačenja i izlaska vještaka*”. Bespotrebnu *retoričku opširnost* (*makrologiju*) uočavamo u primjerima:

Bošnjak: “U ovom slučaju postoji *sumnja* da se radi o *paljevini*, ali takve tvrdnje još uvijek ne bih iznosio, da je zaista riječ o *paljevini*, ali postoji *sumnja*.”

Sličan primjer imamo u izjavi glasnogovornice Jandrić kad kaže da su ljekari: “odlučili da ga *vedu u operacionu salu, da urade operativni*

8 “Retorične (i/ili poetske) figure izraz su kojim se nešto kaže na neobičan ili nedoslovan način. (...) Figure su i afektivne i poetske, ponekad više jedno, ponekad drugo.” Ivo Škarić, *Temeljci suvremenog govorništva*, “Školska knjiga”, Zagreb, 2000, str. 109.

zahvat”. Pleonazam i retorička opširnost nisu odlike dobrog govora, te ih i u ovim slučajevima možemo okarakterizirati negativno, a uzrok im je vjerovatno psihološke prirode (napetost, trema, traženje pravog izraza, kreiranje nove misaone cjeline i sl.).

Ustaljeni izrazi i fraze često se koriste u publicističkom stilu s ciljem da se javnost navikne na određene obrasce govora ili izvještavanja, a radi ekonomičnosti izraza. *Nominalizacija* je tako opća tendencija savremenog jezika i jezika javnog informisanja. Tako se mogu izdvojiti sljedeći primjeri istih:

Jandrić: “Pacijent koji je povrijeđen u minskom polju i koji je primljen u Klinički centar (...) nažalost, negdje oko 15 sati je došlo do pogoršanja opšteg stanja, tako da su se naši ljekari odlučili da ga uvedu u operacionu salu, da urade operativni zahvat (...) oni su juče morali, nažalost, izvršiti amputaciju lijeve natkoljenice (...) On je smješten na intenzivnu jedinicu klinike za ortopediju (...) On je trenutno jutros nešto stabilnijih vitalnih parametara. Evakuacija u narednih 7 dana ne dolazi u obzir. On je sad pod strogom kontrolom anesteziologa (...) koji je radio ovaj operativni zahvat (...) njegov organizam izvesti ovu bitku”.

Bošnjak: “Na obiteljskoj kući vlasništvo Selmana Selimovića (...) unutrašnjost kuće je izgorila (...) utvrđuju okolnosti i eventualne uzroke nastanka požara. U ovom slučaju postoji sumnja da se radi o paljevini (...) pa to je i cilj ovog vještačenja i izlaska vještaka, da se utvrdi ili eliminira ova činjenica.”

Također imamo primjere kojima se vrši *aktuelizacija* informacije ili se ona želi učiniti *senzacionalnom*:

Jandrić: “On je i dalje kritičan pacijent, životno ugrožen pacijent, jer su to prave ratne povrede sa teškim povredama kostiju, mišića i krvnih sudova.”

Metaforično su opisane povrede upotrebom leksike iz vojne terminologije (*rat*), čime se podstiče senzacionalnost informacije.

Bošnjak: “Po preliminarним informacijama kojima u ovom trenutku raspolazemo, unutrašnjost kuće je izgorila (...) postoji sumnja da se radi o paljevini, ali takve tvrdnje ne bih iznosio, da je zaista riječ o paljevini, ali postoji sumnja (...)”

I ovaj govor ima elemente senzacionalizma upotrebom lekseme *sumnja*, kojom se daje važnost saznanjima koja policija ima, a gledaoci nemaju.

Na osnovu izjava, a u kontekstu socijalnog raslojavanja jezika, može se zaključiti da glasnogovornica Jandrić koristi više emotivno-ekspresivnih sredstava, naglašena je ekspresivna intonacija u govoru, dok u govoru glasnogovornika Bošnjaka takve elemente ne uočavamo. Njegova izjava je logična, precizna, iako se ne može reći da je jasna zbog niskog tona i pravolinijskog govorenja, što je osobina njegovog individualnog stila. Glasnogovornica je dala preopširnu izjavu i pokazala veću uzbuđenost i tremu. Glasnogovornik na početku izjave ne artikulira jasno ime oštećenog u paljevini tako da to ometa gledaoce u daljem slušanju onoga o čemu govori, s obzirom da je nepravilnom artikulacijom ostavio prostora da sami pokušaju pretpostaviti ime osobe.⁹

S obzirom da glasnogovornica predstavlja klinički centar, ona se u skladu s tim služi odgovarajućom leksikom iz medicine, a glasnogovornik predstavlja policijsku instituciju, pa se služi profesionalizmima iz te struke. “Novinarski stil i jezik vrlo su značajan medij apsorpcije svih stilova, jer to zahteva politematičnost i polifunkcionalnost štampe” (Jovanović: 330).

U izjavama se pojavljuju sljedeći termini:

medicina: *pacijent, ljekari, operaciona sala, operativni zahvat, amputacija, natkoljenica, potkoljenica, ortopedija, traumatologija, kosti, mišići, krvni sudovi, vitalni parametri, anesteziolog, hirurški tim, organizam, vještačenje;*

vojni stil: *minsko polje, evakuacija, ratne povrede, izvesti bitku;*

policija: *ekipa za uviđaj i inspektori protivpožarne zaštite;*

administracija: *juče je planirana, došlo do pogoršanja, odlučili da ga uvedu, truda kojeg su uložili, oni su morali izvršiti, na licu mjesta i utvrđuju okolnosti, u ovom slučaju postoji sumnja, takve tvrdnje još uvijek ne bih iznosio.*

U izjavama glasnogovornika česta je upotreba *poštapalica* koje nisu odlika dobrog govora: *pa, ovaj, evo*, a kojima govornik samo pokušava dobiti na vremenu kako bi osmislio narednu rečenicu ili su odraz treme. Zato je cezura od velikog značaja prilikom govora, ali je istovremeno njegov najzapostavljeniji element. Ona utječe na stvaranje sugestivnosti, povećanje pažnje, a, sa druge strane, umiruje govornika, smanjuje tremu, otvara mu prostor da razmisli, da razvije sljedeću misao, pomaže da se prikrije eventualna zaboravnost i svakako pomaže da se u govoru izbjegnu nepotrebne poštapalice.

⁹ Izjave glasnogovornika: http://www.youtube.com/watch?v=Er_EHFcdOXU; <http://www.youtube.com/watch?v=eca9T4meswo>

Individualni stil je stil govora pojedinca, pa se može zaključiti da je govor Jandrićeve dinamičniji, tonski viši u odnosu na govor Bošnjaka. Osim što daje monotonu izjavu, glasnogovornik Bošnjak loše artikulira ime vlasnika kuće, dobro kombinira pisanu i usmenu komunikaciju, pa je njegova izjava konciznija i kraća u odnosu na Jandrićevu. Ako je raznolikost tona sredstvo pomoću kojeg održavamo pažnju publike na onom što je bitno u govoru, onda je monoton način izlaganja prilika da se publika uspava. Ovakvi glasnogovornici nisu dragi novinarima jer i zanimljiva vijest izgovorena na ovakav način postaje dosadna, što je prilika da gledaoci, kad govorimo o televiziji kao mediju, promijene kanal.

7. Neverbalna komunikacija

Institucija je organizacija putem koje društvo stvara određene vrijednosti koje pojedinac ne bi mogao sam proizvesti, a te vrijednosti stvara komunicirajući sa svojom okolinom. Uloga glasnogovornika¹⁰ je da kreira imidž i ugled organizacije u javnosti. Dobar imidž gradi se ponašanjem, načinom ophođenja, odijevanjem, odgovornošću, iskrenošću i vjerodostojnošću.

Televizijska publika reagira više na vizuelne nego na verbalne poruke. Različite osobe različito tumače poruke, zato je potrebno razmisliti o izboru riječi i strukturi rečenice kako bi se spriječilo pogrešno tumačenje izgovorenog. Javno govoriti ne znači samo prenijeti informaciju već i ostaviti dojam na druge. Glasnogovornik je odgovoran za svaku izgovorenu riječ pred institucijom koju predstavlja i pred javnošću kojoj se obraća. Kad govori, glasnogovornik ne govori samo o temi već i o sebi.

Verbalna i neverbalna komunikacija stvaraju međusobne odnose koji mogu biti takvi da neverbalna poruka zamijeni verbalnu, da neverbalna poruka dadne veću snagu verbalnoj ili da jedna poruka protivrječi drugoj. Na televiziji, uspješna upotreba vizuelnog koda (gesta i mimike) dio je uspješnih usmenih interakcijskih činova u kojima se, uz govor, saopćavaju složeni psihički, socijalni i drugi sadržaji (strah, tuga, žaljenje, oklijevanje, nedoumica, ponos, oholost itd). Gest je konvencionalan i njegova upotreba uvjetovana je spoljašnjim razlozima i konkretnim situacijama. Upotreba

10 "Odnosi s medijima su uži pojam od odnosa s javnošću. Oni su jedan program odnosa s javnošću, dok je glasnogovorništvo uže od odnosa s medijima pa samim time i odnosa s javnošću." Tomić, Zoran, *Odnosi s javnošću, teorija i praksa*, "Synopsis", Zagreb-Sarajevo, 2008, str. 279.

gesta nalaže interakciju licem u lice, odnosno takvu interakciju omogućava tehničko sredstvo kao što je televizijska slika.

Tri su komponente glasnogovorničkog komuniciranja s javnosti: govorenje, slušanje i interakcija. Dobar glasnogovornik treba ovladati vještinom govorenja, vježbati glas i izgovor.

“Govor je dobar i sugestivan onoliko koliko i besednik uspešno sinhronizuje smisao reči, pokrete ruku i gestikulaciju lica” (Milinković 2006: 66). Također je bitan i pogled kojim se uspostavlja kontakt sa publikom, držanje tijela, koje otkriva duhovno stanje govornika. Opće su preporuke da se tijelo drži uspravno, glava također, jasan pogled ka publici ili sagovorniku, a pokreti ruku trebaju biti usklađeni sa sadržajem govora. Kvalitetan javni govor je i mentalna i tjelesna aktivnost i zahtijeva potpunu kontrolu psiholoških i tjelesnih aspekata komunikacije.

Odjeća će također mnogo reći o govorniku, a u profesionalnom smislu važno je uvjeriti javnost da im se obraća kompetentni profesionalac koji zna o čemu govori. Odjeća nosi određenu poruku. U poslovnom svijetu važno je uvjeriti javnost da je pred njima sposobna osoba koja zna o čemu govori. U analiziranoj izjavi, Jandrićeva nosi crno. Crna, plava i siva boja česte su i preporučljive u poslovnom svijetu. Glasnogovornik je obučen u skladu sa svojom profesijom i radnim mjestom, što daje ozbiljnost njegovom javnom nastupu. Dobar govornik kreira sliku u skladu s ulogom koju treba “odigrati”. Tako se Jandrić u govoru postavila prijateljski, saosjećajno, imamo osjećaj da je lično pogađa tragičan ishod nesreće mladića. Glasnogovornik, sa druge strane, ima distanciran i hladan stav. Svakako da “uloga” zavisi od situacije kojoj se i prilagođava.

Može se zaključiti da i Jandrić i Bošnjak koriste geste i mimiku u momentu koji odgovara izgovorenom, dakle, sadržaju, da ostvaruju kontakt očima s novinarima, ali i kontakt s javnošću u momentu kad pogledaju direktno u kameru, pa se stvara utisak da direktno komuniciraju sa gledaocima. U trenutku kad naglašava žaljenje da se “desilo to što se desilo” glasnogovornica koristi geste i mimiku koja odaje emocije tuge, nevjericu, sumnju (spuštene obrve, slijezanje ramenima, naginjanje naprijed). Verbalnu poruku na kraju izjave da će “njegov organizam izvest ovu bitku i da će se on vratiti u Sloveniju” prati suprotna neverbalna poruka kojom se poručuje sumnja u izrečeno (stisnuta usta, zgrčena vilica, spuštene krajevi usana). Također je primjetno da se, kad se javnost želi uvjeriti u iskreno žaljenje zbog toga što su pacijentu amputirane noge, glasnogovornica više okreće

kameri, dakle, bliža je javnosti, a kad završava govor, pogled i tijelo više su joj usmjereni ka novinaru, a manje prema kameri, kao da se pokušava sakriti.

8. Zaključak

Još je Aristotel smatrao da dobar govorni stil treba biti jasan, dakle, u govoru koristiti one riječi i jezička sredstva koja su poznata svima ili makar većini javnosti kojoj se govornik obraća. Izabрати prikladan izraz značilo bi tako da je diskurs uravnotežen i u skladu sa sadržajem, da se prilikom izbora leksike govornik vodi jasnoćom, jednostavnošću i prilagođenošću izraza masovnoj publici, što uključuje i manje obrazovane. Opterećivati govor terminima, frazemima i sl. nije dobro radi razumijevanja poruke. Kako glasnogovornici imaju zadaću informirati javnost o bitnim događajima u organizaciji za koju rade, tako je i nemoguće nekoristiti stručne izraze i termine. Zbog toga se često upotrebljavaju izrazi koji su postali standardni, uobičajeni u izjavama, na koje se javnost već navikla i čije razumijevanje nije presudno za razumijevanje poruke, odnosno, ako ih javnost i ne razumije, to neće bitno utjecati na razumijevanje suštine: u slučaju pacijenta, da je stradao u minskom polju, da je operisan i oporavlja se, a u drugom slučaju da je izgorjela kuća i da se utvrđuju uzroci požara, što bi bili logični zaključci izrečenog. Svakako da kod izjave glasnogovornice u prvi plan izbija direktivna funkcija jezika ili konativna, manipulativna, kojom se želi izazvati saosjećanje javnosti prema pacijentu i opravdavanje postupaka hirurškog tima. Sporazumijevanje podrazumijeva dva nivoa komunikacije: predmet o kojem se govori ili sadržaj i komunikacijski odnos, odnosno, kako informacije prihvatamo. Glasnogovornici jesu ličnosti, ali u kontekstu institucije koju predstavljaju oni "igraju" socijalne uloge i ponašaju se u skladu s tim.

Televizija je masovni medij i komunikacija je usmjerena na širu javnost, publika je heterogena, disperzivna i u skladu s tim govornici moraju voditi više računa o izboru jezičkih sredstava, ali i o neverbalnoj poruci koja će ostati duže u pamćenju gledalaca.

Glasnogovornik predstavlja instituciju i u interesu je institucije da angažira profesionalnu osobu koja će posjedovati vještine dobrog govora ili ulagati u osobe koje su izabrane da instituciju predstavljaju u javnosti jer organizacija postoji da stvara vrijednosti i da komunicira s okolinom.

Summary:

Rhetoric is the practical implementation of the rules of beautiful speech, i.e. the application of the rules of rhetoric in the speech. Modern science essentially relies on the ancient idea by defining that keys to a successful speech are what is being said, who says it and how. Modern rhetoric leaves the orator with the possibility to choose or decide by him/herself how he/she will structure his speech. Speech is direct, immediate and personal. We analyse speech by using our eyes and ears, gesticulation, timbre, intonation, the speech elements that will also make an impression.

There are three components of speech communication used in public relations: speaking, listening and interaction. A good spokesperson should master the skill of speaking, exercise voice and pronunciation. Having regarded that television is a mass media through which the communication is directed at the general public, therefore the audience is heterogeneous, dispersed and orators must pay attention to their linguistic choices but also the non-verbal message that will remain long in the memory of viewers. The way of speech should be clear. Orator is to use words and language that are known to all, or at least to audience he/she is addressing. Discourse is balanced and in line with content when appropriate term is selected. Speaking on television implies three types of communication: non-verbal, paraverbal and verbal communication.

Conversation implies two levels of communication: the subject addressed or content and communication ratio, in other words, how we accept the information. Spokespersons are individuals, but in the context of the institution they represent the “assume” certain social roles and act accordingly.

The paper analyzes the statements of spokesperson by analysing of verbal and nonverbal communication, public speech, i. e., speech in the context of television appearances and the way of speech on the given examples.

Keyword: public relations, spokesperson, rhetoric, structure of speech, way of speech

9. Izvori

- http://www.youtube.com/watch?v=Er_EHFcdOXU
- <http://www.youtube.com/watch?v=eca9T4meswo>

10. Literatura:

- Avramović, Sima, *Rhetorike Techne, veština besedništva i javni nastup*, Pravni fakultet Beograd, 2008.
- Ćorac, Milorad, *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*, "Naučna knjiga", Beograd, 1974.
- Gottesman, Deb, Mauro, Buzz, *Umijeće javnog nastupa, Osvojite govornicu koristeći se glumačkim vještinama*, "Jesenski i Turk", Zagreb, 2006.
- Jovanović, Jelena, "Lingvistika i stilistika novinskog umeća", *Jezičke i stilske osobine novinarstva*, "Jasen", Beograd, 2010.
- Katnić-Bakaršić, Marina, *Lingvistička stilistika*, "Open Society Institute", Budimpešta, 1999.
- Milinković, Miomir Z, *Retorika*, "Epoha", Požega, 2006.
- Radovanović, Milorad, *Spisi iz kontekstualne lingvistike*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Novi Sad, 1997.
- Tomić, Zoran, *Odnosi s javnošću, teorija i praksa*, "Synopsis", Zagreb-Sarajevo, 2008.
- Udovičić, Radenko, *Odnosi s javnostima i novinarstvo: Informatori sa različitim ciljevima*, "Media plan institut", Sarajevo, 2007.
- Vreg, France, *Demokratsko komuniciranje*, Narodna i univerzitetska biblioteka BiH Sarajevo, Fakultet političkih nauka Sarajevo, 1991.
- Zbornik *Jezik i mediji – jedan jezik: više svjetova*, ur. Jagoda Granić, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb-Split, 2006.
- Zbornik *Jezik i stil sredstava informisanja*, ur. Branko Tošović, "Svjetlost", Sarajevo, 1991.

UPUTA AUTORIMA

Radovi trebaju biti pisani u standardnom formatu A4 (prored 1.5, font *Times New Roman*, veličina slova 12). Napomene i fusnote stoje na dnu stranice, a ne na kraju teksta i pišu se proredom 1.

Rukopis mora sadržavati sljedeće dijelove:

Naslovna stranica: *ime i prezime autora, ustanova* u kojoj autor radi, *adresa, e-mail adresa, naslov rada, podnaslov rada*.

Prva stranica i dalje: *naslov; (podnaslov); sažetak; ključne riječi* na jeziku na kojem je rad napisan; *integralni dio teksta; zaključak* koji se piše na kraju integralnog dijela teksta, i to na jeziku na kojem je rad napisan i na stranom jeziku (ako je djelo pisano, npr, na bosanskom, zaključak ili sažetak pišu se i na bosanskom i na engleskom ili njemačkom ili kojem drugom stranom jeziku, a ako je pisano, npr, na engleskom, zaključak ili sažetak pišu se i na engleskom i na bosanskom, odnosno, ako je rad pisan na njemačkom, zaključak ili sažetak pišu se i na njemačkom i na bosanskom, odnosno engleskom i sl); *spisak citiranih izvora i literature*. Autori su, također, dužni poslati obavezan prijevod naslova i ključnih riječi na engleskom jeziku.

Poželjno je da rad, ako ima potrebe, bude razvrstan po pojedinim poglavljima i odjeljcima, radi cjelovitosti i preglednosti. Naslov se piše velikim slovom, a poglavlja i odjeljci pišu se malim masnim slovima, s tim da se naslov piše veličinom 14, a ostala poglavlja i odjeljci veličinom 12.

Navodi i citati u radu sastoje se od prezimena autora i godine objavljivanja te broja stranice, iako se nekad broj stranice može izostaviti, ako je to irelevantno, i to sve u zagradama, npr. (Bourdieu 1992) ili (Bourdieu 1992: 158), odnosno, ako je prezime autora integrirani dio teksta, onda se piše npr. ...Bourdieu (1992: 158). Kraći citati (do 4 reda) navode se otvorenim i zatvorenim navodnim znacima, a ako je u pitanju citat duži od 4 reda, onda se citat oblikuje kao poseban odlomak, odvojen praznim redom od ostatka teksta, uvučeno i kurzivom, bez navodnih znakova, radi uočljivosti. Fusnote se ostavljaju za naknadne i dodatne informacije, a ne za bibliografske potrebe.

Spisak izvora i literature piše se na novoj stranici, abecednim redom prema prezimenima, svaka jedinica u novom redu. Ime autora može se pisati punim oblikom ili dati inicijal – bitno je biti konzistentan u navođenju. Ako je u jednoj godini objavljeno više radova istog autora, onda se uz godinu

izdavanja piše i malo slovo, npr. (2001, 2001a); ako je u pitanju citat iz nekog časopisa ili ako je u pitanju citat u kojem je više autora, onda postoji specifičniji princip navođenja bibliografskih podataka. Naslovi knjiga i časopisa pišu se kurzivom, a citirani članci iz časopisa pišu se pod znacima navoda, npr.:

Bourdieu, Pierre (1992): *Što znači govoriti*, Biblioteka "Psiha", Zagreb.

Beaugrande, R. de, Dressler, W (1981): *Introduction to Text Linguistics*, "Longman", London

Šator, Muhamed (2004): "Transmutacija srednjovjekovnog jezika u *Kamenom spavaču*", *Književni jezik*, 22/1-2, 110-122.

PODACI O AUTORIMA

1. Dr. Salih JALIMAM: Pravni fakultet u Zenici; salih.jalimam@hotmail.com
2. Mr. Adis ZILIĆ: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru; adis.zilic@unmo.ba
3. Mr. Faruk TASLIDŽA: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru; faruk.taslidza@unmo.ba
4. Dr. Elvira DILBEROVIĆ: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru; elvira.cemalovic@unmo.ba
5. Dr. Adi FEJZIĆ: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru; adi.fejzic@unmo.ba
6. Jasmin HODŽIĆ: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru; lingvostop@yahoo.com
7. Alisa TRBONJA: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru; alisa_trbonja@yahoo.com
8. Dr. Marijana SIVRIĆ: Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru; marijana.sivric@tel.net.ba
9. Dr. Alen KALAJDŽIJA: Institut za jezik, Sarajevo; alen.kalajdzija@unmo.ba
10. Mr. Lejla ŽUJO: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru; lejla.zujo@unmo.ba
11. Mr. Nedžad DEDOVIĆ: Druga gimnazija Mostar; denenet@yahoo.com
12. Emza ČELEBIĆ-MARIĆ: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru; emza79@yahoo.com
13. Mr. Amina ARNAUTOVIĆ: Fakultet islamskih nauka u Sarajevu; aminaarnautovic@hotmail.com
14. Dr. Elbisa USTAMUJIĆ: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru; elbisa.ustamujic@unmo.ba
15. Dr. Dijana HADŽIZUKIĆ: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru; dijana.hadzizukic@unmo.ba
16. Sanela KUKO: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru; sanela.kuko@unmo.ba

